

74
1353

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Педагогіка
Випуск XXVIII-XXIX

(4.1)

Івано-Франківськ
2009

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Педагогіка

ВИПУСК XXVIII-XXIX

НБ ПНУС

788343

Івано-Франківськ

2009

**ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
ПЕДАГОГІКА. 2009. ВИПУСК XXXIII-XXIX**

У віснику вміщено науковий доробок відомих українських та зарубіжних учених з проблем формування особистості в сенситивному періоді її розвитку на глі полікультурного освітнього простору країн європейської співдружності. Матеріали обговорено і схвалено резолюцією Міжнародного науково-практичного семінару "Народні звичаї, традиції та обряди: етнорегіональний вимір у полікультурному просторі сучасного суспільства" (23-24 квітня 2009 р., м. Львів, Україна).

Представлені результати наукових досліджень актуальних проблем педагогічної науки можуть бути використані науковцями, аспірантами, педагогами і студентами. Вісник розраховано також на всіх тих, хто цікавиться означеними проблемами.

In the bulletin a scientific reserve of the known Ukrainian and foreign scientists which concerns the problems of forming of personality in the sensitive period of its development on a background of the polycultural educational space of the countries of the European Union is contained. Materials are discussed and approved by the resolution of the International "National customs, traditions and rituals: ethno-regional dimension in polycultural space of modern society" (April 23-24, 2009, Lvov, Ukraine).

The presented results of scientific researches of the up-to-date issues of Pedagogical science can be used by research workers, graduate students, teachers and students. The bulletin is also intended for everyone, who is interested in the noted problems.

Друкуються за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.Грещук (голова ради); д-р філол. наук, проф. С.М.Возняк; д-р філол. наук, проф. В.І.Кононенко; д-р істор. наук, проф. М.В.Кугутяк; д-р юрид. наук, проф. В.В.Луць; д-р філол. наук, проф. В.І.Матвійшин; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.Остафійчук; д-р пед. наук, проф. Н.В.Лисенко; д-р хім. наук, проф. Д.М.Фреїк.

Редакційна колегія: д-р пед. наук, проф. Н.В.Лисенко (голова редколегії); д-р пед. наук, проф. Т.К.Завгородня; д-р пед. наук, проф. А.В.Вихрущ; д-р пед. наук, проф. В.В.Кемінь; д-р пед. наук, проф. І.С.Курляк; д-р пед. наук, проф. В.К.Майборода; канд. пед. наук, проф. Л.О.Машук (відповідальний секретар); д-р пед. наук, проф. А.С.Нісичук; д-р пед. наук, проф. В.А.Поліщук.

Видється з 1993 р.
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

В. №

788343

Адреса редакційної колегії:

76000, Івано-Франківськ, вул. Мазепи, 10,

Педагогічний інститут

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ

Прикарпатського національного університету. 2009

Тел.: 71-56-22

**НАРОДНІ ЗВИЧАЇ, ТРАДИЦІЇ ТА ОБРЯДИ У НАВЧАННІ
Й ВИХОВАННІ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЕТНОРЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

УДК 371.4

ББК 74.03

Галина Білавич, Борис Савчук

**УКРАЇНОТВОРЧИЙ АСПЕКТ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

У статті йдеться про українотворчий аспект виховання особистості. Підручтям цього процесу мають стати знання з історії України, усна народна творчість, народне мистецтво тощо, а також досконале володіння рідною мовою, національно-культурна спадщина народу.

Ключові слова: українотворчість, виховання, українська історія, молодші школярі, діти дошкільного віку, традиції, культуротворча діяльність.

Процес відродження духовності українського народу, утвердження незалежності нашої держави, становлення української національної освіти зумовили необхідність переорієнтації дошкільного та шкільного виховання; мовиться про виховання духовності, патріотизму, поваги до історичної спадщини українського народу у дітей. Ця ідея наскрізною проходить і в основних освітніх документах [1], в яких підкреслюється необхідність національної спрямованості освіти, що полягає в її органічному поєднанні з рідною історією і традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, пробудженні в дітей розуміння історії та інтерес до неї, а також духовність, усвідомлення себе як частки рідного народу.

Віховою подією в освітньому просторі сьогодення вважаємо програму виховання дітей дошкільного віку "Українотворець" (авт. кол. Кононенко І.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В.; рекомендована Міністерством освіти і науки України, лист № 1/П-3516 від 30 липня 2008 року), яка розроблена відповідно до Базового компонента дошкільної освіти в Україні. Власне, вона чи не вперше враховує досвід і традиції української народної й академічної педагогіки, спрямовує на розвиток патріотизму особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, державної мови, української нації, національних історичних і культурних цінностей рідного та інших народів. Тобто в ній наявний національно-державницький аспект виховання. Отож програма, реалізуючи Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, структурована відповідно до його основних змістових блоків – сфер, підпорядкованих макросфері "Мова", що є засадничим, базовим блоком: сфера "Українці" відповідає сфері "Люди" Базового компоненту дошкільної освіти в Україні, сфера "Природа України" – сфері "Природа", сфера "Я – українець, Я – українка" – сфері "Я сам", сфера "Українська культура" – сфері "Культура". У сфері "Українці", приміром, виокремлено такі змістові лінії: Родина, рід; Народ; Світове українство; у сфері "Я – українець. Я – українка" – Цінності української звичаєвості (вдача, мораль); Ми – господарі своєї держави: Моя Україна у світі; у сфері "Українська культура" – Світ, створений нами; Наша творча палітра (як і чим ми творимо); Наша буду-

чина (творчий аспект). Матеріал програми поданий відповідно до сенситивних періодів розвитку дітей за принципом поділу на вікові етапи розвитку і розрахований для молодшого та старшого дошкільного віку.

Українознавство, як бачимо, є засадничим принципом, за яким побудовано цю програму. У зв'язку із цим актуалізується проблема вивчення українознавства як навчального предмета в школі, оскільки попри те, що сьогодні є численні напрацювання провідних учених у цій галузі (П.Кононенко, Н.Лисенко, Ю.Руденко, Р.Скульський, ін.), створено НДІ українознавства, розроблено ґрунтовні концепції, програми, підручники, посібники з проблеми вивчення цієї навчальної дисципліни, утім, Міністерство освіти й науки України робить поки що нерішучі кроки на шляху запровадження українознавства як навчального предмета до базового компонента освіти.

Слушними з огляду на це є міркування вченого Ю.Руденка, висловлені у статті “Камо грядеши, українська педагогіко?»: “Нині здебільшого нехтуються дослідження і застосування в галузі освіти потужного вітчизнознавчого морально-естетичного, ідейно-духовного потенціалу українського фольклору, народного і професійного мистецтва, всієї цілісної національної культури. Ні державні освітні органи і науково-педагогічні інституції, ні керівники навчально-виховних закладів, як правило, не дбають, щоб кожна дитина упродовж усіх років навчання мала змогу систематично вивчати цілісну українську культуру в її найвищих виявах, формах і оволодівати відображеними в ній національною психологією, характером, світоглядом, ідеалами нації” [4, с.4].

Проаналізувавши чинні програми, які стосуються виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, а також підручники з української педагогіки, доходимо висновку, що, за невеликим винятком, у них не актуалізовано українотворчий (державотворчий) аспект виховання, відсутня як така система положень про нагальну потребу формування в зростаючого покоління таких національних цінностей (якостей), як любов і повага до України, знання її історії та культури, готовність працювати для блага рідної держави, займатися українською національною державотворчою діяльністю. Між тим, ці ідеї зовсім не нові в українській педагогічній думці, їх свого часу увіразнили, приміром, К.Ушинський, С.Русова, Г.Вашенко, інші вчені (як, скажімо, акцент “піонерки українського дошкілля” Софії Русової, котра зазначала, що найкращі дошкільні заклади в Бельгії, позаяк ґрунтовно і цілеспрямовано вивчають “концентри знань про Батьківщину”), утім, у практиці сьогодення їх, на жаль, не реалізовано повністю, творчо не адаптовано до української дійсності.

Нині ж маємо відчутний брак знань про Україну у школярів, їхніх батьків, майбутніх учителів початкових класів та вихователів дошкілля, досі існують ще “білі плями” в історії нашого народу. Ці явища породжують національний нігілізм, історичне невігластво, що вкрай згубно позначається на патріотизмі, духовності, громадянській позиції, українотворенні багатьох українців. Так, не до кінця прочитаними залишаються сторінки нашої історії, присвячені добі національно-визвольних змагань початку ХХ сторіччя. Як показало наше дослідження, великий відсоток майбутніх учителів початкових класів мали

труднощі при відповідях на запитання про героїку Крут, Базару, і майже ніхто не зміг дати чітких і повних відповідей на запитання щодо існування Карпатської України. Карпатської січі, означити внесок Августина Волошина в процес національного державотворення. Вважаємо, що в рік 70-річчя від часу створення самостійної Карпатської України, що існувала протягом надзвичайно короткого відрізка часу – із жовтня 1938 р. до 15–18 березня 1939 р. – та засвідчила прагнення українців до свободи, спробу заявити перед світовою спільнотою про самодостатність української нації, у дошкільних закладах, школах. ВНЗ слід провести низку заходів, присвячених цим подіям, що сприяло формуванню національної самосвідомості, почуття гордості та любові до своєї держави. Це можуть бути бесіди про історичні події на Закарпатті 1938–1939 рр., вивчення творчості закарпатських поетів, які зверталися до героїки Карпатської України, як, приміром, Іван Ірлявський (1919–1942), чиему перу належать поетичні збірки “Голос Срібної Землі” (1938), “Моя весна” (1940), інші, чи зразки уснопоетичної пісенної творчості, які близькі і доступні дітям і дошкільному і молодшого шкільного віку, як-от: народна пісня про Закарпатську Україну:

*Тридцять восьмий рік минає, а дев'ятий наступає, стала сумная новина:
Застоғнала під мечем, запалала під вогнем Закарпатська Україна...
А наш батько Волошин закликає всіх старшин на нараду сумную,
Щоб усі, як один, січові стрільці стали сміливо до бою.*

Дітям слід наголосити, що події на Закарпатті знайшли велике відлуння в серцях і душах молоді нашого краю, багато юнаків влилися до лав закарпатських стрільців, виборюючи самостійну Україну. Про це засвідчують не лише історичні джерела, а й фольклорні твори, як, приміром, записана нами в с. Нижній Березів гаївка, до речі, її створили годі ж, 1939 року, і, як зазначає український діаспорний учений І.Кузич-Березовський, “... на Великдень ...вся березівська молодь була в жалобі за полеглими на Закарпатті: всі дівчата й хлопці носили чорні стрічки, ніхто не справляв танців, а коло церкви співали на стару мелодію Вербової нові слова, складені нібито березівськими дівчатами” [2, с.275]:

*Зозулечко, прилети, вісточку нам принеси,
Коби ти нам принесла, що Вкраїна воскресла,
Коби ти нам сказала, що вернулася слава.
- А ти, річко Тисова, чого пливеш кривава?
- А я пливу кривава, бо я стрілецька слава.
Бо стрільчики вмирали, кровію сніг писали.
Кровію сніг писали, але ся не піддали...
А ви, любі хлопчики, не справляйте танчики,
А ви, любі дівочки, носіть чорні стяжечки.*

Такі тексти несуть не тільки велике пізнавальне значення, містять інформацію про історичні події, а й мають велике виховне значення, пробуджують любов до Батьківщини, почуття гордості за її минуле, поваги до тих, хто став на захист її державності.

У ході дослідження проблеми нами було проаналізовано використання відомостей з історії в сучасній практиці освітньо-виховної роботи з дошкіль-

никами та молодшими школярами. Насамперед звернулися до державних програм дошкільного виховання “Дитина”, “Малятко”, Концепції національного виховання, інших освітніх документів, аналіз яких показав, що в дошкільному навчальному закладі та в початковій школі недостатньо уваги приділено вивченню історичної минувшини українського народу. Наше опитування молодших школярів про важливі віхи українського державотворення засвідчило, що учні, яким про історію України розповідають учителі, батьки, про вищезазначені події не чули.

Водночас ми довідувалися у дітей і про те, чи знають вони, чому (кому) присвячений 2009 рік, що вони знають про тих людей. Як з'ясувалося, молодші школярі не володіли такою інформацією. І це в той час, коли, скажімо, з творчістю Марії Приймаченко вони знайомі з раннього дитинства. Слід зауважити, що ані програма “Дитина”, ані “Малятко” не передбачають ознайомлення старших дошкільників із творами народного художника України, лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка. Марія Приймаченко (Примаченко), чиє сторіччя відзначила українська спільнота цього року, – явище самобутнє, неповторне, її талант визнаний у світі. Вочевидь, досі ще тільки окреслені підступи до з'ясування феномена Марії Приймаченко – народного художника і народного поета. Її творча співпраця із поетом Михайлом Стельмахом увінчалася чудовими книжками “Журавель” та “Чорногуз приймає душ”, народна майстриня виконала ілюстрації і до українських народних дитячих пісень “Ой коники-сиваші” тощо.

Марія Приймаченко відбулася і як поет, реалізувавши цей талант у власних підписах до картин. Її образи завжди пов'язані з морально-естетичними настановами народу, з його мовною скарбницею – так з'явився новий вид малого жанру усної народної творчості – приймаченківські віршовані підписи-примовки, які навидивожу легко запам'ятовуються дітьми більшість з них мислять виразну виховну спрямованість, як, приміром, “Три буслики у горосі живуть у нас і досі”, “Лежень ліг під яблунею, щоб яблуко само упало у рот, а воно його у лоб”, “Куріпочки пляшуть і хліб пашуть”, ін. [3].

Важливо донести до дошкільників і молодших школярів усю багатогранність таланту Марії Приймаченко: це і, крім іншого, настінні хатні розписи, орнаментальне багатство, вишивка, вироби з кераміки, глини тощо. Доречно влаштувати як у дитячих дошкільних закладах, скажімо, в ігровій кімнаті, так і в класних кімнатах початкової школи куточки із творами Марії Приймаченко, у школах – світлицю чи виставку, а також організувати цикл бесід про життєтворчість ушлявленої української художниці.

Таким чином, освітня практика сьогодення актуалізує національно-патріотичне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, лише за такої умови можливо створити міцне підґрунтя для подальшого виховання патріота, громадянина української держави, свідомого державотворця, творчої особистості, яка буде здатна реалізувати своє власне покликання та реалізувати покликання української нації. Засади такого українотворчого виховання мають стати українська мова, ґрунтовні знання з історії України, її культури,

мистецтва, усної народної творчості. Відтак життєву основу цього мають творити насамперед родина та школа.

1. Базовий компонент дошкільної освіти // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6-19; Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”). – К.: Райдуга, 1994; Закон України “Про дошкільну освіту” – К., 2001; Концепція дошкільного виховання в Україні (проект) // Інформац. зб. М-ва освіти України – К.: Освіта, 1993; Концепція національного виховання. – К., 1998.
2. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України. – Детройт, 1962. – 292 с.
3. Приймаченко М. Альбом / Авт.-упоряд. М.Велігоцька. – К.: Мистецтво, 1994. – 132 с.
4. Руденко Ю. “Камо грядеш, українська педагогіко?” // www.ukrslovo.com.ua.

In the article analysed questions pedagogic of formation in the aspect of influence of contents of school formation on the development an ethnologic competence personalities as condition of achievement of social adequacy. In the contents of school formation stands out etnopedagogical measurement as a condition an etnocultural directivity in pedagogic education process.

Key words: Ukrainian creative education, ukrainian histori. junior pupils, children of preschool age, tradition, cultural-creative activity.

УДК: 373.2.371.95

ББК 74.100.251

Алла Будиш

ВОЛИНСЬКА НАРОДНА ІГРАШКА В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено історичне минуле і сучасне Волинської народної іграшки, подано інформацію про основні осередки виготовлення іграшок. Запропоновано напрями освітньо-виховної роботи з використанням народної іграшки рідного краю в дошкільному закладі.

Ключові слова: регіональна народна іграшка, керамічна іграшка, іграшка з порцеляни, дерев'яна іграшка, солом'яна іграшка, напрями ознайомлення з народною іграшкою рідного краю.

Для того, щоб діти стали народом, творцями своєї долі, необхідно аби вони за час навчання, виховання в сім'ї, дошкільному закладі міцно засвоїли духовність, культуру рідного народу, глибоко перейняли його національним духом, способом мислення і буття.

На необхідності звернення до виховного досвіду народу та його духовно-моральних принципів наголошується в Національній доктрині розвитку освіти.

У Законі України “Про дошкільну освіту” одним із завдань дошкільної освіти визначено виховання у дітей любові до України, поваги до народних традицій і звичаїв, національних цінностей українського народу [3, с.3]

Українська народна іграшка одне із національних надбань нашого народу. Через неї передається і зберігається соціально-культурний досвід, здійснюється зв'язок поколінь. Народна іграшка сприяє зростанню наймолодших громадян України на національному ґрунті.

Предметом спеціального дослідження народна іграшка стала лише в кінці XIX – на початку XX століття. Вперше нею зацікавилися етнографи та мандрівники (В.Зуєв, М.Миклухо-Маклай, В.Штернбег, М.Богораз, І.Харузі, М.Вишеславцев, Є.Покровський, С.Стебницький).

С.Русова вважала обов'язковим глибоко проаналізувати естетичну творчість народу в іграшці і вказувала на те, що національна іграшка є частиною цієї творчості, отже, часткою всього народу [3, с.385].

Українська народна іграшка має величезний емоційний вплив на особистість і служить благодатною основою для формування духовного світу дитини. Як один із проявів уваги народу до виховання підростаючого покоління вона має глибоке історичне коріння, етнічні та естетичні особливості.

У розмаїтті регіональних осередків іграшок в Україні ми можемо виділити іграшку Волині та Західного Полісся. Найперші забавки виготовлялися з найбільш простих і доступних для обробки матеріалів: продуктів харчування (сир, тісто, овочі), сировини господарської діяльності (волокна льону, листя кукурудзи, шматки тканини, обрізки мотузків, пір'я, шкіра, хутро, деревина, глина).

Перші іграшки на території етнічної Волині відомі з епохи неоліту, про що свідчать археологічні знахідки IV–III тис. до н.е. Зооморфні і інтропоморфні скульптури мали, очевидно, і культове призначення, адже їх клали біля зерна чи біля худоби, біля хворих людей, очевидно, задля того, щоб вони забрали на себе всілякі прикроси та хвороби. Матері передавали фігурки з зображенням вагітних жінок донькам, як символ родючості та оберіг родоводу.

Іграшки із глини, що з давніх-давен широко використовувалась у господарстві, збереглися до наших днів. Окремі їх зразки зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї. Це невеличкі скарбнички, посуд малих форм, свищики. Такі іграшки були поширені на території Волині і Полісся у XVIII ст. Особливим попитом користувались іграшки-свищики.

Традиційними і водночас найбільш поширеними формами на Волині були фігурки дітей, святих, мандрівників, анімалістичні півники, пташки, риби, леви та коники. Волинські свищики реалістичні і фантастичні водночас. Так, у фігурках людей велике значення мають вирізні деталі – дбайливо виліплене волосся, складки одягу, торбинки на плечах.

Основною сировиною для ліплення іграшок-свищиків слугувала місцева жирна глина, змішана з дрібним, просіяним через сито, річковим піском. Під час ліплення майстри постійно користувались водою і вогкою ганчіркою, оскільки така глина швидко розтріскувалась. Виліплені фігурки висушувались при кімнатній температурі від 2–3 днів до 2 тижнів залежно від розмірів.

Наприкінці XVIII ст. на Волині з'явилися іграшки з порцеляни – одного з найдосконаліших видів кераміки. В XIX та на початку XX століття центрами порцелянового виробництва на Волині були Кореш, Полонка, Баранівка.

На Західному Поліссі виробляли чорнолощену кераміку. Її виготовляли з глини, багатой на окис заліза. До початку випалу стінки напівсухих виробів ложили шматочком кременю. Декор складався із різноманітних геометричних

елементів у вигляді похилих ліній, сононок, клітинок. Для дітей виготовляли іграшковий посуд та дрібні іграшки образного типу.

Виготовлення іграшок із глини було пов'язане з гончарним ремеслом. Воно ж було спадковим – переходило від батька до сина. Так, у 1932–1935 роках в селі Кульчин Луцького повіту працювало аж 36 гончарів. Гончарували переважно чоловіки, а дрібні предмети та іграшки іноді виготовляли й жінки.

Кульчинська кераміка світла, вкрита зеленкуватою та коричневою поливою різних відтінків, з вузькими смужками декору у вигляді рельєфних прямих чи хвилястих ліній.

На Західному Поліссі з найдавніших часів найбільш уживаним матеріалом для виготовлення дитячих іграшок було дерево. Окрім розважальної функції, вони мають і глибоке виховне значення – змалечку готують дітей до майбутньої трудової діяльності. Так, найпершими забавками з дерева були зменшених форм речі побуту, господарський реманент, як грабельки, лопата, вила, сокира.

Деякі дерев'яні іграшки, зокрема, “свистунці”, “деркачі”, “стукавки” використовували з практичною метою, щоб не заблудитись при збиранні ягід, грибів, лікарських рослин. Для захисту худоби від будь-якої напасті іноді застосовувалось “фуркало”. Дерев'яні шумові іграшки-інструменти були невід'ємною частиною фольклорно-виконавського комплексу: доповнювали спів, танок та інші форми “гуляння”.

Сьогодні дерев'яна іграшка Волинського Полісся заслуговує на особливу увагу. Проста і доступна щодо технології виготовлення, вона здатна задовольнити запити і сучасних дітей, бо цілком придатна для того, щоб розвивати їхню конструкторську фантазію, творче мислення та естетичні смаки, зберігаючи при цьому первісну національну основу.

Майстер дерев'яної іграшки – Іван Сидорук, не тільки демонструє витвори своїх рук, а й відразу навчас технології їх виготовлення, тому діти швидко стають співавторами процесу творення дерев'яного дива. Він виготовляє динамічні шумові та побутові іграшки у вигляді знарядь праці. Вони легко виготовляються, оскільки для цього використовується матеріал лише з м'яких порід дерева. Більшість виробів, які він виготовляє сьогодні, мала колись прототипи у його рідному селі Хотешів Камінь-Каширського району.

“Деркач” становить собою драбинку, виготовлену з розколеної гілки чи різаного дерева, крізь шаблі якої проходить тоненька ясенова трісочка. Вдаряючись у барабанчик, вона створює деркотливий звук. У залежності від кількості трісок “деркач” буває подвійним і навіть потрійним. Використовували на полюванні, коли заганяли звіря.

“Стукавка” – динамічна іграшка, що становить собою молоток, закріплений до верхньої частини ручки, вмонтованої в перпендикулярно розмішену дощечку, переважно з твердої деревини (берези, дуба). При коливанні іграшки вліво і вправо молоточок, постукуючи в поперечну дощечку, створює чистий голосний звук, що імітує стукіт дятла. Іграшка використовувалась в іграшках,

що відбувались на вигонах. У громадському побуті “стукавку”, як шумовий інструмент використовували на полюванні та сторожі під час нічної варті.

“Фуркалом” називали звичайний обрізок дранки чи гонти, один кінець якої прикріплювався до крученої мотузки, яка в свою чергу прив’язувалася до ручки. При обертанні мотузки по радіусу, завдяки розкручуванню дерев’яна дранка чи гонта утворювала голосний низький звук, який особливого враження набував у лісі. Саме ці особливості “фуркала”, тобто імітація звуку овода чи гедзя, давали можливість пастухам найменшими зусиллями виганяти худобу з боліт.

Взаємодія вітру та крила лежить в основі ще однієї дуже простої іграшки – “літунця”. Звичайний кусок деревини, заструганий пропелером, в отвір якого застромлена паличка, при обертанні навколо своєї осі в долонях здатний підлітати на значну висоту. Іграшка використовувалась здебільшого підлітками під час загальних зібрань та забав.

Дещо складнішим від “літунця” є “вітрячок” або “млинок”, що відтворює кращі традиції вітряних млинів та флюгерів. Залежно від складності самого механізму основи, “вітрячок” мав чимало різновидів.

Великого поширення на Західному Поліссі набули динамічні іграшки із застосуванням колеса, зокрема, “візочки” різних модифікацій [5, с.53].

Серед шумових забавок популярними були “свистунці”. Через доступність та простоту виготовлення ними тішилася майже кожна дитина. Виготовлялися свистунці з весни, коли наставав сокорух у корі деревини, і до пізнього літа. Як правило, використовувалися гілки липи, верби, верболозу.

Для Волині, де основним заняттям була сільськогосподарська праця, здавна характерними були і забавки із соломи. Дорослі виплітали для дітей коників, лялечок, брязкальця, візочки. Восени дівчата відшукували на стерні довгі соломини, де менше колінець, зволожували їх і починали обплітати навхрест складені палички, вкладали в отвір зернину, і отримували брязкальця.

Дівчата виплітали з соломи перстені, намисто, сережки; іноді могли обплітати з одного боку дзеркало, щоб коли впаде, не розбилося, а з лози плели маленькі кошички.

Майстер солом’яної іграшки на Волині – Марія Кравчук, яка проживає в селі Туличів Турійського району.

Любила малеча майструвати з качана кукурудзи ляльок. Зверху заплітали косу, лущиння відгортали донизу, роблячи з нього пишну спідничку. Іноді робили ляльки з довгастого листя, складали його навпіл, перев’язували травинкою голівку, з іншого ж листка вищипували форму сукні і одягали на перший листок.

Творчість народна невичерпна, але звертатись до цих національних надбань треба постійно, щоб органічно поєднувати в душах дітей потяг до нового з потребою в одвічно рідному традиційному для свого краю.

У процесі ознайомлення дітей дошкільного віку з регіональною народною іграшкою можна виділити такі напрямки роботи:

1. Споглядально-естетичні: замилування іграшками, називання, розглядан-

ня і визначення свосвідності матеріалу, форми, кольору, візерунку, порівняння з уже знайомими народними іграшками, демонстрація іграшок у дії.

2. Народознавчо-мовленнєвий, котрий здійснюється через ознайомлення з історією іграшки рідного краю, осередками її виготовлення, розповідями про найвідоміших майстрів, народні традиції, використання іграшки під час ритуальних дійств, розваг і народних гулянь; розвиток мовної творчості: описування іграшки, складання розповідей про іграшку, майстрів, які її виготовляють, традиції виготовлення та використання.

3. Естетично-трудова: проведення занять з образотворчої діяльності, художньої праці, гурткова робота; використання народних іграшок під час прогулянок, розваг, святкування, у самостійній художній діяльності.

Аналіз педагогічних надбань попередніх поколінь потрібен не лише для використання забутих конструктивних знахідок, але й як поштовх до нових методичних ідей та залучення майстрів до відновлення забутих традицій. Тільки на народній основі повинна ґрунтуватися естетична та художня концепція сучасної національної іграшки, щоб вона, традиційно мудра і добра, повернулася до дітей оновленою і веселою.

1. Бортничук Є. Зберегти дороге і рідне // Дошкільне виховання. – 1991. – № 7. – С. 4-5.
2. Богущ А. Українське народознавство організації дошкільного закладу. – К.: Вища школа. – 1994. – С. 356-357.
3. Закон України “Про дошкільну освіту” // Освіта України. – 2000. – 26 липня. С. 4-5
4. Найден О. Українська народна іграшка. – К.: Артк, – 1999. – С. 11.
5. Сидорчук І. Народна дерев’яна іграшка як чинник традиційного виховання // Початкова школа. – 2000. – № 6. – С. 52

The historical past and modernity of Volyn folk toy is elucidated, the information about basic centres of producing toys is given in the article. The directions of educational-up-bringing work with the usage of folk toys of native area in pre-school establishments are proposed.

Keywords: regional folk toy, ceramic toy, porcelain toy, woden toy, straw toy, directions of presentation of folk toys of native area.

УДК 37:78-054

ББК 74.100.541.3

Мирон Вовк, Василь Дорошок
ФУНКЦІОНУВАННЯ МУЗИЧНОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ
У НАРОДНИХ ЗВИЧАЯХ І ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНЦІВ

У публікації представлені народні звичаї, традиції і обряди з позицій розвиваючих та виховних функцій музичної етнопедагогіки. Авторами розкриваються дидактичні принципи музичної етнопедагогіки в динаміці вікових змін і життєвих функцій української нації.

Ключові слова: фольклор, традиції, виховання, етнос, музична етнопедагогіка, мораль, культура, нація.

Розгляд музичного фольклору в аспекті традиційних схем його класифікації за жанрами запозичений із літературних досліджень. Народна пісня може одночасно входити в різні жанри чи мати різні мелодичні й літературні

ознаки (історичні коломийки, коляди, балади історичні, сімейні, родинні тощо). Їх ситуативна прив'язка за стилем, жанром дещо не вписується в музичну етнопедогогіку. “Кодування у фольклорі подібне до передачі ДНК у генетиці і є запорукою відтворення етносу, його історичної пам'яті та збереження його культурної цінності. Механізми цього процесу вияскравленіються в міграціях етнічних груп, котрі за будь-яких умов та просторової дистанції зберігають **етнокультурний код** у стосунку до материнської культури в різних проявах життєвої і творчої діяльності” [3, с.22], – справедливо зауважує С.Й.Грица. І одним із таких важливих кодів є **музична етнопедогогіка українця** через його фольклор, що тісно пов'язаний із **народними звичаями**. Найважливіші із них, що глибоко проникнені почуттями, передаються й закріплюються через пісню, мелодію від батьків до дітей, від одного покоління до наступного, від одного природного середовища регіону іншим. Цей етномузичний код є базовим для українця. Музичний фольклор, його пісня “як фактор етнічної консолідації” [3, с.27] через народні звичаї в умовах чужих режимів, що пригнічували й постійно боролися з народною піснею, осягнув, і став скарбницею й засобом збереження українського етносу. Справедливо відзначають дослідники музичного фольклору, що головним орієнтиром у ньому є слово, яке “має реальну силу впливу на долю і навіть на життя людини (так звана **вербальна магія**)” [5, с.10]. Намагаючись вплинути на свою долю, на природу, люди вдавалися до звука, до свого голосу, інтонація якого мала різні характеристики – волюву, грізну, лагідну, любовну, благальну, що наповнювалися емоційним змістом як у мові, так і в музиці.

Типологія музичного фольклору тісно пов'язана з семантикою “двомовності” слова й музики. “Слово є в ньому найпершим смислороздільним елементом, музика – дискурсивним, проте, сенсоінтегруючим... Вони походять від генетики психофізіологічних властивостей людини – її слухового відчуття, голосового діапазону, статевих, вікових ознак (чоловічі, жіночі, дитячі, молоді, старі, різкі, м'які голоси), від відчуття ритму, що властиве всім народам світу незалежно від їх расової, національної приналежності. Звідси коріння всезрозумілої музики [3, с.33]. Оцінюючи музику в суспільному житті етносу, ми зауважуємо, що вона супроводжує певні події, слово, обряд, танець, які тісно пов'язані зі звичаями цього етносу й проходить через природно-раціональний вимір часопростору. Такої типології дотримуються у своїх дослідженнях Олекса Воропай (“Звичаї нашого народу”) [2, с.507] та О.Ю.Чебанюк (“Календарно-обрядові пісні”) [14, с.392], які разом з обрядовими діями ввійшли до фольклорно-етнографічного комплексу певного свята, що вписується в народні звичаї.

Типологізація дитячого фольклору розглянута в дослідженні Г.В.Довженко “Дитячий фольклор” [4, с.304], у якому в повному об'ємі розкрито музична етнопедогогіка. Починаючи з коліски, дитина одержує найпростіше уявлення про добре й погане, про дозволене й недозволене, про любов і нелюбов, що передається в пісні через алегорію тварин (кота-воркота, сонка-дрімка, соловейка, зозульку, сороку-ворону, курочку-качечку тощо) та через рух (тосі-тосі, чуки-чуки, топці-топці). Значний обсяг виховного процесу охоплює музична

етнопедогогіка дитячий вік дошкільнят. Великий вклад до нього зробив Василь Верховинець (Костів) у своїй праці “Весняночка” [1, с.341].

Розглядаючи народознавство українців та їх етнопедогогіку, всі дослідники зверталися до народної музики, угім, не маючи музичної освіти, вони рідко торкалися типології й методології шляхів і методів аналізу існування народної педагогіки у сфері музики. Досліджуючи й записуючи народний музичний фольклор, вони переважно розглядали його як фон до трудового, морального, економічного, лінгвістичного й інших аспектів виховання, часто не звертаючись до почуттєвого та емоційного чинників, до якого пряме відношення має народна музика. Ні одну важливу діяльність людини чи певні суспільні, історичні події не обминула музично-пісенна творчість українця, щоб не осягати його своїми почуттями через мелодію, ритм і музичну пам'ять, у якій (як генетичній якості) зберігала й передавала їх. Усі ці особливі генетичні якості українця, його ментальність постійно поверталися до пісні як до поради, почуттєвого вияву й ставлення до своєї національної долі, історичного минулого й бачення свого майбутнього. Порятунком для нації, яка була історично позбавлена державності, стали народні звичаї й традиції, важливіші з них для українця були оспівані в піснях і засобами музичної етнопедогогіки збережені й передані для кожного вікового цензу людини.

Найважливішим звичаєм із природною потребою українця є **виховання дитини**. Звертаючись до звичаїв як до особливого чинника, що охоплює всі сфери родинного, громадського й суспільного життя, ми прослідковуємо тісний зв'язок із музичною етнопедогогікою. Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. “Звичаї, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу” [2, с.5], – відзначає Олекса Воропай. Виховати дитину без **народних звичаїв неможливо**. “Дотримання звичаїв свого народу – суттєва ознака духовної культури особистості. Ось чому всіх видатних діячів українського народу завжди хвилював (і хвилює) стан дотримання підтриманими поколіннями своїх національних звичаїв” [8, с.37]. Тому Т.Г.Шевченко у своїх роздумах про долю України звертається й говорить про українські звичаї як про могутній впливовий фактор формування духовного світу народу, як про трансмісію національної культури від покоління до покоління, від батьків до дітей.

З погляду музичної етнопедогогіки звичай розглядається як набуття знань, умінь і навичок учитися. Слідом за лінгвістикою поняття “звичаї” виводить етимологію від старослов'янського слова “наука”. На цю властивість і етимологію походження цього слова звертає увагу академік М.Г.Стельмахович [8, 32]. Музична етнопедогогіка стоїть на сторожі й прищеплює корисні звички, оберігає від шкідливих. Народні звички, їх суму створюють **народні традиції**, які формують досвід, погляди, смаки, норми поведінки, позитивні почуття, що склалися історично й передаються з покоління в покоління. Без традицій немає родинного виховання, яке зводиться до передачі досвіду різних видів етнопедогогіки. “Звичаї і традиції, як два крила одного птаха, забезпечують кожній людині злет до осягнення духовності. Одне без одного бути не може” [8, с.43].

Прослідковуючи за етапами виховання дитини, можна зауважити, що вона спочатку засвоює звички, які потім стають традиційними. Система звичаїв і традицій українців – результат їх багатовікових виховних зусиль.

Стосовно музичної етнопедагогіки, виховання маленької дитини розпочинається з освоєння **звука**. Звук є тим мовним і музичним будівельним матеріалом, з якого розпочинається виховання дитини. “Результат зовнішніх впливів і діянь залежить від тих внутрішніх (генетичних) сил і процесів, які визначають індивідуальне реагування на них кожної дитини, спадковості, темпераменту, аналізаторів (слухового, звукового, рухового), задатків, нахилів, здібностей” [8, с.155]. Але генетично вроджені особливості дитячого організму створюють тільки передумови розвитку, де вирішальним фактором виступає система виховання. З цією метою етнопедагогіка створила ряд вправ і дій, за допомогою яких формуються й розвиваються звуки мови та ритму.

Музичні властивості забавлянок (утішок) впливають із самого змісту та віку дитини. Вони пристосовані до малят, які ще лежать, і коли вони тримають голівку, сидять. Забавлянки поєднуються з рухами, які відповідають певному ритму й звукам, що характеризують дитяче мовлення.

Мати бере дитину за голівку двома руками й, перекидаючи з долоньки в долоньку голівку, співає: “Печу, печу папку”, або бере дитину за ніжку й пальчиком злегка постукує по п’яті співає: “Ой кували ковалі”.

Через подібні забавлянки (утішки) в дитини на емпіричному рівні розвиваються слухо-моторні зв’язки, які зафіксовуються в неї й вона на них реагує. Адже дитина впізнає голос матері й моментально реагує на його тембр, силу звука, на вираз обличчя. Для фіксації звука дитина уважно спостерігає очима й разом зі слуховим сприйняттям фіксує якісні характеристики звука й певні образи його сприйняття. Потішки й забавлянки формують у дитини природне відчуття звукового та тонового й півтонового відчуття, які непомітно, поступово з ростом дитини відтворюються в мові та в її почуттях. Саме почуттєве виховання покладається на звукове його оформлення.

Виховна сила української музичної етнопедагогіки, зокрема дитинознавства, зосереджена в динаміці вікових змін і життєвих функцій. Спів материнських колискових заспокійливо впливає на дитину й на формування слухо-моторного сприйняття звукової палітри. Мелодія колискових пісень пов’язана зі змістом і дитячими образами: сон, дрімота, кіт-воркіт, із колискою, яка монотонно погойдується. Створенню художнього образу в колискових часто служать прості художньо-зображальні засоби мови, в основному епітети й порівняння. Поза увагою колискових пісень не лишається жоден аспект життя малої дитини.

Перший-третій рік життя дитини музична етнопедагогіка відводить вихованню її емоційної чутливості. У зміст колискових закладалися “магічні” дії й вірування, які заспокійливо впливали на дитину, діяли на її почуття. Співаючи колискові пісні, як писав Т.Г.Шевченко, “мене там мати повивала і, повиваючи, співала, свою нудьгу переливала в свою дитину” [15, с.506]. Лагідний мамин голос, гарна спокійна мелодія, помірний темп, м’який грудний голос –

усі ці засоби музичної виразності перепліталися з материнською любов’ю та позитивно впливали на дитину, її настрій і почуття.

Яким чином дитячий музичний фольклор, що складається з колискових, забавлянок, потішок, формується в родинному середовищі? Відповідь на це питання тісно межує в народній педагогіці з музичною етнопедагогікою.

У середовищі родини нерідко зустрічаються її члени з особливо здібними музичними задатками, стають авторами родинних пісень, музичних символів і творцями пісенного фольклору. Ці музичні твори в народному середовищі шліфуються, вдосконалюються і стають національним надбанням.

Специфічним музичним засобом етнопедагогіки українців є **лад**. “Лад – наслідок історичного процесу складання тонів у єдину систему на основі їх функціонального сполучення. У формуванні та розвитку ладових систем головну роль відіграла антиміоні стійкість-нестійкість, що кристалізувалася в музичній практиці з природних психологічних відчуттів спокою й устремління, верховенства й підпорядкування... Саме з ладом (а точніше, з умінням під час співи “утримувати лад”) пов’язане унікальне поняття “музикальність” [6, с.53].

Оригінально й ґрунтовно розкриває історико-пізнавальне значення української музичної етнопедагогіки з погляду етногенезу С.Й.Грица, яка справедливо підкреслює, що “у вивченні генезу музичного фольклору важливо мати на увазі семантичну “двомовність” слова і музики” [3, с.33]. Оцінити значення колискових пісень у педагогічному прояві на підставі самої музики, що притаманна всім народам світу як джерело етногенезу, малоефективно, але не безнадійно. Адже, зважаючи на генетику психофізіологічних властивостей людини, різні народи володіють музичними ладами, притаманними тільки їм, конкретній нації (пентатоніка). Тому, опираючись на слухові відчуття, почуття ритму, ми можемо стверджувати, що колискова пісня закладає в душу маленької дитини відчуття ладу.

Українська народна музика володіє досить великим обсягом етнопедагогічних цінностей, серед яких для дошкільнят є **музичні ігри**. У родині вміло користуються ними всі її члени в конкретних виховних ситуаціях і їх зміст передається від родини до родини, з покоління до покоління. На перший план музичних ігор, згідно з українськими народними звичаями, виступають **веснянки**.

Народна педагогіка зафіксувала декілька різновидів веснянок і **гагілок**. Гагілки – це ті самі веснянки, але вони виконуються тільки на великодні свята й мають (згідно з певними регіонами) різні назви, а саме: **гаївки, ягілки, майвки, рогульки**. Відповідно вони виконуються в різний час. У Галичині гагілки виконуються тільки на Великдень і провідну неділю. Однак якщо гагілки – це танково-ігрові пісні, то веснянки обіймають різнотипні групи молодіжних ігор та пісень, в тому числі й такі, що сприймаються без руху” [5, с.61], – стверджує професор, доктор мистецтвознавства Анатолій Іванович Іванницький.

Музична етнопедагогіка веснянки розглядає як різновид танцю та гри, де музичним матеріалом є пісня.

Веснянки є тим музичним матеріалом, у якому використані “думки й почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді

суворой батьківщини, відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів” [12, с.123], – стверджує засновник народної педагогіки К.Ушинський. Послання у веснянках співу, слова й танцю стало найбільш захоплюючим ігровим матеріалом для дітвори й молоді, коли зв'язок із рухом став найбільш характерною рисою. У мелодії і слові відтворювалися ритм і краса святкування приходу весни.

Опираючись на українську музичну етнопедагогіку, відомий композитор, фольклорист і хореограф Василь Миколайович Верховинець (Костів) дослідив народні музичні ігри, записав досить велику кількість їх та опублікував свою надзвичайно цінну працю “Весняночка” [1, с.93–199]. Він практично показав, як у гуші народу України творилися, навчалися й виконувалися веснянки.

Етномузичний розвиток дає нам право вести мову про індивідуальне почуттєве відображення відносин між однолітками, що виникають на ґрунті спілкування через спів, рух і звичай. “Мова йде про стійку індивідуально-специфічну систему етнопсихологічних засобів, прийомів, навичок, методів сприймання та відображення людиною соціальних відносин” [10, с.99]. Поступовий розвиток дітей через етномузичні жанри (колискові, веснянки, купальські, жнивнярські, колядки, шедрівки та ін.) згідно з їх віковими особливостями сприяє соціалізації особистості. Уже праця молодшого, школяра середнього, старшого віку соціалізує їх і через різні методи виховання формує процес практичної діяльності, в тому числі й через музичне навчання й виховання, яке в найбільшій мірі впливає на формування почуттів.

Функціонування традицій та звичаїв забезпечують психологічний механізм наслідування, що являє собою цілеспрямований вплив однієї людини на іншу чи на групу людей. “Для того, щоб оживити традицію, зробити її відчутною для громадського життя, відтворити гостроту колективних емоцій і колективних почуттів, у розпорядженні суспільства є певні соціальні механізми. Передусім йдеться про ритуали і свята” [10, с.132]. Ритуали українців тісно пов'язані й виражають соціальні й культурні взаємовідносини та дії, у яких важлива роль відводиться музичному мистецтву, його символі. Ні одне офіційне свято чи суспільна подія не відбувається без суспільно встановлених ритуалів. Вони можуть проявлятися в церемоніальних і святкових діях.

Музична етнопедагогіка, що функціонує в традиціях, звичаях, ритуалах, забезпечує соціально-психологічні механізми через формування певних почуттів і впливає на етнос через навіювання, наслідування, захоплення красою мелодичних побудов, ритмічних відчуттів і поетичних образів.

Народні традиції свої виховні завдання розв'язують через формування духовних потреб особистості, що визначають її поведінку й діяльність. У свою чергу звичай проявляється через загальноприйняті норми й правила поведінки, які здавна побутували в громадському житті українців. Потреба виражати свої почуття й поведінку через пісню – природна якість українців. Тому термін “звичай” означає слово “звикати”, привчатися до системи наслідування. Шляхом наслідування українська народна пісня побутувала, передавалася, вивчалася, тому звичка співати мотивується через призму національного самоусві-

домлення, а зважаючи на музичну обдарованість етносу, пісня стала нормою й надбанням старших поколінь. Цю норму **співати, оспівувати, озвучувати** різними мелодіями наші градиції й звичаї передають із покоління до покоління через сім'ю, родину, громадськість.

Розглядаючи українську музичну етнопедагогіку як важливий елемент народної педагогіки у вихованні особистості через формування її **моральної культури**, музика найбільше впливає на дитячий та юнацький вік і є найсприятливішим періодом початкового становлення особистості, а саме:

- закладаються основи поведінки вихованості;
- формуються моральні уяви через музику, пісню;
- через музику виховується почуттєва сфера;
- удосконалюються музичні вміння й навички, які утворюють особистість серед однолітків;
- музичні задачі й здібності можуть стати основними та визначити подальшу життєву діяльність у галузі музичного мистецтва.

Формування **моралі українця** визначає система поглядів, норм і оцінок, що регулюють його поведінку як одну з важливих форм суспільної свідомості. Тому в основу музичного етнопедагогічного ідеалу покладено гуманність поглядів, благородність думок, чистоту помислів, кришталеву чесність і правдивість, справедливість, духовну щедрість і красу почуттів. Очевидно, це дало підставу М.Г.Стельмаховичу стверджувати, що “педагогічний геній народу створив багатющу фольклорну скарбницю, насичену змістовним, зворушливим емоційним матеріалом, який став мудрим помічником батьків у моральному вихованні дітей” [8, с.128]. Таким емоційним матеріалом стали українська народна пісня та інструментальна музика.

У звичаях і традиціях української музичної етнопедагогіки відводиться значне місце провідним ідеям **трудового виховання**. Виховання українця змалку й до зрілого віку через працю настільки важливе, що його важко переоцінити. На цю особливість академік М.Г.Стельмахович звернув особливу увагу, вказавши, що “основою української народної педагогіки є праця, бо вона – першооснова життя суспільства, головний засіб створення матеріальної й духовної культури” [9, с.130]. Народні традиції родинного виховання знайшли свій відбиток у піснях, які засуджують байдикування, ледарство, неробство. Жарт, гумор, сатира на негативне ставлення до праці змалку й до зрілого віку знайшли своє відображення в народній пісенній творчості.

Трудове виховання, традиційно в народній педагогіці, акцентується в пісенній творчості й поділяється на чотири етапи.

На першому етапі музична етнопедагогіка звертає увагу на формування в дитини дво-, трирічного віку певного вміння їсти, одягатися, роздягатися, зберігати свої речі, іграшки, вмиватися, користуватися предметами, засвоювати норми поведінки. Зважаючи на те, що пісня й почуттєва сфера тісно переплітаються, родинна педагогіка через цикл колискових, утішок, забавлянок, у яких образи “котиків”, “зайчиків”, “велмедичів”, “сорочки-ворони”, що вмінють колихати, співати, грядку копати, пекти хлібчик, ловити рибку, замінити хату.

молотити й молоти зерно і таке інше, прищеплює й формує почуття ставлення до праці.

На другому етапі трудового виховання музична етнопедагогіка звертається до залучення дитини до посиленої праці через ігри, які відтворюють трудові дії дорослих. У них діти проймаються пошаною до праці батька, матері, всіх членів родини.

На третьому етапі трудового виховання постають нові проблеми, вирішення яких пов'язане з періодом навчання в школі. Навчання вимагає великої й копіткої праці, що знайшло своє втілення в народних та авторських піснях.

Моральна підготовка до самостійної праці в музичній етнопедагогіці набирає нового змісту. Праця хлопців і дівчат розмежовується й стає розгалуженою, що знаходить своє втілення в пісенній творчості.

На четвертий етап, або завершальний, де остаточно формується молода людина як працівник, припадає найкраща частина музичної етнопедагогіки українця. У ній ми знаходимо найбільшу спадщину оспівування хліба, рідної землі, любові й поваги до людини праці.

Таким чином, музична етнопедагогіка українця психологічно готує дітей і молодь до праці через коліскові пісні, утішки, обрядові свята, які озвучуються народною музикою, веснянковими іграми, що їх чує дитина змалку, спостереженнями за трудовою діяльністю рідних, близьких сусідів, громади. Пісні та інструментальна музика не переслідують суспільної мети – навчити людину працювати. Вони мають опосередковане відношення – привчати й формувати фізичні й психологічні зусилля, які необхідні для праці, дають їм моральну оцінку.

Своєрідне лицарство юнаків музична етнопедагогіка виховувала через пісні до матері, бабусі, до сестри, що в сімейному вихованні поступово переростало в пошану до дівчини, до майбутньої дружини. У ліричних піснях образ коханої опоетизований і мелодично озвучений, проявляється ніжність, любов, лицарське ставлення юнака до дівчини. Створивши такі мелодично опоетизовані пісні, народ тим самим дбав, щоб підготувати молодь до відповідального моменту в її житті – до одруження. Народна мудрість проявилася в передвесільних і весільних обрядах і звичаях. Весільні обрядові традиції стали формою соціального досвіду українця, вони виконують, насамперед, виховну функцію.

Народні пісні не варто перетворювати в музейні експонати. Адже музика та її педагогічні цінності не тільки вчорашній день, але й наше майбутнє. “Відчуження людини від національної культури робить її безликою. А людина знеособлена, позбавлена власної індивідуальності, не здатна створювати духовні цінності, бо для духовних зусиль замало тільки бажання чи навіть таланту, а кінце потрібне ще відмінне від інших світовідчуття, самобутнє сприймання навколишнього. Безродний гомункулус ворог будь-якого народу” [7, с.108]. Це твердження тісно поєднано з музичною етнопедагогікою українця і є тим першоджерелом, яке здатне вплинути на формування благородних почуттів молоді сім'ї.

Про сімейні звичаї й обряди та їх педагогіку, що освячені народною піснею, можна говорити як про важливі моменти в житті людини, що дозволяє з дитячого віку перейти всі періоди життя.

З іншого боку, календарна музична етнопедагогіка тісно пов'язана з природою, релігією, а також із виробничою діяльністю, яка, як правило, підпорядковувалася різним порам року та характеру господарювання, особливо сільському, й особливостями відносин із природним довкіллям. У музичній етнопедагогіці українця ми знаходимо той цементуючий матеріал, який із століття в століття зберігав нашу ментальність, своє світобачення й сприяв становленню національного характеру, що проявився через високу музикальність нації.

В Україні традиційно готуються до Святвечора й Різдва Христового всі – від найменшого до старого.

Музична етнопедагогіка коляд і щедрівок передбачає індивідуальність і звеличення особи й окремої родини, коли “при колядуванні побажання складається окремо кожному – навіть для немовлят, які трактувалися як **окремі індивіди, одиниці**” [16, с.282]. Вони звернені до конкретних членів родини.

Музична етнопедагогіка, закладена в колядках і щедрівках, впливає на розвиток і виховання людини, особливо дітей та юнацтва. Вона організовує діяльність, у якій розвивається й формується особистість; у ній закладено зміст навчання та виховання, який сприяє формуванню особистості; усуває впливи, які можуть негативно позначитися на розвитку й вихованні особистості. До таких обрядів на Різдвяні свята відноситься “Вертеп”.

Колядування й шедрування зайняли вагомє місце в українській музичній етнопедагогіці. Їх використали М.Лисенко в опері “Різдвяна ніч”, П.Чайковський в опері “Черевички”, К.Данькевич – “Назар Стодоля”, П.Ніщинський – “Вечорниці” до драми Т.Шевченка “Назар Стодоля” та ін.

“Колядки та щедрівки – обряди і пісні – це невичерпне джерело поезії і духовної краси, творче використання якого може ще довго збагачувати художню культуру українського народу” [11, с.40], – наголошував О.Дей. Музична етнопедагогіка через колядки й щедрівки, які величають українця, його родину, його працю, його християнську духовність, здатні виховати любов і добро та об'єднати українську націю.

Одним з основних дидактичних принципів музичної етнопедагогіки є **патріотизм**. Він виразно відтворений у народних думках та історичних піснях. З них український народ черпав історичні відомості про патріотизм попередніх поколінь і, за твердженням Івана Франка, “думи й пісні виховували нові покоління, впливаючи в них з молоком матері той самий героїчний дух, яким жили батьки” [13, с.21]. Саме стрілецькі та повстанські пісні виникли в першій половині ХХ ст. як результат воєнних змагань за державність, незалежність України.

Фундаментом стрілецьких пісень були історичні пісні й думи, пісні про народних месників та українське козацтво, їх музична етнопедагогіка. Спортивні говариства “Січ”, “Соколи”, “Пласт” у Західній Україні стали основою для пісенної творчості в “Просвіті” й зберегли фольклорні традиції про героїчну боротьбу за державність України, українських січових стрільців (УСС).

Незважаючи на те, що значна частина авторів стрілецьких пісень залишилася невідомою, варто відзначити відомих авторів: І.Франка, Ю.Федьковича, Р.Купчинського, М.Гайворонського, С.Чернецького, Б.Лепкого, Л.Лепкого, А.Биландюка, М.Ірчана та ін.

Стрілецька пісня “Ой у лузі червона калина” стала символом України й зберегла своє значення до наших днів.

Музична етнопедагогіка в піснях січових стрільців пробудила почуття гумору, жарту, що, у свою чергу, випромінює оптимізм і впевненість у їх справедливій боротьбі за долю України. Тривалий слів жартівливих пісень зі стрілецького побуту сприяв формуванню почуття відповідальності й правильної поведінки народних месників у тяжких воєнних баталіях.

Етнопедагогіка повстанських пісень виразно зближена з документалізмом оспівуваних фактів, що спростовує комуністичні вигадки про бандерівців і мельниківців як про зрадників і ворогів українського народу. Ніякий народ світу не оспівує й не складає пісень про власних зрадників. Їх викидають із пам’яті народної або осуджують.

“Стрілецькі та повстанські пісні були і залишаються історичним щоденником новітньої народної творчості. Його співавторами були не лише укладачі текстів і мелодій, але й широкий український загал, що проніс ці пісні упродовж страшного ХХ століття аж до днів незалежності і державності України” [5, с.255]. Ці пісні в українській музичній етнопедагогіці знаходяться на передньому краї боротьби за розум, світло знань, перемогу Добра над Злом, Пради над Кривдою, незалежну Україну.

1. Верховинець В. Весняночка – К. Музична Україна, 1989. – 286 с
2. Воропай О. Звичаї нашого народу – Харків: Фоліо, 2004. – 318 с.
3. Іриша С.І. Грансмія фольклорної традиції – К.: Астон, 2002. – 286 с.
4. Довженко Г.В. Дитячий фольклор. – К.: Дніпро, 1986. – 406 с.
5. Іваницький А.І. Український музичний фольклор – Вінниця: Нова книга, 2004. – 316 с.
6. Побережна Г.І., Шириця Т.В. Загальна теорія музики. – К.: Вища школа, 2004. – 284 с
7. Скульський Р.П., Стельмахович М.Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ: Науково-методичний центр “Українська етнопедагогіка і народознавство”, 1995 – 302 с.
8. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ВІПОЛ, 1996. – 286 с.
9. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 426 с.
10. Українська етнопедагогіка / За ред. акад. В.Кононенка – Київ – Івано-Франківськ, 1983. – 426 с.
11. Українська народна творчість. Колядки та шедрівки – К.: Наукова думка, 1995. 560 с.
12. Ушинський К.Д. Рідне слово // Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. – К.: 1983. – 724 с.
13. Франко І.Я. Вибрані статті про народну творчість – К., 1955. – 425 с.
14. Чебанюк О.Ю. Календарно-обрядові пісні. – К.: Дніпро, 1987. – 276 с.
15. Шевченко Т.Г. Кобзар – К.: Дніпро, 1983. – 510 с.
16. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – К.: Знання, 2006. – 324 с.

The national customs, traditions and rites as the developing and educational functions of musical ethnopedagogics are presented in the article. The musical ethnopedagogics didactic principles in the context of secular changes and vital functions of Ukrainian nation are revealed by authors.

Key words: *folklore, traditions, education, ethnic, musical ethnopedagogics, culture, nation.*

УДК 688.72

ББК 85.126.7

Михайло Гнатюк

ЯВОРІВСЬКА ІГРАШКА І СКРИНЯ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті досліджуються становлення і розвиток школи яворівського забавкарства на тлі мистецьких традицій краю. Значна увага звернута на техніку і технологію виготовлення виробів.

Ключові слова: *яворівська іграшка, художні традиції, технологія виготовлення, розпис, скриня.*

Іграшки є одним із перших і важливих засобів навчання й виховання дітей молодшого віку. Поєднуючи в собі пізнавальну, комунікативну, естетичну, ігрову та інші функції, вони розвивають фантазію та інші творчі здібності. Через узагальнені образи й асоціативне сприйняття іграшок дитина пізнає світ. Але особлива роль їх у художньо-естетичному розвитку і національному вихованні, оскільки вони акумулюють культурологічний, психологічно-педагогічний, народознавчий, мистецтвознавчий аспекти.

Яворівщина здавна відома самобутнім і глибоко народним мистецтвом, серед якого особливого розвитку набули дитячі іграшки (коніки, візочки, птахи, колісочки, тачечки, калатала, таралайки, деркачі); точені предмети домашнього вжитку, зокрема кухонні набори (ложки, вилки, варехи, тачівки); та меблі (стілці, лави, скрині, столи, мисники).

Дерево як екологічно чистий матеріал фізичними (текстурою, фактурою, кольором), механічними (міцність, твердість, легкість) властивостями якнайкраще придатний для виготовлення іграшок. Особливо м’які породи: осика, липа, сосна, тополя – все, що знаходиться на господарстві, росте в лісі і є доступним.

Мистецтво іграшки в цьому регіоні виникло, мабуть, ще тоді, коли торгові шляхи із Заходу на Схід не були навіть стежками. Втомлений працею, галичанин, повернувшись додому з поля, догоджав галасливій дівчорі, власноруч майстрував коника, пташку, а іноді й тріскотальце, розуміючи, що його виріб подарує дитині радість, принесе щастя, розвине духовно та емоційно. А далі його брала в руки жінка і серцем відчувала, який малюнок орнаменту і барва мають лягати на невибагливі, але такі вишукано-досконалі й дохідливі форми. Своярідна техніка виконання і художні якості яворівського малювання надають виробам привабливості і краси. Але про них, наприклад, на відміну від петриківських, значно менше написано¹. Хоч відомо, що у першій половині ХІХ ст. в Яворові іграшки виготовляли Григорій Бриндас, Остап Глова, Степан Фірчук [2, с.91, 92, 100], і в жоднім місті Галичини домашній промисел не був так вкорінений, як тут [18, с.78]. У 1896 р. на Малому Передмісті 89 сімей займалися виготовленням іграшок. Кожна з них упродовж року могла виробити близько 3600 штук [19, с.189].

Серед ужиткових предметів, оздоблених рослинним мальованим орнаментом, окрім забавок, виділяють ще яворівські скрині, які набули поширення у

¹ Див. праці: А.Булзана [1, 2], І.Гургулі [7, 8], Л.Герус [3], М.Гнатюка [4, 6], В.Дашка [9], Б.Жеплинського [10], К.Каваса [15], П.Придаткевича [11, 18], М.Станкевича [12], Б.Стебляського [13], В.Стефака [14], Б.Тимківа, Р.Чугай [16] та ін.

Старичах, Залужжі, Вільшаниці, Цитулі, Прилбичах, Новому Яру та інших селах. У теперішній час їх можна бачити хіба що в музеях чи в публікаціях мистецтвознавця Антона Будзана [1]. “Відданиці скриня – дитині забавка” – говорить народна мудрість. Вони є своєрідною візитною карткою Яворівщини.

Для виготовлення скринь найчастіше використовували деревину світлого кольору: липу чи сосну з вираженою текстурою і запахом живиці, яка є згубною для молі. Попередньо їх поверхні піддавали столярній підготовці: ямки, задирки, замазували кітом (спеціальною замазкою з трачіння) та обробляли циклею (металевим шкреблом) і наждачним папером. Далі ґрунтували в цегляний або зелений колір, причому площини передньої сторони і віка розділяли на один або два квадрати (вікна, кватирки), і замальовували на зелено, обводили білі й коричневі пояси. Підготовку й розпис виконували переважно дружини столярів. На зеленому тлі найперше виводили основні великі елементи: “вазон”, “віночок”, “квітку”, чим окреслювали відповідну композиційну схему – вазонкову, віночкову чи квіткову. Далі вимальовували дрібніші елементи орнаменту, використовуючи декілька кольорів: жовтий, зелений, червоний, коричневий, білий. Кожний колір мав своє призначення – коричневим обводили краї “вікон”, “смуги”, зеленим малювали тло або листочки “вербівки”, червоним – квіти “ружі”, жовтим – “пасочки”, “качечки” і т.д. За одну-дві години жінки розписували скрині за традиційно виробленою композиційною схемою й у відповідній кольоровій гамі.

Квітково-вазонкові композиції на скринях майстри часто розміщували симетрично відносно осі, інколи півколом, завершуючи мотивом “качечки”. На початку ХХ ст. на передній стіні й віці скрині появляються віночкові орнаменти вписані в коло, які нагадують весільний вінок молоді і дружки. Арсенал елементів розпису скринь та іграшок незначний. Це “квіти”, (“ружі”), “зірки”, “вазонки”, “качечки”, “віночки”, “пасочки”, “сіточки”, “кривульки”, мотив “вербового листа” – “листочки”, “травичка” тощо. Крім головних, є ще й другорядні: “крапки”, “цяточки”, “рисочки”, які відіграють подібну роль, що й півтінь в академічному малюнку. І хоча ці елементи й мотиви орнаменту надзвичайно прості, умовні, стилізовані, проте в них відтворений цілий світ духовного й матеріального життя. Більшість із них мають аналогію в природі і відображають світогляд селянина-українця, чие око бачило квітку, сонце, дерево, птаха, тварину чи воду, і не тільки вчора, а й сто і тисячі років тому, передані генетично від минулих поколінь.

Для вдосконалення місцевих художніх промислів, розвитку економіки краю й вирішення через дитячу забавку суто українських проблем: підняття духовності і культури народу, виховання і формування творчих особистостей – передові люди краю домагаються відкриття в листопаді 1896 р. в Яворові “Красового наукового верстату з виготовлення іграшок”, який у народі отримав назву “Забавкарська школа”. Як стверджує мистецтвознавець Л.Герус, це була перша і єдина на території України така школа [3, с.76].

Керівниками й організаторами школи призначають відомих фахівців прикладного мистецтва Павла Придаткевича та колишнього директора столярської школи в Живці Станіслава Немчиновського, а опікувався нею голова По-

вітової Ради Іван Шептицький з Прилбич. П.Придаткевич мав відповідну фахову освіту – закінчив Державну школу прикладного мистецтва у Львові, Віденську школу художнього промислу – і відзначився рядом успішних виставок. З його повідомлень у газеті “Діло” дізнаємося, що термін навчання становив “один рік, і приймали туди таких учнів, котрі звільнені від науки в народній школі. Ця робітня, зорганізована Віділом краєвим, котрий надав їй статут і план науки. Учні, які в однім предметі набрали відповідної вправи, так що той надається до продажу, дістають щотижня винагороду. Запис до школи проводиться протягом року” [11].

2 березня 1899 р. на засіданні Сейму заслухано клопотання І.Шептицького про надання субвенцій на подальшу відбудову ремісничих шкіл у Яворівському повіті і розвиток традиційного іграшкарства. На зібранні відзначалося, що характер і мистецька вартість яворівських іграшок, оригінальність і дешевизна зробили їх популярними в Галичині, чим склали справжню конкуренцію закордонним виробам і дали значний заробіток для місцевого населення.

З 1905 р. школа, отримавши офіційну назву “Державної школи деревообробного промислу”, розширює матеріальну базу, змінює програми навчання, відкриває, крім забавкарства, ще відділи столярства, токарства і різьбярства. Павло Придаткевич залишається керувати різьбярським відділом, а директорство школою перебирає Станіслав Іноїньський. Вчителем малюнку працював також Андрій Маренін [13].

Майстрами-інструкторами були місцеві люди, що добре зналися на виробництві дерев’яних мальованих іграшок – Іван Лісовський та маляр Папгеля. Методика навчання у подібних державних закладах базувалася на копіюванні зразків орнаментів, масок, архітектурних деталей, здебільшого класичних стилів. Лісовський закінчив Яворівську промислову школу (1920–1923 рр.) і відомий своїми скульптурами в техніці та традиціях яворівського об’ємного різьблення. Працюючи майстром-інструктором об’ємної різьби, він дотримувався технології і тематики, що були характерними для народного різьблення, а це узагальненість, умовність, стилізація і неповторність трактування форм, творчий підхід до справи тощо. У методичних порадах з технології різьблення, написаних Йосипом Станьком (зберігаються у К.Каваса) вказується, що у другій половині 18 ст. зароджується яворівська об’ємна різьба, спочатку у вигляді іграшок, а далі як тематична і декоративна пластика, які набули популярності серед населення. У зображеннях окремих деталей фігур переважав натуралізм, а умовно й узагальнено трактувалася ціла форма. Наприклад, тулуб корів, коней, оленя після опрацювання стамескою або ножом шліфували папером, а гриву й хвіст викінчували контуркою чи фучком. Вівці, собаки мали шліфовані тільки голови й ноги, а поверхню тулуба (шерсть) обробляли стамескою, надаючи відповідної фактури. Подібні сувеніри прикрашали інтер’єр домівок місцевих жителів ще донедавна.

Роботи Лісовського та І.Станька належно оцінені і мали великий попит на польській виставі “Торги східні” у Львові 1930 р. Їхніми послідовниками стали Ю.Музичка – відомий іграшкар, столяр, різьбяр, якому належить розробка нових орнаментальних композицій, впроваджених у рельєфному різьбленні – і на-

родні майстри Й.Станько, Осип Гарапа, Осип Баланда, М.Борис, П.Тиндик, П.Квас, А.Пиж, В.Горняк та ін.

Практичні заняття на різьбярському відділі проводилися в усіх трьох кустах-класах, що давало змогу молодшим учням вчитися не тільки в інструкторів, але й у своїх старших колег. На стінах висіли зразки для копіювання з різними видами різьб: від найпростіших – для початківців, до складніших – для старших учнів. У 30-х рр. у школі вчилися: Антін Семко, Микола Станько, Юрко Козак, Роман Білоус, Андрій Сабат, Володимир Граб, Михайло Калиновський, Володимир Максимович, Іван Музичка, поляк Конечни, Василь Боднар, Василь Бздир, Іван Полусин, Григорій Маковей, Володимир Вархоляк і Степан Мартинович, а також були випускниками такі майстри, як Айхлер і його син Мартин, Онуфрій Бриндас, Іван Коструба, Микола Кобиця з синами Іваном, Остапом і Петром, Андрій Мантюк з синами Остапом, Романом і Нестором, Гамела з сином Остапом і Петром, Олекса Чіп та ін. Названу школу закінчив і відомий скульптор Іван Севера.

У Яворові існувала кооперативна артіль, в якій займалися виготовленням і збутом іграшок. Відомими діячами кооперативного руху були Василь Гдуля і його брат Сенько, скарбник Володимир Духнич, а також майстри-кустари Іван Бриндас, Василь Горняк, Юрій Чіп, які, окрім заробітку, зазначали ще й значних матеріальних і моральних збитків від перекупників. За свідченнями Касьяна Каваса, записаними зі слів В.М.Гдулі та В.А.Духнича, майстрів врятував від банкрутства директор промислової школи Станіслав Гноїнський, який домігся реалізації забавок у рільничому відділі у Львові. Одну частину грошей за іграшки виділила міська управа Яворова, а іншу половину після реалізації оплачували натурою – ячменем і вівсом. Періодично до виробничих справ в артілі залучався і Йосип Станько, відомий майстер-різьбяр, автор “яворівської жолобчато-контурної різьби”.

Продукція, що вироблялася на околицях Яворова, була добре відома не тільки на ярмарках Львова, Рави-Руської, Городка, Комарного, Жовкви, Любачева, а й за межами Галичини. Щотижня 2-3 вози з виробами яворівчан, здебільшого іграшками, вирушали вглиб Польщі, досягали навіть Чехословаччини. Німеччини та ін. країн. Усі види виробів, якими торгували в кожній околиці в 30-х рр. XX ст., були виставлені в етнографічному музеї “Яворівщина”, що знаходився у приміщенні української гімназії, створеному з ініціативи гуртківців “Рідної школи”, а також крамницях у місті та с.Наконечному. Родини Бриндаси, Гдулі, Горбульки, Горохи, Лопачаки, Прийми, Тиндики, Ференци виготовляли візочки з одним-двома кінями, меблики, музичні інструменти (скрипочки, сопілки, свищики, тарахкальця), дзиги, посуд тощо. Окрім різноманітних іграшок там були плетені меблі, мальовані й різьблені скриньки, вироби із соломі, лози, рогози, вільщини, виробництво яких здавна налагоджено в цьому регіоні.

За час німецької окупації “Школа деревного промислу” діяла всього 1 рік (з 1943 до 1944). Посаду директора обіймав Богдан Стебельський, який до того часу жив і працював у Самборі учителем рисунку в місцевій семінарії.

Школа не мала ніякого матеріального забезпечення, приміщення було напівзруйноване, але під впливом приятелів він погодився на нелегку ношу керівника закладу. Його авторитет і популярність серед місцевого населення були достатньо високі, що й привернуло увагу німецької влади. Перед її відступом на захід два офіцери прийшли до школи по директора, але йому тоді вдалося уникнути арешту, а ввечері поїздом зі Львова він разом із сім'єю виїхав до Кракова. Через багато років мистецтвознавець і педагог, дійсний член НТШ в США, доктор Богдан Стебельський напише спогади про школу деревного промислу в Яворові і подасть важливі свідчення з історії деревних промислів Яворівщини [13, с.5].

Окрім школи, іграшки виготовляли майстри-самоуки. Сформувалися два основні типи іграшок: столярна і токарна. Яскравим представником столярного типу виготовлення іграшок були відомі майстри в Україні Василь Прийма і його дочка Юля. За мізерно оплачувану роботу вони виготовляли їх, щоб діти до них усміхалися. Окремі дощечки з грубого обтесували сокирою, вигладжували стругом (“вісняком”) на верстаті (“кобилці”), а контури заокруглювали ножом. Коліщата для возиків робили з розшиляних впоперек кругляків, у яких отвори пробивали металевую трубкою або просвердлювали [15, с.118]. На перший погляд, ці вироби здаються примітивними, насправді ж створені форми пройшли апробацію часом і свідчать про високу професійність та образність, спостережливість народних майстрів, витвори яких збуджують дитячу уяву і фантазію. “приворожують” погляд тощо. Декоративна пластика в дереві, підсилена традиційною гамою кольорів (жовте, вишневе, зелене, коричневе, біле) і мотивів (“колка”, “гілячки”, “цяточки”), надає яворівським іграшкам сонячно-веселкового забарвлення і залюбки сприймається дітьми. На жаль, з відходом майстрів старшого покоління виробництво іграшок занепало.

На асортимент і форми виробів значною мірою впливали попит на ринках, керівництво у школі, суспільно-політичні події. Однак традиційні кошики, пташки, возики, коліски засвідчують стійкість і непорушність успадкованих форм та їх художньо-декоративне оздоблення. На них інколи мали вплив зразки іноземних іграшок, експонованих на виставках. Після Першої світової війни появились фігурки жовнівів, військова техніка (автомобілі, літаки). У рознісі, поряд із вишневим і зеленим, домінує жовтий колір. Таку кольорову гаму використовував Василь Прийма. Він не виготовляв військової техніки, а надавав перевагу неагресивним видам іграшок: птахам, коням, возикам та іншим наближеним до людей істотам і формам. Свого ремесла навчив ще дочок Марію і Катерину.

Іншим способом виготовляли іграшки Степан Тиндик і Михайло Ференц. Акуратно обточену поверхню заготовки вони ґрунтували олійними фарбами, переважно білою, вишневою, синьою, а далі проробляли деталі. Ці ж майстри вперше використали анілінові барвники, розведені в ацетоні рідкорозчинених білилах [15, с.119]. Загалом місцеві майстри мало сприймали нововведення, а стійко дотримувалися традиційних плоских форм і конструкцій, виконуючи різні операції з вправністю автомата (навіть коли гасло світло, не припиняли роботи).

Важливу роль у збереженні, дослідженні й демонстрації українських іграшок відіграв промисловий музей у Львові. Він оголошував конкурс на кращі проекти, серед яких були вироби, виготовлені у Яворівській забавкарській школі. У Музеї етнографії і народного художнього промислу нині зберігаються численні зразки іграшок, виготовлені в I пол. XX ст.

У 1946 р. на основі артлілі ім. Т. Шевченка згідно урядового рішення відкрито Яворівську професійну школу художніх ремесел із трирічним терміном навчання, яка за короткий час нараховувала 105 учнів. До новоствореного закладу перейшли працювати місцеві майстри Й.Станько, І.Лісовський, Ю.Музичка, С.Масюк, В.Бульба. А згодом свіже дихання у творчі процеси школи принесла група різьбярів-переселенців з Лемківщини: О.Сухорський, брати Ілляші, Ф.Стецик [16, с.113]. Їх поява у Яворові (1950–54 рр.) сприяла значному професійному розвитку об'ємної різьби. До закладу також були направлені висококваліфіковані випускники Київського (О.Астахов, Ф.Роговець), Львівського (І.Івасюк), Косівського (С.Мельник) художніх училищ. У ньому ж почав працювати випускник Яворівської школи К.Кавас

З переходом училища в 1963 р. до Івано-Франкового, відбулися значні зміни у методиці навчання фахових дисциплін. Молоді викладачі, закінчивши різні школи, кожний по-своєму почав трактувати місцеве народне мистецтво. Ця обставина мало не привела до цілковитої втрати художніх надбань школи. Проте К.Кавас та І.Івасюк застерегли від надмірних мудрувань і традиції загалом були збережені й розвинуті. Пізніше створений музей художніх виробів в смт. Івано-Франкове. Місцеве училище та його учні мають значний рейтинг серед подібних навчальних закладів. Чимало випускників широкого поступали у вищі навчальні заклади завдяки фаховій підготовці з рисунку, скульптури, композиції, які викладав І. Івасюк. Як підкреслив професор Р.Шмагало, яворівська школа розвинулася на базі традиційного осередку деревообробництва й стала найяскравішим явищем художньої освіти Львівщини [17, с.200].

Сьогодні яворівську школу представляють майстри й викладачі Івано-Франківського художнього професійного училища № 14, які поряд із навчально-виховною роботою організовують виставки іграшок. Так, у переддень Святого Миколая в музеї “Яворівщина” в Яворові (2008 р.) було відкрито виставку-презентацію традиційних забавок з дерева сучасних майстрів Антона Гули, Василя Яремчина, Романа Приставського, Семена і Тараса Тлустих. Голова Львівського осередку національної Спільноти майстрів народного мистецтва Зеновія Краковецька назвала її визначною подією в культурно-мистецькому житті Львівщини. А кількома місяцями поспіль вироби названих майстрів вже були виставлені в залі Косівської національної Спільноти художників, чим приємно подивовано поціновувачів краси місцевих гуцулів. Про це неодноразово йшлося у телетрансляції, підготовленій Юрієм Євтушком на Львівському обласному телебаченні у лютому цього року. Згаданих майстрів запрошено на виставку іграшки, яка має відбутися в травні у с.Пирогово біля Києва. Таким чином, стараннями ентузіастів яворівське забавкарство набуває сучасних форм і отримує подальший розвиток.

Загалом теперішня промислова іграшка як “знежирене молоко”, вона бездуха (штампована з пластмаси), містична, а комп'ютерна техніка часто пропагує зло і насилля. Для розвитку емоційної, духовної сфери дитини найкраще підходить саме народна іграшка з дерева, глини, соломи, паперу, лялька-мотанка з тканини тощо. Тепло рук найкраще передають найпростіші натуральні матеріали. Іграшка є узагальненим синтезованим образом, прототипом чогось живого. Її здавна задіявали в різних обрядах і забавах. Згадаймо різні “хихички”, “клепачки”, “клепавки”, а також свищики, дутки, пікавки, які розвивають дихання, сферу емоцій тощо. Вона спонукає дитину до дій, впливає на підсвідомість, примушує думати, розвиває почуття і має відповідати вимогам техніки безпеки, бути екологічно чистою (пластмаса, синтетика – шкідливі для здоров'я). Але найважливіше, коли вона зроблена маминими руками, тоді для дитини є найкращим і найдорожчим подарунком. Народна іграшка є особливим видом художньої творчості, надбанням національної культури, яка оберігає пам'ять про далеке минуле наших предків, вона виховує людину – творця, оптиміста і патріота.

1. Будзан А.Ф. Яворівські мальовані скрині // НТЕ. – 1968. – № 5. – С. 49–53.
2. Будзан А. Різьба по дереву в західних областях України. – К., 1960. – С. 91, 92, 100.
3. Герус Л. Українська народна іграшка. Львів: Інститут народознавства НАН України. 2004. – 264 с.
4. Гнатюк М.В. До історії розвитку школи яворівського деревообробництва // Писанка. Верховина. – 1997. – № 1. – С. 28–31.
5. Гнатюк М.В. Художнє дерево в інтер'єрі народного житла. Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 33–35, 83–90.
6. Гнатюк М.В. Яворівській школі 60 років // Народне мистецтво. 2007. – № 1–2. – С. 69.
7. Гургула І., Чехович С. Народні майстри. – Львів: Кн-журн. – в-во, 1959. – С. 35–37.
8. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України – К.: Мистецтво, 1966. – С. 53–54.
9. Дашко В. Яворівщина в іменах: Бібліографічний довідник. – Львів: Край, 1995. – 125 с.
10. Желлинський Б. Тралиші «Просвіти» у Наконечному // Яворівщина, 1991, 21 травня
11. Придаткевич П. Забавкарська школа в Яворові // Діло. – 1897. – № 178.
12. Станкевич М. Іграшки // Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів, 1993. – С. 74, 229, 233.
13. Стебельський Б. Школа деревного промислу в Яворові і дещо з історії дерев'яних промислів Яворівщини // Яворівщина і Краковецьчина. Регіональний історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто: НТШ, 1984. – С. 470–516.
14. Стефак В. Із серія яворового // Чарівне верстено. – Львів: Каміяр, 1990. – С. 47–53.
15. Тимків Б.М., Кавас К.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 2. Мозаїка. Випалювання. Розпис / За ред. доц. Б.М.Тимківа. Підручник. – Львів: Світ, 1996. – С. 115–125.
16. Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини. – К.: Наук. думка, 1979. – 143 с.
17. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середина XIX – середина XX ст.: структурування, методологія, художні позиції – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с., 742 іл.
18. Prydatkewicz P. Przemysl domowy Jaworowski i jego handel // Przewodnik przenuslowy. – 1898. – R. 3. – № 7. – S. 78–80.
19. Niemczynowski S. Przemysl zabawkarski w Jaworowie // Przewodnik przenuslowy. – 1896. – № 15. – S. 187–190; 275–276.

The article is devoted to the establishment and development of Javoriv school of toy-making in the context of the artistic traditions of the given region. Much attention is paid to the ways of producing and designing the toys.

Key words Javoriv toy, traditions of design, ornament, traditions of art, coffer.

УДК 372.48
ББК 74.100.56

Людмила Головач

НАРОДОЗНАВЧІ ІДЕЇ З ПРОБЛЕМ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У статті розглядаються народознавчі погляди на статеве виховання молодого покоління.

Ключові слова: статеве виховання, народознавчі ідеї, взаємини юнаків і дівчат, батьків і дітей.

В умовах кризи сімейних відносин проблеми статевого виховання зростаючого покоління набувають надзвичайної ваги. Вирішення завдань гуманізації суспільства потребує кардинальної переорієнтації наукових досліджень, за якої відбувається поворот до людини, її особистості, індивідуальності, коли починають враховуватись не тільки її потреби та здібності, але й її якісна своєрідність як представника певної статі. Відсутність науково обґрунтованих поглядів на статево культуру, статеворольову і психосексуальну диференціацію особистості призвели до створення цілої генерації людей невизначеної статі, осіб із неадекватною психосексуальною орієнтацією, що позначилось на моральній деградації сім'ї та суспільства загалом, і насамперед на статево вихованні молоді.

За визначенням В.Кравця, статево виховання розглядається як організований і цілеспрямований процес формування фізичних, психічних і моральних якостей особистості, установок, що визначають корисне для суспільства ставлення до людини протилежної статі та високоморальні стосунки між статями, розвивають розумне, здорове ставлення до статевого життя [5, с.4]. Доповнюючи це визначення, зазначимо, що статево виховання молодого покоління трактуємо як цілеспрямований процес взаємодії вихователя і вихованців із метою розвитку суспільно значущих статево якостей, генетично заданих і соціально набутих особою в процесі функціонування циклічної дії механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції її статевої поведінки та включення у систему зовнішніх статево відносин. Немаловажне значення для розуміння сутності та змісту статево виховання молодого покоління мають народознавчі ідеї формування статево відносин хлопчиків і дівчаток, юнаків і дівчат, висвітлення яких і є метою написання цієї статті.

Конкретні дослідження психологів і педагогів, соціологів і сексологів свідчать, що низькі засади статевої культури молоді, збочення у статево потягах і міжстатево стосунках часто беруть свій виток у неблагополучному родинному житті батьківської сім'ї (Т.Говорун, А.Добрович, О.Кікінежді, В.Кравець, М.Стельмахович, В.Сухомлинський та ін.). Модель сімейного життя з давніх-давен у кожного народу поставала вирішальним чинником для формування особистості дитини. Стосунки з членами сім'ї формують установки дитини щодо інших людей, предметів і явищ. Згодом, із розширенням кола соціальної взаємодії, первинні установки можуть змінюватись, доповнюватись, але ніколи не викорінюватись зовсім.

Оцінюючи роль батьків у статевої соціалізації, Д.Ісаєв і В.Каган зазначають: батьки є першими агентами статевої соціалізації, які діють не однобічно на дитину, а взаємодіють із нею; ця взаємодія визначається співвідношенням статі дитини й батьків; внесок батька й матері не визначається кількісною мірою "більше-менше", а залежить від стосунків між ними; сімейна статево соціалізація істотним чинном визначає реакції дитини на дію впливів, які включаються пізніше; успішність статевої соціалізації в сім'ї залежить від того, як вона співвідноситься з існуючими суспільними стереотипами і нормами культури. Атмосфера любові і взаєморозуміння між батьками, батьками й дітьми – важливий елемент статево виховання дошкільників [4]. Будучи головними агентами гендерної соціалізації дітей, батьки усвідомлюють обов'язок "конструювання" в свідомості дитини установок на: відсутність страху перед людьми протилежної статі; можливість контактувати з особами протилежної статі; гендерну ідентичність особистості, що відповідає реалістичному сприйняттю своєї власної статі. Загалом у дослідженнях відмічається, що головним чинником статевої соціалізації дитини в сім'ї є не стільки індивідуальні риси та якості батька, матері чи інших членів родини, а та морально-психологічна атмосфера в сім'ї, взаємостосунки між її членами, в яких враховуються інтереси її суб'єктів, панує атмосфера любові, взаєморозуміння й поваги [5].

Як зазначає В.Кравець, основними завданнями статево виховання є: гетерогенна соціалізація, метою якої є соціалізація відповідних (чоловічих або жіночих) рис поведінки та правильного ставлення до протилежної статі; формування у школярів таких якостей як дівоча честь, сором'язливість, чоловіча гідність, вірність та інших почуттів, що лежать в основі гетеросексуальних стосунків; профілактика негативізму у взаєминах хлопців і дівчат, розвиток у них потреби у спілкуванні та спільній діяльності; культивування дружби і любові в стосунках юнаків і дівчат; формування у школярів комунікативних умінь та навичок психогігієни; природності й розкутості в міжстатево спілкуванні; прищеплення навичок особистої гігієни, в тому числі й гігієни статево органів, формування здорового способу життя; вироблення уміння оцінювати свій стан, свої сексуальні прояви, здійснювати контроль над ними; подолання шкідливих звичок, профілактика сексуальних збочень і правопорушень, статево ексцесів; організація статево самовиховання школярів [5, с.57].

Статево поведінка, світосприйняття, психологічні відмінності тощо є результатом не стільки фізіологічних особливостей чоловіків та жінок та їх "природного призначення", скільки розповсюджених у кожному певному даному суспільстві образів, типів, конструктів чоловічого та жіночого, які й задають чільний напрям народного виховання, освіти та всієї системи цінностей людини тієї чи іншої статі.

На всіх вікових рівнях дитячої субкультури традиції дівчаток і хлопчиків суттєво відрізняються, що знаходить свій прояв у дитячому статево фольклорі.

Низка дослідників (Т.Говорун, О.Шарган [2], Д.Ісаєв, В.Каган [4], А.Співаковська [6], одним із найважливіших засобів статевої соціалізації дітей до-

шкільного віку вважають *казку*. Народні й літературні казки несуть у собі складні образи-символи трактування статі: Баба-Яга (антипод жінки, образ зла), зла Мачуха (образ поганої мами), Кашей (уособлення чоловічого зла), добрий Принц (друг, наречений, той, хто забере з собою, визволить від Яги та Кашея), Чорт (чоловік-спокусник), Відьма (приховане жіноче зло). Значення казки для статеворольового виховання незаперечно, адже кожна казка – це розповідь про стосунки між людьми і може використовуватись не тільки як засіб морального виховання дітей, але й як дієвий засіб статевого виховання дошкільників. Так, при завданні намалювати людину фемінізовано налаштований хлопчик частіше буде малювати дівчинку (жінку); героєм придуманої казки буде дівчинка чи тварина “жіночого” роду. Чарівна казка є важливим засобом психокорекції не тільки статеверольових уявлень і статеверольових цінностей, але й емоційно-вольової сфери особистості дитини.

Тому й не випадково за твердженням М.Стельмаховича, казкою про гарного, доброго лелеку, який приносить дітей, у народі мудро відповідають на традиційне дитяче запитання: “Звідки я взявся?”. І діти починають любити цього прекрасного й благородного птаха, сподіваючись, що він незабаром подарує їм ще братика чи сестричку, з якими можна буде бавитися. У народній педагогіці гніздо з лелеками виступає символом щасливої сім’ї, родинної злагоди й подружнього щастя [8, с.8].

Вчений вважав, що вдаватися до справжніх інтимних подробиць у такому випадку було б нерозумно. Це педагогічне завдання народне дитинознавство розв’язує надзвичайно вдало завдяки врахуванню психології дитини, її особливої схильності до образних фантазій, до сприймання і навіть власного творення казкових сюжетів. У народному дитинознавстві подаються різноманітні варіанти відповідей на подібне дитяче запитання, зібрані М.Стельмаховичем у його працях: “дітей приносить лелека, заєць, ворона чи навіть ангел”, “дитину створив Бог”, “мешканці села купують дітей у місті; знаходить повитуха в лісі або й сама мама на полі, в бур’яні, у капусті чи горосі, на дубі або на вербі, у кропиві”, “виріс із землі (як травичка, дерево, кущик)”, “вилупився з яечка (як курчатко, каченя, чи гусеня)” тощо [8, с.21].

Зіставлення вченим народних варіантів відповідей на запитання дітей “Звідки я взявся?” з трактуванням поглядів народної філософії на походження людини дало йому змогу виявити такі внутрішні закономірності народного дитинознавства й важливі науково-теоретичні висновки: народне дитинознавство не втомно піклується про те, щоб із перших кроків життя маляти формувати в нього погляди на навколишній світ і на самого себе крізь призму народної філософії; послідовно, на кожному кроці стверджується думка про споконвічну єдність людини з природою, тобто ретельно дотримується принцип природовідповідності (надалі це приведе до того, що дитина не буде руйнівником навколишньої природи); завдяки активній присутності народної філософії, фольклору, різних видів народних мистецтв народне дитинознавство щедро насичене духовністю, що оптимально забезпечує олюднення особи [8, с.22–23].

Важливими етнопедагогічними засобами формування елементів статевої культури особи постають *ігри та іграшки* – надання переваг у них особам певної статі. Вибір жіночих і чоловічих ролей у іграх, спілкування з однолітками диференціюють особистісні реакції дитини. Інтереси й діяльність хлопчиків можуть вказувати на їх фемінну орієнтацію – чутливість до краси, тихі змістовні ігри, нехтування змагальними й силовими іграми, а дівчаток, навпаки, – маскулінну, якщо вони цікавляться технічними й змагальними іграми, не люблять домашнього господарства. Особливо інформативним є дослідження надання переваги діяльностям та інтересам протилежної статі з одночасним неприйманням своєї. У фантазіях, мріях, снах діти виступають як представники бажаної статі, ідентифікують себе з персонажами фольклорних творів бажаної статі.

Статеве виховання молоді знаходить своє вираження в організації умов для набуття дошлюбного досвіду спілкування, який за своєю сутністю не обов’язково включає інтимні стосунки, але дає необхідні знання та навички для їх реалізації в майбутньому подружньому житті.

Народна педагогіка постійно пропагує народознавчі засоби забезпечення повноцінного дошлюбного знайомства майбутніх наречених, що допомагає їм ближче пізнати одне одного, ближче їх (спілкування “на вулиці”, вечорниці, досвітки, складчини та ін.) [9, с.48–50; 11, с.216–218]. В.Сухомлинського, М.Стельмаховича постійно хвилювало питання, як підготувати дівчаток до майбутньої ролі матері, дружини, коханої, як пройти ще в юності школу материнства для дівчаток і батьківську школу для хлопчиків. Адже від стану охорони домашнього вогнища, батьківства, материнства й дитинства вирішальною мірою залежить не тільки особисте благополуччя кожної людини, але й життява міць народу, Української держави. Не сторонній лікар-сексолог, а рідний батько повинен передати синові, а мати – дочці знання про особливості чоловічого й жіночого організму, їх гармонії в сімейному житті. Хоча, звичайно, ніхто не припиняє роль професійних консультацій, останніх наукових досягнень медицини, почерпнутих у лікаря-спеціаліста, які безсумнівно повинні одержати (й хотіли взяти) бацьки [11, с.215].

В українській етнопедагогіці значна увага приділена тому, щоб виховати у хлопчиків лицарське ставлення до дівчини, прагнення стати мужчиною – захищати свою обраницю від усіляких небезпек і негод, допомагати, поступатися місцем, ніколи не кривдити й не принижувати її гідності, брати весь тягар на себе, дотримуватися даної їй обіцянки. Як стверджує М.Стельмахович, вірність у коханні в поглядах українців ставиться на один рівень із військовою доблестю [9, с.49]. На його думку, у трактуванні українського родинознавства кохання є не що інше, як поняття духовного потягу, сердечної прихильності до особи іншої статі. У народному середовищі підтримується тривале (але не затяжне) залицяння юнака до дівчини, взаємне знайомство з їхніми батьками для того, щоб майбутня молода пара могла переконатися в наявності їхнього взаємного кохання, відрізнити його від скороминущого захоплення, й осуджуються шлюби хаптиві та примусові [11, с.217]. Це насамперед стосується

поглядів на кохання. Ось що говорив народ про це почуття: “Любов, як перстень, не має кінця”, “Сухар з водою, аби серце з тобою”, “Як глянє – серце в’яне”, “Душа душу чує, серце серцю вість дає”, “Закохався, як чорт в суху вербу”, “Хоч нема що їсти, аби було з ким сісти”.

М.Стельмахович вважав, що у процесі духовно-моральної підготовки старшокласників до виконання соціальної ролі “дружини”, “чоловіка” необхідно висвітлити морально-психологічний бік сімейних стосунків, сформулювати правильне уявлення про щасливу сім’ю. Творцями сім’ї є чоловік і жінка. “Чоловік і жінка – найкраща спілка”, “Нема кращого друга, як вірна супруга”, “Жінка чоловікові подруга”, а не прислуга”, “Куди голка – туди й нитка, куди чоловік – туди й жінка”, “Як чоловік жінку любить, то й лиха жінка доброю буде”, “Живуть між собою, як голубів пара” – вчить народна мудрість, яка саме у гідних стосунках між чоловіком та жінкою бачила великий педагогічний сенс. Про жінку і чоловіка, які живуть у любові, кажуть: “Живуть між собою, як голубів пара”, “Вони між собою нерозлийвода”. Духовно-моральна підготовка до шлюбу включає, згідно програми з українського родинознавства виховання у молоді таких жіночих та чоловічих якостей, без яких справжнє сімейне щастя неможливе.

Статева близькість у взаємному коханні і в рамках сім’ї, шлюб чоловіка та жінки в ім’я спільного щастя, радості мати дітей і виховувати їх посилюють прагнення мати сім’ю, відкидають “статеву несумісність”, понизують подружнє життя духом життєвого оптимізму, утверджують переконаність у тому, що справжню радість і щастя людини, насолоду статевим життям можна знайти лише у сім’ї [11, с.215].

Народна педагогіка виплекала той ідеал наречених, до якого треба прагнути, який треба утверджувати в житті. Істини, проголошені народною педагогікою, вічні, вони ніколи не старіють. До найкращої моральної риси нареченої народна педагогіка піднесла незайманість, цнотливість (“Батьком-матір’ю не хвалися, а хвалися честю”, “Лучше цнота в болоті, як нещота в золоті”). Ідеал чоловіка найчастіше подається крізь призму мрії жінки, а ідеал жінки – з погляду чоловіка. Жінка мріє, щоб чоловік її поважав, захищав, був сильним, гарним, розумним, ширим, працьовитим, добрим господарем, дбав про сім’ю, любив дітей, не пив, не гуляв (“На красивого чоловіка дивитись гарно, а з розумним жити легко”, “Хто п’яницю полюбить, той вік собі загубить”, “За ледачим чоловіком жінка марніє, за хорошим – молодіє”). Чоловік мріє, щоб жінка була вродливою, ніжною, роботяшою, ласкавою матір’ю для дітей (“Жінка-ледащо в хаті нізащо”, “Добра жінка – мужеві своєму вінець, а зла – кінець”), Особливу увагу звертає народна педагогіка на необхідність виховати в юнака бажання і вміння бути вірним чоловіком, добрим господарем, годувальником сім’ї, авторитетним батьком, вимогливим і вмілим вихователем своїх дітей, здатним забезпечити сім’ю житлом, побудувати хату, у дівчини – прагнення реалізувати природне призначення як жінки, дружини, матері господині, хранительки домашнього затишку.

Розкриваючи статеві стосунки, українська національна фамілістика категорично заперечує і не допускає вживання грубих і лайливих слів. Розглядаючи “матірщину”, побутування в дитячому і молодіжному середовищі сороміцької лексики як велике і страшне зло сьогодення, що “руйнує споконвічну добру традицію українців – культ матері, порядної жінки, вірної дружини, цнотливої дівчини, чесного юнака, гідності людини взагалі”, словами А.Макаренка, висловленими ще 1936 р. в “Книзі для батьків”, М.Стельмахович застерігає від вживання “матірнього слова”, “неприкрашеного, бідного й дешевого паскудства, ознаки найдикішої, найпервіснішої культури, – цинічного, нахабного, хуліганського заперечення і нашої пошани до жінки, і нашого шляху до глибокої і справді людської краси” [10, с.161].

Отже, у формуванні міжособистісної культури статей важливу роль відіграють етнопедагогічні цінності родини, засвоєння статевої мудрості поколінь, основи автентичної статевої поведінки, утвердження яких сприяє підготовці молоді до сімейного життя, зміцненню сім’ї як первинного осередку суспільства.

1. Говорун Т., Кікінежді О. Статеві стосунки: психологічний ракурс. – Тернопіль: Богдан, 1999. – 384 с.
2. Говорун Т., Шарган О. Батькам про статеве виховання дітей. – К.: Рад. школа, 1990. – 157 с.
3. Исаев Д., Каган В. Половое воспитание детей: Медико-психологические аспекты – Л.: Медицина, 1988. – 336 с.
4. Каган В. Воспитателю о сексологии. – М.: Педагогика, 1991. – 256 с.
5. Кравець В. Діяльність шкільного психолога з дошлюбної підготовки ніколярів. – Тернопіль, 1997. – 163 с.
6. Спиваковская А. Как быть родителями. О психологии родительской любви. – М.: Педагогика, 1986. – 186 с.
7. Статевість людини / За ред. Ю.Підлісного. – Львів: Вид-во УКУ, 2002. – № 3. – 170 с.
8. Стельмахович М. Народне дитинознавство. – К., 1991. – 48 с.
9. Стельмахович М. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994. – 56 с.
10. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 231 с.
11. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО. 1996. – 286 с.
12. Сухомлинський В. Павлівська середня школа // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3.

In the article the looks of ethnology are examined to sexual education of the young generation.

Keywords: *sexual education, ideas of ethnology, mutual relations of youths and girls, parents and children.*

УДК 372.3

ББК 74.100.3

**ДИТЯЧИЙ САДОК – РІДНИЙ ДІМ, А ВИХОВАТЕЛЬКА – РІДНА МАМА
(формн роботи з педагогічними кадрами)**

Тамара Грицай

У статті визначено шляхи підвищення педагогічної майстерності вихователів дошкільних навчальних закладів засобами гуцульщинознавства.

Ключові слова: гуцульцинознавство, фахова майстерність педагога, дошкільний навчальний заклад.

Тільки людина високих моральних якостей, яка любить і розуміє дитину, любить і знає Гуцульщину, володіє ґрунтовними знаннями з педагогіки і психології, методики роботи з дошкільнятами, може працювати вихователем у яслах-садочку “Гуцулочка”. Отож підвищення педагогічної майстерності вихователів завжди перебуває в центрі уваги адміністрації. У річному плані роботи дошкільного навчального закладу в окремому розділі виписано низку заходів теоретичного і методичного спрямування.

Роботу з педагогічними кадрами згідно із річним планом здійснюють за двома напрямками: перший – підвищення фахової майстерності шляхом поглиблення психолого-педагогічних знань; другий – взаємозбагачення унаслідок пізнання особливостей гуцульського регіону, його звичаїв, традицій, обрядів, зокрема дотичних до виховання і навчання дітей.

Упродовж тривалого часу наказом міського відділу освіти м. Івано-Франківська дошкільний заклад “Гуцулочка” визначено опорним із проблем “Народні промисли Гуцульщини в художній праці дітей”. Демонструючи свою роботу з дітьми колегам міста і області, вихователі “Гуцулочки” водночас підвищують свою майстерність, оскільки основними формами роботи дошкільного закладу є практична діяльність – заняття та ігри з дітьми, гурткова робота, студії, майстерні юних умільців і т.д.

Велике значення для підвищення педагогічної майстерності відведено участі у роботі куцшового методичного об’єднання. Вихователі “Гуцулочки” є не лише активними в обговоренні, дискусіях, й самі щедро діляться своїми надбаннями з колегами.

Перебування на курсах при ОБПОВ теж розглядаємо важливим чинником підвищення фахової майстерності педагогів. Досвідчені викладачі і науковці несуть повідомлення про сучасні психолого-педагогічні дослідження з проблем дошкільної освіти, знахідки передового педагогічного досвіду, експрес-інформацію за матеріалами всеукраїнських і обласних семінарів і нарад. Це має велике значення для того, щоб педагог-дошкільник тримав руку на пульсі сучасних проблем навчання і виховання дітей.

У дошкільному закладі використовуються різноманітні форми роботи з педагогічними кадрами. Велике значення має постійно діючий семінар “Гуцульщина”. Із часу відкриття садка його веде завідувачка Грицай Тамара Миколаївна. На таких семінарах вона подає знання про специфіку життя та побуту гуцулів, їхні промисли, мистецтво, фольклор і т.д. Тамара Миколаївна вчить вихователів, виховувати у наймолодших любов до гуцульського краю.

Наводимо зміст одного із виступів Т.М.Грицай на постійно діючому семінарі з проблем історії гуцульської іграшки: “Іграшка є супутником людини з найдавніших часів”.

Народ здавна вкладав у іграшку свої враження від краси природи гуцульського краю, свої думки, почування. У ній відображено характерні риси

праці дорослих, любов до природи, іграшка здавна відтворювала особливості та поведки тварин, птахів.

Перші народні забавки, іграшки наближені до знарядь праці, отже їх пристосовували до фізичних сил дитини. Значно пізніше етнографами виявлено іграшки в яких зображені звірі, птахи, фігурки людей, дітей, речі побуту.

Історія гуцульської іграшки сягає глибини століть. Її еволюція неподільна із духовним та мистецьким розвитком гуцулів. Поступово іграшка перетворилася у своєрідний вид мистецтва, до якого охоче бралися й ремісники. Із початку свого виникнення іграшки були художніми образами оточуючих людину істот і предметів. Гуцульські умільці передавали дітям те, що їх радувало в житті: відтворювали коней, красивих птахів, звірів, людей.

Створюючи малі скульптурні форми, мініатюрні речі, які символізували предмети вжитку, вони синтезували культурні та побутові звичаї мешканців краю, певної місцевості, відбивали специфіку їхнього побуту. Ці вироби наділені красою і думкою. Їх вміли подати дитині з великою художньою виразністю.

Простота гуцульської іграшки перетворила її в корисну знахідку – засіб виховання дітей. Вона радувала, розвивала, вчила розуміти довкілля природи і людей, сприяла розвитку гри.

У гуцульській іграшці приховані великий художній потенціал – культура творчості гуцулів. У ній яскраво виражено бажання розвеселити дитину.

Народні умільці виготовляли для дітей глиняні, сирні, дерев’яні, солом’яні іграшки. Створити гарну іграшку – річ не проста. Не кожен, навіть талановитий скульптор візьметься за це, адже треба відчувати матеріал, з якого буде виготовляти іграшку, розуміти психологію дитини. Саме вона оживляє іграшку для гри, дитина довіряє їй свої таємниці, турбується про неї. Дуже полюблюють діти глиняні іграшки – свищики. Гуцули їм приписували охоронне значення. Сирні іграшки використовували і як обрядові атрибути, і як засоби для дитячої гри. Маля побавиться-побавиться таким, а потім охоче з’їсть його.

Вплив народної іграшки не обмежується лише пізнавальними функціями. Народні майстри, її перші творці, добирали в натурі типовіше, емоційно-естетичне і втілювали його в іграшці. Ці традиції продовжуються і в наші дні у діяльності тих, хто зайнятий створенням іграшок.

Для справа вважалася жіночою. У їхньому виготовленні вони виявляли творчу вигадку, розуміння, зацікавленість дитини, її бажання. Іграшки були яскравими, чіткої форми, милували око, приваблювали барвистістю і простотою малюка [1, 6].

Перш, аніж вчити малюка, треба вміти робити це самому – один із принципів роботи педагогічного колективу. Найсерйознішою й найвагомішою формою роботи в “Гуцулочці” є семінари-практикуми. Вихователі опановують прак-

тичними вміннями й навичками, оволодівають особливостями гуцульського розпису, вчаться виготовляти гуцульську іграшку, ткати на ткацькій рамі і т.д.

На одному із таких семінарів-практикумів навчали ткати на рамі. Передусім, знайомили із матеріалами та інструментами, які є необхідні для роботи. Після оволодіння навичками ткацтва подавали відповідні рекомендації щодо організації аналогічної роботи з дітьми. Побідним чином організовано роботу на семінарах-практикумах із іншої тематики.

Зазвичай у дитячій установі проводять конкурси. Ця форма методичної роботи сприяє розвитку творчості й фантазуванню вихователів. Історія садка пам'ятає чимало конкурсів: на кращу гуцульську іграшку, виготовлення нестандартного обладнання з фізичного виховання, на кращий куточок із вивчення правил вуличного руху. Творча група підводить підсумки конкурсу, завідувачка дошкільного закладу видає розпорядження і закінчується захід організації виставки, на яких не лише вихователі, а й діти чи цілі родини можуть виставляти свої вироби.

У методичній роботі "Гуцулочки" давно започатковано таку цікаву форму, як ділову гру. Її використання в роботі з вихователями сприяє сміливим пошукам нетрадиційних способів і прийомів організації діяльності дітей, перебудові навчально-виховного процесу із урахуванням вимог теперішнього часу.

Для прикладу подаємо конспект ділової гри "Організація гурткової роботи з писання писанок з використанням диференційованого підходу до навчання" (гурткова робота на основі диференційованого підходу для дітей старшої групи).

Вихователька О.П.Кривдюк

Тема: Великодня писанка

Ролі: творча група з моделювання занять із урахуванням різних рівнів сформованості навичок дітей (10 осіб), вихователька, діти старшої групи, опоненти (5 осіб), експерти (2 особи).

План гри:

1. Вихователька організовує гурткову роботу старших дошкільників.
2. Аналіз проведеної роботи: опоненти заперечують запропоновану модель, а члени творчої групи аргументовано доводять доцільність підгрупової форми з використанням диференційованого підходу.
3. Експерти оцінюють виконання ролей (усіма).

Організація гурткової роботи

Мета: поглибити і закріпити знання дітей про гуцульський розпис великодніх писанок, уміння відтворювати його на різних формах із використанням різноманітних матеріалів. Виховувати інтерес і повагу до праці майстрів гуцульського декоративно-прикладного розпису – писанкарства.

Високий рівень (в) – писання писанок на формах (яйце).

Середній рівень (с) – писання писанок на плоских формах.

Низький рівень (н) – виконання аплікацій на плоских формах.

Грицай Тамара

Методичні прийоми: Вихователька активізує знання дітей про гуцульський розпис писанок, пропонує для окремих груп виконати відповідні завдання. Закінчується робота дітей організацією виставки "Великодня писанка".

Широкого впровадження набула в "Гуцулочки" методична робота у формі КВК, вікторин, ігор типу "Щасливий випадок", "Що? Де? Коли?"

Цікавим видається для прикладу бліц-турнір на тему "Гуцульська іграшка". Вихователям заздалегідь повідомлено тему і орієнтовані запитання:

1. Яке значення має іграшка для розвитку дитини?
2. Вплив гуцульської іграшки на розвиток дитини.
3. Види гуцульської іграшки.
4. Підготовка матеріалу для виготовлення сирної іграшки.
5. Підготовка глини для виготовлення глиняної іграшки.
6. Добір і приготування соломи для виготовлення іграшок.
7. Способи виготовлення ганчір'яних ляльок.
8. Використання дерев'яної іграшки в різних видах діяльності дошкільника.
9. Технологія виготовлення сирної іграшки.
10. Вплив народознавчих матеріалів на використання гуцульської іграшки.
11. Використання гуцульської іграшки в сюжетно-рольових іграх на національну тематику; рухливих іграх дошкільників, на занятті з фізичної культури; в музичній діяльності дітей.
12. Форми роботи з батьками із використання гуцульської іграшки в родинному вихованні.

Проведення такої форми методичної роботи сприяє систематизації й поглибленню знань вихователів з означеного розділу. Вихователі в "Гуцулочки" ніколи не зупиняються на досягнутому, вони постійно самоудосконалюються, із задоволенням діляться своїми відкриттями і досягненнями з іншими. Зазвичай, кожну новинку у роботі з дітьми виносять на розсуд вихователів. Запровадивши нові елементи в методичну роботу із дошкільнятами, вихователі поспішають за їхнім критичним переосмисленням. Тому проводять відкриті перегляди режимних процесів і занять із наступним їх обговоренням. Кожен вихователь висловлює свої думки, ідеї, критичні зауваження. Правду кажуть, що справжній педагог вчиться все життя і межі у пізнанні таємниць педагогічної роботи відсутні.

1. Антонович Е.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Е. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1992.
2. Доберман Д.Н. Искусство гуцулов. М.: Советский художник, 1980.
3. Косів-Верховина (путівник). Ужгород, 1972.
4. В. Качкан. Чари верховинської книги. К.: Веселка, 1990.
5. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Путівник "Карпати", 1972.
6. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. Карпати, 1978.

The ways of the rise of pedagogical skill of kindergarteners of pre-school educational institutions by means of is determined.

Key words: pedagogical skill, pre-school educational institutions.

УДК 372.3

ББК 74.100.251

Єва Гуттерер

МІСЦЕ НАРОДНОЇ ГРИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті визначено роль народних ігор, попи шок, їх вплив на розвиток дітей дошкільного віку. Саме ігри та потішки допомагають дитині пізнати себе та навколишній світ, збагачувати їхній словниковий запас і розвивати мову. Гра займає почесне місце і в формуванні елементів культури та соціологізації дитини, тому дуже важливо використовувати її в роботі з дітьми дошкільного віку. Публікація містить зразки потішок та рекомендації щодо їх використання.

Ключова слова: дитячий фольклор, народні ігри, потішки, соціалізація, розвиток дітей дошкільного віку.

A gyermekek által ismert vagy számukra alkotott folklórjelenségek összességét gyermekfolklórnak nevezi a szakirodalom.² Azokat a különféle eredetű és rendeltetésű hagyományokat értjük ezalatt, amelyek a kiskorúak körében élnek. Katona Imre³ osztályozása szerint ide tartoznak:

- a felnőttek gyermekeknek szóló alkotásai,
- a gyermekek által az idősebbektől átvett és
- a gyermekek körében keletkezett és fenntartott hagyományok.

A gyermekfolklórra jellemző – a gyermektársadalom nyitottságából adódóan, hogy gyorsabban fogad be hatásokat, így folklórja nemzetközibb jellegű, mint a felnőtteké. Ugyanakkor ez a közösség nem tud a felnőtt társadalom fejlődésével lépést tartani, ezért folklórja régiesebb, hagyományosabb, mint a felnőtteké. Így őrződtek meg archaikus elemek ezekben az alkotásokban.⁴

A gyermekfolklór ösztönművészeti, ezen belül ösköltészeti jellegű. Az egyes művészeti ágak még nem különülnek el teljesen, a szöveg-dallam-cselekmény szerves egységet alkot. “Számptalan tudós és népismerő gondolkodó vallja, hogy a természeti népek és a gyermekek lelkivilága egymással közeli rokonságban van.... Azt mondhatnók, hogy az egyén a maga fejlődése során bizonyos mértékig megismétli az emberiség sokezeréves útját, egyénileg szinte újraéli a nagy közösség múltját, ha hasonlíthatatlanul gyorsabban is.”⁵

A gyermekfolklór fő tartalma a játék, melyhez szorosan kapcsolódik a társadalmi életbe és a hagyományokba való belenevelődés. A játék a gyermekek útja annak a világnak a megismeréséhez, amelyben most élnek, és amelyet továbbalkítani hivatottak – vallja Gorkij. A gyermekjáték ezért nemcsak a szórakozás, hanem a nevelés és a nevelődés eszköze is, amely magatartásmintákkal szolgál, és elősegíti a családi-társadalmi közösségbe való beilleszkedést is.

Az évszázadok folyamán a játékról különböző vélemények alakultak ki. Ennek oka, hogy a játék vizsgálatát más-más szempontok szerint közelítették meg. Ennek megfelelően különféle – esztétikai, biológiai, pszichológiai, pedagógiai – játékelméletek alakultak ki. A játékelméletek közös vonása, hogy a játékot a

Гуттерер Єва

munkához viszonyítva határozták meg, s ennek eredményeként azt “minden külső kényszerítő körülményt nélkülöző”, szabad akaratból végzett, sokszor céltalan tevékenységként határozták meg. A kutatások azonban bebizonyították, hogy a játéknak igen fontos társadalmi szerepe van. A játék által ismeri meg a gyermek a világot, ezáltal a társadalmi környezettel, a kultúrával való azonosulásnak az eszköze is. A játékban kifejeződik az adott társadalom kultúrája, megjelennek a közösség normái, értékei, elvárásai, szemlélete. A játékok a “valóságos világ másolatát” jelentik, azaz a játék és a valóság között “ikonikus” jelkapcsolat áll fenn, ezért a játék olyan, mint az öt fenntartó világ. A játék tehát “... egy meghatározott életkori csoportnak a természeti és társadalmi környezettel való, minden külső kényszer nélkülöző, nem produktív, ikonikus jellegű, térben és időben megnyilvánuló akció-sorozata, melynek elsődleges, noha implicit célja, az individuum kultúrájától (társadalmi csoporttól) való függőségi rendszerének kialakítása. Egyszerűbben fogalmazva: a játék a kultúrával való azonosulásnak, a kulturális adaptációnak, a szocializációnak fizikai, ideológiai objektivációja.”⁶

A népi gyermekjátékot kialakulása különbözteti meg más játékoktól. Akárcsak a többi folklóralkotás, a népi játékok is évszázadok alatt formálódtak olyanná, amilyennek ma ismerjük őket. Lélektani (az egyénre gyakorolt hatása) és társadalmi szerepe (a társadalmi kapcsolatok alakulására gyakorolt hatása) azonban ma is változatlan.⁷

A “parasztélet rendje”-ben, azaz a hagyományos paraszti társadalomban a gyermeknek, s a vele való foglalatosságnak is meghatározott helye, rendje volt. A gyermeket arccirógatással, csiklandozással szórakoztatták, mondókkal ismertették meg testrészeit, lábát lógázták, tapsoltatták, térden, nyakban lovagoltatták. A játékokkal nemcsak megismerte testrészeit, hanem azok használatát is gyakorolta. A ritmikus mondókák segítségével a gyermek a beszédet is könnyen elsajátította.

A gyermeknek a környezetével való ismerkedésében is jelentős szerep jutott a játéknak, különösen a játékos mondóka-knak. Ezzel csalogatta elő a napot, kérte az esőt, minden útjába kerülő növénynek, állatnak verset mondott. A gyermeket játékaik ismertették meg az öt körülvevő világgal, s ez segítette abban is, hogy bizonyos tevékenységeket, készségeket elsajátíton, begyakoroljon. “A játékok olyan feladatokat állítottak a gyermekek elé, amelyeket meg is tudtak oldani, s így ennek köszönhetően kialakult önértékelésük is. Ha valami nem sikerült, akkor is tudta, hogy másban ő az ügyesebb: nem tud mindent, de sok mindenre képes. Egészséges önbizalom alakult ki bennük, ami nagyon fontos a személyiség fejlődésében.”⁸

A játéknak fontos szerepe van a szabálytudat kialakításában is, mely a közösségi viselkedésnek is fontos eleme. A közösségi élet feltétele az egymáshoz való alkalmazkodás, mindenkinek be kell tartania az együttélés szabályait.

A kis gyermekeknél megfigyelhetjük, hogy ők inkább egyedül, illetve egymás mellett, de nem egymással játszanak. Játékaik olyanok, amelyekben még nincsenek szabályok. Ez azzal magyarázható, hogy ezeknek a gyerekeknek még nincs kialakult

² Voigt Vilmos: Gyermekfolklór. In: Magyar Néprajzi Lexikon. II. 348. o.

³ Katona Imre: Gyermekfolklór. In: A magyar folklór. Bp. 1989. 375 o.

⁴ Uo. 376 o.

⁵ N. Bartha Károly: Játék. In: A magyarság néprajza IV. Bp. 1941-1943. 453 o.

⁶ Niedermüller Peter: Magyar népi játékok. In: Magyar Néprajz VI. Budapest. 1990. 539 o.

⁷ Lazar Katalin: Népi játékok. Budapest. 1991. 20. o.

⁸ Uo. 20. o.

szabálytudatuk. A közös játék tanítja meg a gyerekeket a kortársakkal való kapcsolattartásra, ezáltal is segítve a társadalomba való beilleszkedést. A nagyobb gyerekek játékaik már csapatjátékok, bonyolult szabályokkal, melyben szükségük van a többiekkel való együttműködésre.

A gyermek a játék által azt is megtanulja, hogyan kell kapcsolatokat kialakítani és közösségekben viselkedni, ami hozzátartozik az adott társadalom kultúrájának elsajátításához; ez pedig fontos eleme a társadalomba való beilleszkedésnek, a szocializációnak.⁹ "A szociálpszichológiai kutatások kimutatták, hogy a szocializáció fogalma individuumból és kultúra viszonyára vonatkozik, s ez a viszony mindig egy adott csoport keretein belül realizálódik. Ez azt jelenti, hogy az individuumból egy meghatározott csoport tagjaként ismeri meg és sajátítja el a kultúra különböző tartalmait és szabályait. ... Tehát a játékok társadalmi vonatkozásai a játéktevékenység lényegét jelentik. A játékok nem, vagy nem csak kulturális jelenségek, kultúrtörténeti emlékek, hanem elsősorban társadalmi tények. E szempont következetes érvényesítése nélkül a játékok, főleg a népi játékok aligha értelmezhetők megfelelő módon."¹⁰

A népi játékok tanítására napjainkban is szükség van. A gyerekek fejlődése szempontjából nagyon fontos, hogy játékos formában ismerkedjenek meg az anyanyelvükkel, az őket körülvevő világgal, hogy saját kezükkel készítsenek el játékszereket. A gyerekek ma is igénylik az utazást, aminek jelentős szerepe van a felnőtt életre való felkészülésben. A népi játékok segítik a csoporttudat kialakulását is. Ez alapozza meg a későbbi, nagyobb csoportokhoz való tartozás képességét is.

A társadalom átalakulása miatt a népi játékok nagy részét már csak az iskolákban tanítják. A pedagógusok feladata, hogy az elfelejtett játékokat felelevenítsék, s a gyerekekkel megismertessék. A játékok megválasztásakor fontos szempont, hogy az adott tájegység eredeti játékait tanítsuk meg, megőrizve az apró tájankénti különbségeket. A játékok kiválasztásában a dallam, a szöveg, az előadásmód segíthet. A játékok, mondókák már óvodás kortól taníthatók, kiváló eszközei lehetnek a beszédfejlesztésnek is, sőt, jó hangzásuk miatt más nyelveket tanítására, megszerettetésére is felhasználhatjuk őket.

A következőkben néhány – az oktatásban is használható – magyar gyermekfolklór szöveget ismertetek, mely szövegeket a kárpátaljai Rát községben gyűjtöttem. Esetenként, ahol a magyar, és az általam ismert ukrán folklórszövegek között hasonlóságot találtam, közlöm a mondóka ukrán folklórban meglévő egy-egy változatát is. Teszem mindezt a teljesség igénye nélkül, hisz a gyermekfolklór nemzetközisége révén sokkal több hasonló szövegváltozat létezhet, de annak feldolgozása és bemutatása még további kutatásokat igényelne.

A kutatópont bemutatása

Rát 1375 lelket számláló település Kárpátalján. A Csap – Ungvár vonalától délre, a két várost összekötő országúttól és vasútvonaltól keletre fekszik. 1945-ig két különálló községként, Kis-és Nagyrátként volt ismeretes. A két falu mára teljesen

összenőtt. Az emberek csak vallásukat tekintve különböznek egymástól. A kisérti lakosság református, a nagyérti lakosság pedig római, illetve görög katolikusok.

A faluról szóló első írásos feljegyzés 1263-ból, egy későbbi 1284-ből való, amikor királyi adományként a Baksa-nemzetségé lett Rátót. A "Rát hn. pusztja személynévből keletkezett magyar névadással. Az előzményül szolgáló szn. Egy Rátony, Rátót – fele személynév rövidült változata lehet."¹¹ Kialakulhatott azonban a "német régi Rato szn. /Först. 1206/, mai német Rat /h/ csn./ Brechenmacher II, 374/, valamint lengyel Rat szn. /SISNO. IV. 448/ is."¹² A Nagy-előtag a Kisérti előtagjával van korrelációban. 1427-től említik különálló községként a két falut.

A néphit megegyezik Haraszty Károly¹³ véleményével, mely szerint a falu birtokosa a Ráthy család volt, mely több tekintélyes állású embert adott a vármegyének. Kisérti lakossága 1696-ban 6 zsellérből és 8 jobbágyból áll. 1940-ben Kisérti lakosainak száma 580. Római katolikus és református temploma van, valamint egy római katolikus és egy református népiskolája. "Már az 1787-iki jegyzőkönyvek tesznek ugyan említést "Oskola mester"-ről és "oskola Ház"-ról, de magának az iskolának az alapítása a homályba vész."¹⁴ 1791 előtt már volt tanítója a református egyháznak Magyar Sámuel személyében. Nagyrát lakosainak száma az 1940-es népszámláláskor 590. Egy görög katolikus temploma van.

A 20. század elején a lakosság egyik megélhetési forrása az állattenyésztés. E mellett a fő megélhetési lehetőséget a szántóföld nyújtja, melyen szemes és kapás növényeket termelt a nép. A második világháború után egyre többen mennek a közeli Ungvárra, gyárakba dolgozni. A 90-es évek elején változik a helyzet. A tömeges munkanélküliség miatt egyre többen térnek vissza a háztáji gazdálkodáshoz, az állattenyésztéshez, földműveléshez.

1945 óta állami fenntartású, magyar tannyelvű általános (9 osztályos) iskola működik, melynek befejezése után a Sűrtei Középiszkolában folytatják tovább tanulmányaikat a diákok. A tanulók létszáma alig haladja meg a 100-at, és a létszám évről évre csökken.

A falu lakosainak száma a községi tanács adatai alapján jelenleg 1375, ebből 768 magyar, 343 magyar anyanyelvű cigány, 250 ukrán, 12 orosz és 2 tatár nemzetiségű.

A falu hagyománytisztelő közösség, az életforma megváltozásával azonban a folklórhagyományok egyre inkább háttérbe szorulnak, s lassan kivesznek a gyakorlatból. A televízió és számítógép térhódításával a népi játékok népszerűsége is csökken. Ezért tartottam fontosnak, hogy összegyűjtssem a község gyermekjáték-anyagát, hogy az oktatásban is hasznosíthassam azokat. A szövegeket a falu idősebb lakosaitól gyűjtöttem, azoktól, akik a 20. század 30-as, 40-es éveiben voltak gyerekek. A játékanyag rendszerezésekor Lázár Katalin osztályozási rendszere szolgált irányművelésként.

¹¹ Kiss Lajos. Kárpátaljai helységek Ungvár környékéről. In: *Magyar Nyelvtör.* LXXXVIII. 39-40. o.

¹² Uo. 40. o.

¹³ Haraszty Károly. Az ungi református egyházmegye. Nagykapos. 1931. 236. o.

¹⁴ Haraszty Károly. Az ungi református egyházmegye. 240. o.

⁹ Uo. 21. o.

¹⁰ Niedermüller P. 543. o.

Mondókák

Természetmondókák

A természetmondókák jelentős hányada naphívogató. A régi időkben a sámán vagy táltos feladata volt a megfelelő időjárás biztosítása, ezért különféle eljárásokkal, és az azt kísérő szövegekkel próbálták a jó időt előidézni. Ennek maradványa maradt fenn a gyermekek körében. A naphívogatók tehát a pogány hitvilág elemeit őrzik.

A nap mellett az esőnek volt még fontos szerepe a földművelő nép körében. Ezzel magyarázható, hogy a naphívogatók mellett esőkérőt is szép számmal találunk a különböző gyűjteményekben. Az analógiás mágia révén az emberek hittek abban, hogy nemcsak a vetés nő meg az esőtől, hanem a gyerek, illetve annak haja is, ezért ez is gyakran szerepel az esőkérő szövegekben.

A Ráton gyűjtött mondókák is ezt támasztják alá, többségük naphívogató és esőkérő, kisebb részük pedig a termés növekedését, és ezzel egyidejűleg a lányok hajának növekedését próbálta mágikus módon serkenteni.

Naphívogató

*Süss ki, Nap,
Szent György nap!
Kertünk alatt
A báránycák
megfognak.* (Sz. J.)

Esőkérő

*Ess, eső, ess!
Holnap dilig ess!
Az én hajam olyan legyen,
Mint a cica farka.
Még annál is hosszabb,
Mint a Duna hossza.
Mint a Tisza hossza.* (N. E.)

Az ukrán gyermekfolklórban is gyakoriak az esőkérő, esőüző mondókák:

*Іди, іди, дощукі...
Іди, іди, дощукі,
Зварю тобі борщукі
В зеленому горщукі.
Поставлю на вербі.*

*Щоб витили горобці.
Я ячком забілю,
А ячко прісне,
А сонечко блисне.*¹⁵

Állatmondókák

A legismertebb állatmondókák a katicabogár-röppentők és a csigacsalogatók. Kiss Áron szerint a katicabogár "...a németeknél Frouwa istennőnek, a kellemes levő istennőjének volt szentelve... Néhol szűz Mária anyja után Anna Katalinabogárnak vagy Katalinbogárnak is nevezik. ...a mondóka összekötetésbe hozza a házassággal is és ebben a lánygyermek azt kérdi a kezéről felröppendő bogártól, merre viszi őt vagy a ládáját? Arra megy férjhez. (...) Ha aztán a bogár leesik a földre, kétségbe vannak esve, mert azt jelentí, hogy meghal, a ki kérdezte a bogarat."¹⁶

A csiga – Kiss Áron szerint – a termékenység előhírnöke, a róla, illetve hozzá szóló mondókák más népeknél, pl. a németeknél is megtalálhatók.

Csiga

*Csiga-biga, nyujtsd ki nyakacskaod!
Amott jönek a tatárok.
Levágik a szarvacskád.*¹⁷ (Sz. M.)

*Csiga-biga, gyere ki.
Íg a házad ide ki!
Kik tóba tesznek
Onnan ki se vesznek.* (K. I.)

Az ukrán gyermekfolklórban is sok, a csigához és katicabogárhoz szóló mondókat találunk.

Ravle-naavle

*Ravle-naavle, vystav rogi,
Dam ti krejcer na пироги.*

*Тобі два, мені два,
Подітмся обидва.*¹⁸

Katicabogár

A katicabogárral gyakran játszottak a gyerekek. A kezükre repülő katicabogárnak énekeltek, majd felröppentették, s figyelték, hogy merre repül. Ha elszállt valamerre, akkor arra következtettek belőle, hogy arra fognak férjhez menni, viszont ha leesett a földre, akkor azt hitték, meg fognak halni. A katicabogártól a jó időt is kérték.

*Katicabogárka,
hová viszel engem?
Égbe, földbe,
vagy a temetőbe?* (Sz. J.)

*Katicabogárka,
Szállj fel az égbe,
Hozd le a meleget,
Vidd fel a hideget.*¹⁹ (K. V.)

A katicaröppentők az ukrán gyermekfolklórak is szerves részei, s hasonlóan a magyarhoz, a játékban azt tudakolják a gyerekek, meddig fognak élni, illetve hová viszi őket a katicabogárka?

*Зозуле, зозуле, голубочко,
Скажи мені, зозуленько,
Скільки років я буду жити?*²⁰

Fecske

A tavasszal érkező fecskét mindig örömmel fogadták a gyerekek, különösen a lányok. Amikor először fecskét láttak, játékosan megmosták az arcukat, mert úgy vélték, akkor nem lesznek szeplősek, s ezt kiáltották a fecskének:

*Fecskét látok,
szeplői hányok!* (Sz. I.)

Az ukrán gyermekfolklórban is találtam hasonló mondókat. A gyerekek kavicst dobznak a repülő fecskék után, hogy azok vigyék el a szeplőket és szép fehér arcuk legyen:

*Ластівко, ластівко!
На тобі веснянки,
Дай мені блянки!*²¹

Egér

A tejfogait hullató gyereket biztatgatták a felnőttek az alábbi mondókával, hogy adja oda a kihullott fogat az egérnek, s az hoz helyette másikat:

*Cin-cin, kiségir,
Adok neked csontfogat,
Te meg adjál vasfogat!*²² (K. M.)

A magyar szöveghez teljesen hasonló az ukrán gyermekfolklórban ismert változat is. A csontfog helyett vasfogat kér a gyermek:

*Мишко, мишко,
На тобі кістяний зубок,
А мені дай залізний.*²³

¹⁸ Дитячий фольклор. 1986. 148.

¹⁹ Czébely Lajos gyűjtésében is találunk hasonló változatot. Czébely Lajos. 1999. 187

²⁰ Дитячий фольклор. 1986. 146.

²¹ Дитячий фольклору. 1986. 146.

²² Moricz Kalman is lejegyzett egy hasonló változatot. Moricz Kalman. 1995. 139.

¹⁵ Дитячий фольклор. 1986. 134

¹⁶ Kiss Áron. 1891. 504-505.

¹⁷ Czébely Lajos gyűjtésében is találunk hasonló változatot. Czébely Lajos. 1999. 188

Kiolvasók, kiszámolók

A kiolvasó vagy kiszámoló "...valamely gyermekjáték központi, pozitív vagy (és) negatív szereplőjének a kiválasztására szolgál." ²⁴ A gyermekek a játék megkezdése előtt körbe állnak, majd egyikük a mondóka ritmusára mutogatással számol. Az óramutató járásával azonos irányban haladva addig folytatja, míg a mondóka tart. A kiválasztás történhet egyszeri kiszámolással: akire az utolsó hangsúly esik, az kapja a feladatot, vagy kirekesztéssel: addig ismétlik a kiszámolót, míg csak ketten maradnak, s kettejük közt dől el a szerep. Az ukrán folklórban a kiszámolókhöz sorolják azokat a játékszövegeket is, amelyek valamilyen megoldandó feladatot adnak a gyermeknek. ²⁵ Ezekkel a szövegekkel tehát nem a játék szereplőit jelölik ki, hanem a játékban megjelölt feladat elvégzőjét. A játék lényege, hogy a játékos a feladatot megoldja.

Az anyaggyűjtés során Ráton az alábbi kiszámolókat találtam. Az idősebb generáció az *Egyedem-begyedem, tengertánc* kezdetű kiszámoló változatait valamint a *Lementem én a pincébe* kezdetű kiszámoló változatait ismeri és használta gyermekkorában. A fiatalabbak a kiszámolóknak ettől sokkal többféle változatát ismeri:

*Egyedem-begyedem, tenger tánc.
Beteg-i még a finánc?
Beteg bizony, nem eszik.
A temetőben fekszik
Ráfutott a vadalma,
Óregapád hatalma.
Kincs, kincs, te vagy kint!* ²⁶ (K. B.)

*Lementem én a pincébe
Vajat csipegetni.
Utánam jött édesapám
hátra veregetni.
Nád közé bujtam,
Nád sipot futtam.
Az én sipom így szólott:
Di-dá-dú. Te vagy az a nagy szájú!* ²⁷ (Sz. I.)

*Apa-cuka, funda luka.
Funder kamen, kamen duka.
Ap cuk, funde luk.
Funder kamen, kamen duk.
Te vagy a fogó!* ²⁹ (B. E.)

*Antanténusz,
szórakaténusz,
szóraka-tiki-taka.
alá-bala-bum* ²⁸ (K. D.)

Az *Enike-benike, krika-be* kezdetű kiszámolónak több változata ismert a kárpátjai és az ukrán gyermekfolklórban. Nagyon sok az értelmetlen szavakat tartalmazó kiszámoló is, melyek külön alcsoportot képeznek a kiszámolókon belül:

*Енеки, бенеки, трикі бас.
Абер, фабер доміне.*

*Еңі, неңі, до канеңі --
Штраф.* ³⁰

Ölbeli gyermek játékaik ³¹

A kisgyermek első játékaikhoz a felnőttek teremtik meg a feltételeket, illetve körülményeket. A hagyományos paraszti közösségekben viszonylag keveset áldoztak csörgőre és játékszerekre, viszont a felnőttek és nagyobb gyerekek gyakran vetkét öltükbe a kisgyermeket, és különféle ölbeli játékokkal szórakoztatták őket. Ezek-

²⁴ Дитячий фольклор. 1986

²⁵ Kovacs Agnes-Lajos Agrád-Szendrei Janka *kiolvasó, kiszámoló*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon III*. 199

²⁶ Дитячий фольклор. 1986 5-18.

²⁷ Czibely Lajos is lejegyzett egy hasonló változatot a kiolvasónak. Czibely Lajos 1999 202.

²⁸ Vo. Moricz Kalman 1995 143.

²⁹ Hasonló változatokat közöl: Czibely. 1999 190 Moricz K 1995 143

³⁰ Vo. Czibely. 1999 190

³¹ Ju. D. Tuljanica néprajzkutató közlése

³² A játéktípus elnevezése a szakirodalomban *felöltött játékaik ölbeli gyermekkel* volt (Vo. Kiss Aron. Magyar Népzene Tara), amit Lazar Katalin módosított *Ölbeli gyermek játékaikra*, mert nem a felnőttek játékaikról van szó, hanem a kisgyermek játékaikról. Lazar Katalin. 1997. 34

nek a játékoknak a célja, hogy a gyermek játékos formában ismerkedjen a saját testréseivel, és a különféle mozgásformák gyakorlásával fejlődjön a mozgása.

Tapsoltató

A gyermek kezét a szöveg ritmusára összeütögtetik, amikor már egyedül is tud tapsolni, külön is tapsolnak, hogy a gyerek utánozza őket. A szöveg utolsó soraiban el is játsszák. A játékot Kárpátaljaszerte ismerik. Az utóbbi évtizedekben terjedt el, hogy csak a szöveg első-két sorát tanítják a gyermeknek, és vannak új, illetve más változatai is. ³²

*Tapi, tapi mamának
Cicit ad a fiának.
Ennyi cicit ad a mama
Ennyit, ennyit, ennyit
És hamm, bekapja.* (Sz. M.)

Az alábbi, ukrán nyelvű folklórszövegek is hasonlóak a magyar változatokhoz, csak jelentősen hosszabbak azoknál:

Tanuci, rucyki, manuci

*Tanuci, rucyki, manuci,
Підемо до бабуці.*

*Дасть нам баба пиріжки
І на миску замішки.
Tanuci, rucyki, manuci!* ³³

Ujjasdi

A kisbaba kezét megfogva a hüvelykujjtól kezdve sorra veszik, megfogják az ujjakat, és közben mindegyikhez hozzáfűzik a szöveg egy-egy sorát. A végén megcsiklandozzák a gyereket.

*Ez elment vadászni,
Ez meglátte,
Ez hozavitte,*

*Ez megsütötte,
Ez az icike-picike
Mind megette!* ³⁴ (Sz. M.)

Arcmutogató

A gyermek arcát cirógatják, simogatják, miközben megnevezik azokat a részeket, amit épp cirógatnak:

Sűrű erdő, sík mező. (haj, homlok)
Pillangó, pillangó. (szem)
Szortyogó, tátozó. (orr, száj)
Itt lemegyen, itt megáll. (has)
Itt a kulacs, itt igyál! (pisilő) (K. I.)

Arcsimogató

A gyermek arcát cirógatják, simogatják, miközben ezt mondják:

*Ciróka, maróka, Mit főztél?
Gombódat
Hová tetted?
A póckára.
Megette a pap macskája
Kác, kác, kác* ³⁵ (K. I.)

³² A tapsoltatóknak ezek a változatai megtalálhatók Moricz Kalman, Panykó Mária, Czibely Lajos gyűjteményeiben is. A két utóbbitban a *cicit ad helyett cukrot ad* szerepel Moricz Kalman 1995. 136 Hutterer Éva – P. Panykó Mária 2004 10-11 Czibely Lajos 1999 186

³³ Uo. 114.

³⁴ A Moricz Kalman által közölt változat megegyezik a ráti változattal. Moricz Kalman. 1995 136.

³⁵ A bányuban gyűjtött változat is hasonló ehhez. Bagu Balazs 2007 10

Az alábbi ukrán arcsimogató szövegek érdekessége, hogy az első egy kárpátaljai változat, amelynek az első sorai, a “*Ciróka-maróka, hol voltál?* – *A malomban.*” megegyezik a mondóka egyik kárpátaljai magyar változatával, és a cselekménye is hasonló a magyar szövegekéhez, az utolsó sorban pedig a magyar változatokban is meglévő *kác-kác-kác* sor ismétlődik.

Ціровка-міровка, де була?

- Ціровка-міровка, де була?

- А що там чинила?

- А де діла?

- Бити було!

- Качалками, праничками!

- Була у млині.

- Масло колотила.

- Біда зїла.

- Ничим було!

Кац, кац, кац.³⁶

Kézcsipkedő

Kezdetben felnőttek vagy nagyobb gyermekek játsszák a kisebbekkel, de a nagyobb gyermekek egymással is szívesen játsszák ezt a játékot.

Csipi csóka, vak varjucska.

Jó vót-e a kisfucska?

Ha jó vót a kisfucska.

Ne csipd meg őt vak varjucska!

*Hess, hess, hess!*³⁷(Sz. M.)

Az ukrán nyelvű kézcsipkedő játékot is hasonló játsszák, mint a magyar változatot, bár a szöveg cselekménye más:

Кра, ворона, кра!

Кра, ворона, кра!

На полиці сидала,

Дітям кашу варила.

Діти пішли до села,

Сама кашу поїла.

*Гии, гии, гии.*³⁸

Láblógató

A már ülni tudó gyermeket ölkébe veszik vagy székre ültetik, s a lábát előre-hátra mozdítva, lóbalva mondják a következő sorokat:

Lóg a lába, lóga,

Nincs Katinak dóga.

Mer' ha dóga vóna,

A lába nem lóгна. (Sz.M.)

Hőcöggetők, lovagoltatók

A gyermeket a térdére ülteti valaki, s az alábbi szöveg ritmusára hőcöggetik, lovagoltatják:

Hőc-hőc. katona

Ketten ülünk a lóra.

Színát, zabot a lúnak,

*Abrakot a csikónak.*³⁹(M. I.)

Lóbalók

A csintalankodó, rosszalkodó gyermeket az alábbi szöveg ritmusára lóbalják, mintha ki akarnák dobni:

Zsipp-zsupp, kender zsup,

Ha megázik, kidobjuk! Zsupsz! (Sz. I.)

Allni, járni tanítók

Az állni, járni tanuló gyerek biztatására, bátorítására mondogatják a következő sorokat:

Áll a baba, áll,

Mint a kismadár.

Eszteendőre vagy kettőre

Firhez is megy mán. (B. M.)

1. Bakos József: Mátyusföldi gyermekjátékok. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VII. Budapest, 1953.
2. Borsai Ilona: Népi gyermekjátékok, mondókák. In: Dobszay László: A magyar dal könyve. Budapest, 1984.
3. Czébely Lajos: Madarak voltunk, földre szálltunk. In: Madarak voltunk. Kárpátaljai néprajzi írások. Budapest – Beregszász, 1999.
4. Csíkvari Antal: Ungvár és Ung vármegye. Budapest, 1940.
5. Gazda Klára: Gyermekvilág Eszteleken. Bukarest, 1980.
6. Géczy Lajos: Ung vidéki gyermekjátékok és mondókák. In: Új Mindenes Gyűjtemény 3. Bratislava, 1984.
7. Haraszty Károly: Az ungi református egyházmegye. Nagykapos, 1931.
8. Hutterer Éva – P. Punykó Mária: Egyedem-begyedem, kendertánc. Beregszász, 2004.
9. Katona Imre: Gyermekfolklor. In: A magyar folklor. Budapest, 1989.
10. Kiss Aron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény Budapest, 1891.
11. Küllös Imola: Gyermekmondókáink ősiessége. In: Kis magyar néprajz a rádióban. Budapest, 1978.
12. Lázár Katalin: Népi játékok. Budapest, 1991.
13. Niedermüller Péter: Magyar népi játékok. In: Magyar Néprajz. VI. Budapest, 1990.
14. Vasas Samu: A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés népi hagyományai Kalotaszegen. Kráter Kiadó – Colirom Rt. Kiadása, 1993.

The article entitled children folklore is dealing with the role of children games and children's rhymes in children's moral development and provides teachers with a collection of such games and rhymes.

Children games and rhymes help children to learn about themselves and surroundings and improve their vocabulary and grammar. These games play an important role in acquiring culture and socialization therefore it is important that games be used in the teaching process.

Key words: children, folk games, merriment, socialization, preschool children's development.

УДК 372.3:394.3

ББК 74.100.58

Наталія Давидюк, Ганна Беспалько

НАРОДНА ІГРАШКА В ОСОБИСТІСНОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У статті висвітлено результати аналізу психолого-педагогічної теорії та практики щодо народної іграшки як ефективного засобу розвитку особистості дитини. Зокрема, проаналізовано особливості використання народної іграшки в різних регіонах України, її особливості та вплив на особистісний розвиток дитини.

Ключові слова: народна іграшка, види народних іграшок.

Стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави. Національний характер виховання по-

³⁶ Дитячий фольклор. 1986. 106.

³⁷ Möricz Kálmán is hasonló változatát jegyezte le a játéknak. Möricz Kálmán. 1995. 136. A játéknak a változatai megtalálhatók Czébely Lajos viski és gati gyűjteményében is. Czébely. 1999. 185. 203.

³⁸ Дитячий фольклор. 1986. 116.

³⁹ A P. Punykó Mária által gyűjtött változat is hasonló, csak kiegészül egy 5. sorral. *Botot a kis Julának.* Hutterer E. – P. Punykó Mária. 2004. 18. A bátyúi változatban a hőcöggető szöveg a láblógató mondóka első ket sorával kezdődik. Bagu Balázs. 2007. 11

лягає у формуванні молоді людини як громадянина України незалежно від етнічної приналежності.

Головним компонентом, “матеріальною основою” (А.Макаренко), гри є іграшка – річ, призначена дітям для гри. В народі її ще називають цяцька, лялька, цяцянка, виграшка, забавка. Без неї гра неможлива. Як найсуттєвіший компонент гри, вона відіграє важливу освітню, розвивальну, виховну, навіть організаційну ролі. Як і гра, іграшка є важливим фактором психічного розвитку дитини, що забезпечує поступове здійснення нею усіх видів діяльності на більш високому рівні.

Проблема використання іграшки у вихованні дітей дошкільного віку розглядається багатьма науковцями (Ф.Фребель, К.Ушинський, С.Тихєєва, С.Русова, Є.Радіна, Н.Ветлугіна, А.Макаренко, В.Сухомлинський, Г.Урунґасва, В.Мухіна та ін.)

Розвиток особистості дошкільника в процесі ігрової діяльності дозволяє розкрити природу і психологічні механізми впливу гри на процес розвитку особистості, забезпечити можливості використання провідного типу діяльності для удосконалення навчально-виховного процесу. Використання народної іграшки має надзвичайно великий вплив на формування національної приналежності, національної свідомості та патріотизму дитини.

Постановка завдання. Сучасне виховання в Україні спрямоване на прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, найкращі надбання національної та світової педагогіки. Народна іграшка кожного народу є символом, який вбирає у себе культуру, звичаї, традиції і формування причетності, любові до цієї культури втілює в собі дитяча іграшка. Метою публікації є обґрунтування педагогічної доцільності використання народної іграшки у особистісному розвитку дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Народні ігри як засіб виховання дітей високо оцінювали К.Ушинський, Є.Водовозова, Є.Тихєєва, С.Русова, О.Усова, В.Сухомлинський та ін.

К.Ушинський підкреслював яскраво виражену педагогічну спрямованість народних ігор [3, с.19]. На його думку, кожна народна гра містить у собі доступні форми навчання, вона спонукає дітей до ігрових дій, спілкування з дорослими. О.Усова писала: “У народних іграх немає навіть тіні педагогічної настирливості, й разом з тим усі вони цілком педагогічні” [2].

Гра завжди була пов’язана з іграшкою, яка є відображенням епохи. Історія іграшки є невід’ємною частиною історії культури суспільства. Для кожної історичної епохи характерні свої іграшки, оскільки розвиток матеріальної основи суспільства, його духовної культури позначається не лише на змісті дитячих ігор, а й на тематиці та формах іграшок.

О.Найден зазначає, що дитяча іграшка як предмет певного функціонального призначення з’явилася досить пізно, коли цивілізація окремих суспільств і народів досягла достатнього рівня розвитку. Відтоді іграшка, поряд з іншими

речами, зробленими людиною (знаряддями праці, побутовими предметами, культовими атрибутами), починає входити до сфери культури [1].

Народна іграшка є специфічним витвором. Вона містить пізнавальну цінність, відображає явища реального світу в доступних для дитини формах. Народна іграшка несе інформацію, втілює оригінальну ідею. Використання її у дитячій грі збагачує, урізноманітнює діяльність дітей, розширює сферу пізнання світу і свого народу, розвиває традиційні для національної, господарської, побутової культури навички. Дитина сприймає народну іграшку і як витвір мистецтва, що сприяє її духовному збагаченню. Отже, народна іграшка дає дитині те, чого не може дати сучасна іграшка. Існуючи поряд, вони доповнюють одна одну.

Іграшка, як матеріальна основа гри значною мірою сприяє розумовому розвитку дитини. Дитина бачить в ній обличчя та предмети справжнього життя. Вона відображає і відтворює дитині світ в зменшеній формі. Якщо дитина щоденно грається з іграшкою, вона краще знайомиться з нею. Тим самим вона отримує основні уявлення про предмети і явища оточуючої дійсності.

Дитина знайомиться з предметами-іграшками і включає їх в свої ігри де наділяє їх відповідними функціями. При цьому вона лізнається про їх особливості, колір, форми, окремі частини і вчиться аналізувати. Дитина не тільки усвідомлює властивості своїх іграшок, а й порівнює їх з справжніми предметами, які вони зображують. Таким чином вона тренує спостережливість, увагу – необхідні передумови для розумового розвитку.

В багатьох випадках за допомогою іграшки дитина отримує перші конкретні уявлення про справжні предмети, особливо тоді, коли вона з якихось причин не зустрічається з справжніми предметами і може сформувати про них уявлення тільки за допомогою іграшки. Дитина з міста, наприклад, має мало можливостей безпосередньо знайомитися з домашніми тваринами, спостерігати за ними, тому єдиним джерелом, з якого вона черпає уявлення про домашніх тварин, є іграшки або картинки.

Іграшки кожного народу мають свої традиції – педагогічні, художні, технічні. Наша держава різноманітна за етнографічним складом, тож народні іграшки характеризуються розмаїтістю, оригінальністю, неповторністю, вираженням культури й відображенням особливостей побуту різних народів, що живуть на українській землі.

Українські народні іграшки надзвичайно різноманітні, їх можна поділити на кілька видів: дерев’яні, глиняні, м’які (ганчіркові), сирні, солом’яні та іграшки з природного матеріалу – сіна, реп’яхів, рогозу, листя качанів кукурудзи, тирси, вербової кори, льону, різноманітних квітів, овочів тощо. Іграшки різняться не тільки видами, а й регіональними особливостями. Відповідно до традицій регіону іграшки відмінні за формою, кольором, технікою виготовлення, візерунком, оздобленням.

Народні іграшки, що використовуються в різних регіонах України мають свої етно-географічні особливості. Дерев’яні іграшки найбільше поширені на Прикарпатті. Це різноманітні візочки з драбинками, кониками, іграшкові меблі (столи, скрині, лави-ляжка), іграшкові музичні інструменти (сопілки, пищики,

таракхальця, тріскачки та ін.). Такі народні іграшки дозволяють дитині відтворювати сюжетні ігри в сім'ю, родину, відтворюють етнічні особливості населення карпатського регіону. Під час гри дошкільник розвивається, пізнає світ, наслідує і засвоює соціальний досвід. Іграшка є засобом передачі культурного досвіду народу від покоління до покоління. Ігри з образними іграшками (фігурки тварин, часто зроблені із сиру) розширюють й уточнюють уявлення дитини про навколишній світ, розвивають мислення, уяву, мовлення, збагачують словниковий запас.

Народні іграшки музичного спрямування мають своїм дидактичним завданням формувати у дитини музичну культуру, відчуття ритму, такту, емоційності, тональності музичного інструменту.

Регіони східної України відомі своїми керамічними іграшками, які відображали реальну природу, народний побут, героїв казок, пісень, творів фантастики (коник, квочка з курчатами, пташниця, вершники, міські та сільські жінки у типовому одязі, звірі-музики тощо). Іграшки-забавки, кумедні фігурки звірів, тварин, людей беруть початок від народних іграшок, частково від народних театральних вистав. В їх основі лежить рух, сюрприз, несподіванка. Призначення таких іграшок – забавити дітей. Викликати сміх, співпереживання радості, виховання почуття гумору, веселощі.

У процесі розумового розвитку іграшка виправдовує себе передусім як предмет, який нагадує дитині вже раніше безпосередньо отримані конкретні уявлення про реальні предмети і допомагає дитині краще їх зрозуміти.

О.Найден акцентує увагу на тому, що історично однією з початкових форм прилучення дитини до практичного життя, її пізнання світу є гра з лялькою. Ідея наслідування, закладена в ляльці, відкриває перед дитиною великий простір для розігрування ролей, створення наслідувально-ігрових ситуацій, близьких до реального життя дорослих [1]. Традиційні народні ляльки-мотанки несуть в собі жіночих рук, які спонукають дитину до наслідування дій матері стосовно дитини, а відповідно до відтворення родинних стосунків, звичаїв, культури сім'ї.

Лялька одягнена в національний одяг (залежно від регіону) передає традиції народної етнографії, а кольорова гама одягу розвиває естетичний смак дітей, викликає бажання наслідувати дорослого у створенні подібного одягу.

Іграшки саморобки – виготовляють діти самі, або їх батьки чи вихователі. Це супутники дитинства багатьох поколінь, коли не було ще промислового іграшкового виробництва. Не втратили вони свого призначення і тепер. Виготовляючи найпростішу іграшку, дитина мислить, переборює труднощі, радіє успіху. В своїй творчій діяльності вона шукає спілкування з товаришами, пропонує їм гратися разом.

Для іграшок саморобок широко використовують природний матеріал. Діти під час прогулянок до лісу, парку, уважно приглядаються, шукають природний матеріал, додаючи до особливого образу окремі матеріали, деталі, створюють іграшки, яким потім широко радію.

Висновки. Народна іграшка є специфічним витвором, який мусить мати пізнавальну цінність для дитини, відображати явища реального світу в доступних їй формах. Народна іграшка повинна не тільки нести інформацію, а й бути естетичною, втілювати оригінальну ідею. Використання її у вихованні дитини збагачує, урізноманітнює ігрову діяльність дітей, розширює сферу пізнання світу і свого народу, розвиває традиційні для національної, господарської, побутової культури навички. Дитина сприймає народну іграшку і як витвір мистецтва, що сприяє її духовному збагаченню. Отже, народна іграшка дає дитині те, чого не може дати сучасна іграшка. Існуючи поряд, вони доповнюють одна одну.

Своєю простотою й досконалістю, витонченістю форм, різноманітністю використаних природних матеріалів, образністю й естетичною довершеністю українська іграшка розвиває духовний світ дитини, пробуджує відчуття рідного коріння. Українська народна іграшка несе малятам цілком доступні знання про працю, відпочинок людей у давнину, їхній побут, мистецтво, життя загалом.

Іграшка як створений дорослими для розвитку дітей предмет культури має освітнє і виховнє значення лише тоді, коли використовується за призначенням. Дитина повинна розуміти іграшку, хотіти з нею творчо діяти. Щоб іграшка, як і гра, була супутником дитинства, сприяла розвитку особистості дитини людство весь час удосконалює її. Використання народної іграшки урізноманітнює ігрову діяльність дітей, збагачує, розширює сферу пізнання дитиною світу і свого народу, розвиває традиційні для національної, господарської, побутової культури навички.

1. Найден О. Українська народна іграшка. – К., 1999
2. Усова А.П. Обучение в детском саду. – М.: Просвещение. – 1970. – 205 с.
3. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания // Педагогические сочинения: В 6-ти т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1988. – 414 с.

In the article is disclosed the basic theoretical positions about value of national toys and positive effects in education of children.

Key words: national toys, education, children

УДК 37.035.3

ББК 74.2

Анастасія Дубина

ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ – ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ І ПРАЦІ – У ФОРМУВАННІ СТАРАННОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкриваються особливості використання народно-педагогічних ідей у формуванні відповідального, старанного ставлення молодших школярів до своїх обов'язків.

Ключові слова: народна педагогіка, молодші школярі, якість старанності, відповідальність.

Зміна соціально-економічних умов розвитку суспільства призводить до необхідності переосмислення проблеми різнобічної підготовки учнівської молоді до трудового, сімейного, громадсько-суспільного життя. Відповідальність

системи освіти в цих умовах за залучення молодого покоління до формування відповідального ставлення до світу, знань про світ праці, визначення його світоглядної і етичної позиції дедалі більше актуалізують проблему формування якостей старанності у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл різних ступенів. Початкова ланка освіти займає в цьому одне з найважливіших значень. Саме в цей період молодші школярі починають осмислювати зміст і значення моральних норм і правил їх різнобічної поведінки, усвідомлювати сутність ціннісних орієнтацій, формують першопочаткові навички своїх переконань.

Допомогти в цьому може багатющий досвід надбань української народної педагогіки, яка впродовж століть виробила унікальну систему народних звичаїв і традицій, які невимушено спонукали дітей до засвоєння народної мудрості покоління.

Свідченням цьому є творчість дослідників народної педагогіки – А. Богуш, М. Євтуха, І. Зязюна, П. Ігнатенка, Н. Лисенко, С. Павлюка, Ю. Руденка, Р. Скульського, М. Стельмаховича, В. Струмаського, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Є. Сявко та ін., у працях яких відтворено стратегічну спрямованість життєдіяльності української спільноти, найзагальненіші установки, орієнтації, головні ідеї, духовні цінності, ментальні ознаки, типові настанови і готовність діяти у реальних вчинкових ситуаціях [7, с.274].

Народні трудові традиції відіграють значну роль у розвитку працьовитості, у становленні в молодій людині певних рис відповідального ставлення до своїх обов'язків у житті і праці. Наші предки дбали про вироблення у дітей працьовитості ще у дохристиянський період, а постійним ідеалом української народної педагогіки є людина праці. Наявність в українській народній педагогіці похвал тим, хто “на всі руки майстер”, “і швець, і жнець, і на дуді грець”, свідчить про чітку орієнтацію її виховного ідеалу [3, с.1–2].

Відповідальне ставлення до своїх обов'язків і праці відображено в низці українських прислів'їв і приказок. Стосовно проявів старанності людини й, зокрема, дитини ми згрупували їх за такими якостями відповідних симптомом-комплексів:

- відповідальності: *відповідальність* – “Знаєш – кажи, не знаєш – мовчи”, “Не вмійш шити, так і не пори”, “Не кажи “не вмю”, а кажи “навчусь””, “Як не вмійш, то й не берися”, “Слово – не горобець, вилетить, не піймаєш”, “Давши слово – держись, не давши – кріпись”; *дисциплінованість* – “Покірне теля двох маток ссе”, “Покірної голови й меч не бере”; *кваліфікованість* – “Не лише силою треба боротись, а й умінням”, “Щоб других навчити, треба самому уміти”, “Знає, де раки зимують”, “В умілого і цвях голить, а в нього і бритва не хоче”, “Того руки не болять, що уміють”; *серйозність* – “Нема науки без муки”, “Здобудеш освіту – побачиш більше світу”, “Хто хоче багато знати, тому треба мало спати”; *справність* – “Посієш вчинок – виросте звичка”;

- ретельності: *організованість* – “З курми лягай, з півнями вставай”, “Дай сну волю – проспий щастя і долю”, “Спите, а хліб цвіте”, “Не кайся рано встати, а замолоду учитись”; *пунктуальність* – “Пошану і славу здобувають по краплях”; *грунтовність* – “Не на користь книжку читати, коли тільки вершки

хапати”, “Лінивий три рази одне робить”, “Хто добре вчиться, той буде і добре робити”, “Ні писати, ні читати, а тільки з горшків хапати”; *клопотливість* – “Кожний клопоче, бо добра собі хоче”, “Ні в спанні, ні в роботі, тільки все в якімсь клопоті”;

- дбайливості: *працьовитість* – “Терпіння та труд – все перетруть”, “Був один ліних, мав много книг, но нічого не знав із них”, “Вродилося ледащо нізашо”, “Де ліниво працюється, там пожитку не чується”, “Завтра, завтра, не сьогодні, – так говорять ліниві й голодні”, “Ледар ховається від роботи, як пес від мух”, “Ледачого держать – лучче не мать”, “Лінивий волинь три дні не їсти, як з печі злізти”, “Лінива рука – готове нещастя”, “Ліниве так робить, як мокре горить”, “Лінивий ученик плачучи до школи йде”, “Лінивому все ніколи: вранці росяно, в обід жарко, а ввечері кусаються комарі”, “Не лілуйся рано встати і зразу до роботи братись”, “Хочеш бути щасливим, то не будь лінивим”, “Якби хліб та одежа, то їв би і лежа”, “Під лежачий камінь вода не біжить”, “Ану, вставай, чоловіче, третій півень кукуріче”, “Вчення і труд поруч ідуть”; *хазяїньськість* – “Чистота – сама перша цнота. Але де надворі чисто, там у хліві пусто”; *турботливість* – “Як хочеш сорочку мати, то не треба зівати: треба пізно лягати, а рано вставати”; *сумлінність* – “Сумління – найкращий порадник”, “Як си постелиш, так ся і виспиш”, “Як постелиш, так і спатимеш, як заробиш, так і одбуватимеш”;

- пильності: *пильність* – “Досвідчене око бачить все глибоко”, “Єжели будеш письменний, пильний і не одступай письма: бо ти од нього одступи на п'ять, а воно од тебе на сажень”; *уважність* – “Хто нового не бачив, той старому рад”; *акуратність* – “Як напише писака, то не розбере й собака”, “Хто пише виразно і чітко, той одержує і відповіді швидко”; *зібраність (неослабність)* – “Заки навчишся, то не раз накричишся”, “Поки не упріти, поти не уміти”;

- ревності: *ревність* – “Чесне діло роби сміло”; *завзятість* – “Завзятий, як перець, покіль не вийде на герець”; *догідливість* – “Живому чоловікові ніхто не вгодить”, “Іще той ся не вродив, щоби йому догодив”, “Чи роби, чи ходи, а мені догоди”;

- наполегливості: *наполегливість* – “Мало хотіти, треба потіти”; *цілеспрямованість* – “Хоч трісь, а пнишь”, “Хто знання має, той і мур ламає”; *діловитість* – “Без діла слабше сила”, “Будь сміливим не язиком, а ділом”, “Хвалися не словами, а ділами”, “Більше діла – менше слів”, “Словами і туди, і сюди, а ділами нікуди”; *ініціативність* – “Аби-с кому й кіля на голові тесав, то йому байдуже”, “Комусь ніяково, а мені однаково”, “Моя хата скраю, я нічого не знаю”; *посидючість* – “Нігде місця не зогріє – такий непосидлющий”.

Ідея відповідального ставлення до праці та своїх обов'язків як могутнього чинника виховання пронизує й інші жанри та види українського фольклору: народні казки (працьовиті персонажі – ще й розумні, правдиві, моральні), українські загадки про організацію трудового процесу, знаряддя праці, результат праці.

Українське родинне виховання всю свою увагу зосереджує на виробленні змалку в дітей такої риси, як старанність, працьовитість, підприєм-

ливість. Зрілі особи, в першу чергу батьки, опікуни, вихователі й учителі, покликані впливати на молоде покоління так, аби воно виросло й розвинулося у людей “працьовитих, професійно компетентних, ініціативно творчих, корисних членів суспільства” [2, с.4–6].

Народ, за словами М. Стельмаховича, ніколи не відривав щастя від праці, навіть тоді, коли робота була для нього прокляттям, а любов до праці є найкращою спадщиною, яку можуть залишити батьки своїм дітям. Розкриваючи практичні аспекти родинного виховання засобами праці, він зазначає: обравши своїм провідним гаслом принцип “Хто не працює, той не їсть”, народна педагогіка береться за реалізацію його на практиці. Праця є першою необхідністю і обов’язком кожного, а результатом виховання через працю є забезпечення якомога вищого рівня трудової підготовки дітей, вироблення постійного потягу до праці, причому такого сильного, щоб вихованець соромився власного байдкування, з обуренням ставився до ледарів і нероб, у (ситуаціях) бездіяльності почував себе ненормально та й навіть в уяві не припускав, що можна жити, не працюючи [4, с.175].

І далі автор робить висновок: трудове навчання й виховання в народній педагогіці умовно можна поділити на три етапи: вступний, або ігровий (від двох до шести-семи років), помічний, або визначальний (від семи до п’ятнадцяти років), і основний, або завершальний (від п’ятнадцяти до двадцяти років) [4, с.176].

Надзвичайно важливим, на наш погляд, є те, що М.Стельмахович, звертаючись до джерел народної педагогіки, виділяє дуже суттєві форми організації праці дітей; наприклад, дитячу гру (“господарювання” дітей); визначає принципи (посильність праці, раннє залучання дитини до посильної праці, зв’язок з життям, різноманітність видів трудової діяльності, її диференціацію (для хлопчиків і дівчаток); засоби й прийоми організації дитячої праці (показ, спостереження) [4, с.180–182].

У працях видатного педагога сучасності М. Стельмаховича особливо чітко зафіксована необхідність використання в початкових класах трудових традицій українського народу та форм і методів, які лежать в їх основі. У його посібнику для вчителів та студентів читаємо, що “...ніякого перебільшення не буде, якщо вважати, що повноцінна виховна робота вчителів початкових класів та, яка спирається на трудові традиції українського народу” [6, с.114]. Серед шляхів здійснення такої виховної роботи, автор виділяє традиційну підтримку громадською думкою високого авторитету людини-трудівника, господаря: “пана господаря”, “паню господиню” славлять колядки й шедрівки, гаївки, їх неодмінно вітають добром і щастям віншівники, а на різних народних зібраннях публічно звертаються до громади із словами: “Достойні газди, газдині і газдівські діти!”. Бути добрим господарем чи господинею це велика честь для людини [6, с.115].

Дитина, – зазначає М.Стельмахович, – включена в систему господарсько-трудова, хліборобсько-усталених звичаїв і традицій, виховується відповідно до її потреб непомітно для самої себе, природно й просто, без всякого насильства.

Вона навіть не помічає, що її хтось виховує; мотивація дій дитини в таких ситуаціях дуже проста й переконлива: “Так треба”, “Так роблять старші, мої батьки”, що звичайно, “зовсім не означає нівелювання її особистості” [5, с.7–8].

Донесення ідеї відповідального ставлення дітей до свого навчального і трудового обов’язку засобами фольклору часто використовується вчителями початкових класів через *народні прислів’я про працю* (“Щоб людиною стати – треба працювати”, “Землю прикрашає сонце, а людину праця”, “Праця в горі втішає”), *пестушки, усмішки, заклички* відповідного спрямування (“Ладі-ладусі”, “Сорока-ворона”, “Кую-кую чобіток”, “Бити кицю, бити – не хоче робити”, “Зайчику, зайчику” та ін.), *дитячі пісеньки* (“Два півники”, “Та продай, бабусю, бичка”), *загадки про знаряддя та наслідки трудової діяльності* (“Ходить пані по майдані, куди гляне – трава в’яне” (Коса), “Б’ють мене ціпами, ріжуть мене ножами, за те мене отак гублять, бо всі люди мене дуже люблять” (Хліб) та ін.

У всьому світі відзначають гостру дотепність українських народних пісень (“Грицю, Грицю до роботи”, “Коло броду беру воду, не доберу до дна”, “Ой полола горлиця лободу”), які висміюють ледарство, протиставляючи йому працьовитість та господарність (“Ой накладу вогник”, “Вербовая кладка”, “Козел” та ін.). Народний гумор виступає неосціненним педагогічним засобом формування господарських якостей у дітей, традиції колядування та шедрування інколи і в гумористичній формі возвеличують і прославляють трудову доблесть господарів, їх хазяйновитість та красу сімейної порядності.

Учителі початкових класів у своїй діяльності спираються на використання етнопедагогічних ідей для формування старанності і відповідальності учнів, оцінюють активність школярів при перевірці умінь і навичок, за їх участі проводять бесіду, обговорюють відповіді, коментують вправи, роблять висновки, обґрунтовують оцінки. У таких вчителів контроль і перевірка стають спільною справою, колективною роботою, яка виховує у дітей почуття взаємовідповідальності й вимогливості до знань і вмінь, старанності у виконанні будь-якої роботи. Цікавим у цьому плані може стати використання навчального дидактичного матеріалу на уроці читання. До прикладу, оповідання А.Григорука “Хочеш бути щасливим, не будь лінивим”. Цей твір насичений багатьма прислів’ями, тому доцільно дати учням завдання знайти їх у тексті, прокоментувати. За бажанням, учні можуть навести свої приклади прислів’їв про працьовитість. Як заохочення використати оцінку за швидкість виконання завдання. Цілісний підхід до організації такого уроку потребує вмілього використання методів виховання і насамперед методів організації діяльності й поведінки – виховних ситуацій, змагання, ігрових прийомів, схвалення і заохочення.

Підсумовуючи приклади народно-педагогічних ідей щодо формування відповідального ставлення до своїх обов’язків і праці, зазначимо, що народна педагогіка висвітлює ці якості як здатність особистості формулювати обов’язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль шляхом включення в суспільно-корисну, пізнавальну і трудову діяльність, через які набувається морально-трудова досвід, утверджуються переконання, соціалізуються вчин-

ки, розвивається сприйнятливість слова і прикладу, що досить ґрунтовно проаналізовано в творчості В. Сухомлинського.

1. Ізвєкова Г., Степанова Л. М. Стельмахович про народну теорію і практику трудового виховання дітей
2. Стельмахович М. Виховний ідеал української народної педагогіки // Поч. школа. – 1994. – № 2. – С. 3–6.
3. Стельмахович М. Виховний ідеал української народної педагогіки // Поч. школа. – 1998. – № 6. – С. 1–4.
4. Стельмахович М. Народна педагогіка. – К., 1985. – 312 с.
5. Стельмахович М. Роде мій красний: Наші родинні звичаї і традиції // “Галичина”. – 1994. – 2 лютого. – № 2. – С. 7–8.
6. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання. – Івано-Франківськ. – 1996. – 180 с.
7. Усатенко А. Етнопедагогіка // Енциклопедія освіти / Гол. ред. В. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 274.

In the article the features of the use of folk pedagogical ideas open up in forming of responsible, assiduous relation of junior schoolboys to the duties.

Key words: folk pedagogics, junior schoolboys, qualities of diligence, responsibility.

УДК 37.035. 3: 392

ББК 74.100.52

Ганна Ізвєкова

ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ І ЗВИЧАЇ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВИХОВАННЯ УЧНІВ В УМОВАХ МІКРОРАЙОНУ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розкриваються проблеми використання трудових традицій і звичаїв у процесі трудового виховання учнів молодшого шкільного віку в умовах сільської школи гірського мікрорайону.

Ключові слова: трудові традиції і звичаї, трудове виховання, гірська школа.

Проблема трудового виховання на сучасному етапі розвитку суспільних і виробничих відносин бачиться нами особливо актуальною. Висунення її на передній план педагогічних досліджень пов'язано, перш за все, з підвищенням ролі суб'єктивного фактору, необхідністю різностороннього осмислення шляхів і засобів реалізації сутності праці в демократичному суспільстві.

Розробка і реалізація нових концепцій шкільної освіти і виховання передбачає збагачення морального, естетичного, інтелектуального змісту підготовки учнів до трудової діяльності, активізацію та засвоєння складного і багатогранного соціального досвіду, що утверджує загальнолюдські цінності в сфері праці, підтвердження чому ми знаходимо у державних та освітянських матеріалах. Зокрема, концепція національного виховання [2] передбачає формування особистісних рис громадянина України, які включають у себе трудову культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту; а трудова активність і сформованість творчої працелюбної особистості, цивілізованого господаря – під впливом як і соціального середовища, так і в процесі трудового навчання, спрямованого на вироблення відповідних навичок та умінь, професійної майстерності, готовності до життєдіяльності в умовах ринкових відносин.

Узагальнений педагогічний досвід засвідчує, що на шляху реалізації нових завдань у сфері трудового виховання спостерігаються позитивні тенденції, а робота окремих шкіл характеризується більш чіткою спрямованістю трудового виховання учнів, що передбачено новими програмами з трудового навчання для 1–4 класів [5, с.202–204].

Перехід на якісно новий етап виховання і створення єдиної системи безперервної освіти торкнулося практично всіх сторін діяльності різних виховних закладів. В ході вирішення цих завдань важливо інтегрувати потік впливів на сучасну дитину, дівчинку чи хлопчика, зі сторони сім'ї, школи, позашкільних закладів, вулиці, засобів масової інформації, що і викликало потребу дослідження деяких аспектів цієї проблеми в умовах мікрорайону гірської школи – одного із різноманітних варіантів виховання, який враховує національні, регіональні та інші особливості середовища життєдіяльності учнів.

Логіка розвитку наукових знань і актуальні потреби практики зумовлюють необхідність подальшого дослідження проблеми трудового виховання школярів з урахуванням конкретних особливостей соціального середовища, поглибленого вивчення різноманітних варіантів змісту праці учнів поза межами уроку, за місцем їх проживання.

Виховна робота за місцем проживання в певному мікрорайоні школи – важлива складова частина усієї виховної роботи, що обґрунтовує необхідність дослідження питань, пов'язаних з організацією трудової діяльності учнів.

Система трудової підготовки дітей і молоді в гірському регіоні має свої особливості. Специфіка рельєфу області обумовила пріоритетний розвиток тих чи інших галузей виробництва, що природно відобразалось і на здійсненні трудового виховання дітей горян.

Вивчення набутого досвіду роботи гірських шкіл та аналіз методологічної літератури з досліджуваної проблеми передбачає необхідність ще уважніше зважити на ті труднощі, які спостерігаються в процесі організації трудового виховання учнів за місцем їх проживання в умовах гірського мікрорайону і які тісно пов'язані з конкретним середовищем, позашкільними закладами, виробничими і громадськими формуваннями, дитячими трудовими об'єднаннями, що функціонують в конкретному мікрорайоні гірської школи і що, в свою чергу, передбачає необхідність вироблення єдиної злагоженої позиції всіх зацікавлених сторін у плані удосконалення самого процесу виховання, його структурних ланок, форм організації, чіткої диференціації всіх інститутів виховання при умові їх співпраці і використання найновітніших інноваційних засобів впливу на цей процес.

Вдосконалення змісту трудового виховання школярів в умовах мікрорайону гірської школи передбачає:

- єдність впливів на інтелектуальні, емоційні та діяльно-практичні структурні компоненти особистості учня, які базуються на різносторонньому урахуванні особливостей виховного потенціалу мікрорайону, зокрема: своєрідність видів трудової діяльності, їх тісне поєднання з естетичною творчістю, емоційно-ціннісною орієнтацією на органічний зв'язок з природою, з трудовими тра-

диціями поколінь, які втілюють загальнолюдські ідеали гуманізму, яскраву трудову символіку народних свят, насиченість традиційних форм дозволяти прикладними видами творчої праці, високої моральної орієнтації взаємодопомоги односельчан у повсякденній праці та ін.;

- педагогічно доцільна організація праці учнів за місцем проживання в мікрорайоні гірської школи орієнтована на залучення їх до різноманітних стосунків відповідальної взаємозалежності в об'єднаннях різних типів, які визначаються характером трудових процесів; залучення школярів до різноманітних видів продуктивної праці, організація взаємодопомоги і сімейно-побутової праці, декоративно-прикладного, художнього та інших видів творчої праці;

- взаємодія школи, сім'ї, виробничих і громадських формувань як спільність професійних і непрофесійних вихователів спрямована на створення педагогічних ситуацій, які на основі способів залучення школярів до трудової діяльності характеризуються як уявні і реальні, сама школа здійснює педагогічний взаємозв'язок сформованих ситуацій, їх варіативність, багатосторонність і диференційованість впливів, в основу чого покладено багатотипові усталені трудові традиції і звичаї нашого народу [1, с.6–7].

В експериментальних умовах постановка виховних завдань набула нових відтінків. Ми виділили трудові традиції, спираючись на те, що в культурі нашого народу існує глибокий зв'язок праці і моральної категорії “добра”, передачі трудового досвіду. Виховання на трудових традиціях нашого народу допомагало зберегти те просте, суттєве значення поняття “добра” як роботи, прекрасної на всі етапах людського життя.

Ми розглядаємо трудові традиції як досвід трудової діяльності, який передається з покоління в покоління і засвоюється учнями в процесі навчально-виховної діяльності в школі та в мікрорайоні цієї школи.

Академік М.Стельмахович вказував, що “розвинені держави світу досягли значного наукового, культурного й економічного прогресу завдяки тому, що свято бережуть і примножують прогресивні звичаї і традиції свого народу й ретельно плекають педагогічну науку [4, с.4]. Звернення до ідей сподвижника української етнопедагогіки, на нашу думку, допоможе в певній мірі розв'язати таке важливе завдання, як трудове виховання учнів засобами використання трудових традицій і звичаїв нашого народу в умовах школи гірського мікрорайону.

Засвоєння учнями трудових традицій свого народу, вплив на цей процес основних засобів народної педагогіки з опорою на моральні ідеали і ритуали передбачає виховання національного характеру школяра. Так, педагогічно-методичний тримісячник, друкований орган “Взаємної Помочі Українського Вчителівства” “Шлях виховання й навчання” за листопад 1936 року вміщує статтю проф. Я.Кузьміва “Напрямі національного виховання”, в якій він підкреслює велику вагу національного елемента у вихованні молоді і доводить, що не лише школа повинна виховувати молодь, але ціле довкілля, головні дім, церква, читальня, преса та ін., наголошуючи при цьому на особливій ролі праці: “Щоб виповнити його (національне виховання. – Г.І.) конкретним змістом, треба плекати знання рідної духовної й матеріальної культури, заціснювати зв'язки з рідним

народом, щіплювати любов до рідного краю, виробляти характери, розвивати позитивні громадські чесноти, та здатності до творчої праці” [3, с.254–255].

Упродовж тривалого часу зусилля педагогічних колективів були зосереджені в основному на відпрацюванні внутрішкільних форм удосконалення процесу трудового виховання і недооцінювалась, недостатньо використовувалась позашкільна сфера. А, між іншим, вивчений передовий досвід показує, що виховна співдружність школи, сім'ї, виробничих і громадських формувань є більш ефективною, якщо вона реалізується у взаємозв'язку внутрішкільної і позашкільної сфер. Власне у сімейно-побутовому середовищі і його найближчому оточенні школа, сім'я, виробничі і громадські формування у найбільшій мірі близькі один до одного, природним чином поєднані між собою не тільки за цілями і завданнями, але і за місцем їх реалізації.

Акцентуючи визначені взаємозв'язки як смисловий епіцентр завдань, сформульованих нами раніше, ми звернули увагу на те, що завдання містять умови переходу їх у зовнішній вияв – дію, коли кожний компонент має специфічний спосіб зв'язку елементів, що його складають, тобто володіє тільки йому притаманною структурою.

У змісті трудового виховання учнів нами враховувались перспективи народного господарства гірського мікрорайону, демографічні, національні та регіональні (місцеві) трудові традиції і звичаї, переважаючий вплив сімейних трудових традицій, досвід трудового виховання в мікрорайоні.

Специфіка виробничого оточення сприяла розширенню структури праці, збагачення трудового досвіду школярів. Разом з тим віддаленість місця проживання від центра зосередження деяких видів праці вносила певні труднощі створення умов у відповідності до задоволення інтересів і схильностей учнів.

Ми прагнули перебороти формалізм в роботі, який проявлявся у надмірному захопленні масовими заходами, “кампаніями”, в яких часто губилась особистість окремої дитини з її інтересами і потребами, в зарежимленості, прагненні дорослих підмінити дітей тощо.

В основі цих різноманітностей були традиційні для даного регіону декоративно-прикладні види праці. З метою розкриття їх змісту ми використовували такі форми і методи як зустрічі з людьми праці, бесіди з ними, екскурсії на сучасні виробництва, організація і проведення народних свят тощо. Значний вплив на цей процес мали засоби народної педагогіки, настанови, напучування при опорі на моральні ідеали і ритуали. Особлива роль тут належала сім'ї, в якій в найбільшій мірі дієві традиції національного виховання. В розряд виховного ідеалу ми відносили таку рису людини, як господарність, а втілення його в практику роботи йшло через безпосереднє залучення дітей до посильної праці.

Українське родинне виховання, за словами М.Стельмаховича, всю свою увагу зосереджувало на виробленні змалку у дитячої такої риси як працьовитість, отже, дозрілі особи, в першу чергу, батьки, опікуни, вихователі й учителі, покликані впливати на молодь покоління так, аби воно виростало й розвинулося у людей працьовитих, професійно компетентних, ініціативно творчих, корисних членів суспільства.

Тисячолітній досвід дав можливість відібрати, ввібрати в себе, зберегти і творчо розвинути і традиції трудового виховання, які були закладені на зорі людської історії. Ці традиції знайшли своє відображення і в нашому дослідженні.

Ми прагнули, щоб у змісті експериментальної роботи трудові традиції були представлені через поняття “творчість”: праця розумна, гарна, чесна – це творча праця. У логіці розкриття цих взаємозв'язків були використані два шляхи: від особистості – до результатів її праці і від результатів праці – до особистості її творця. Орієнтуючись на запропоновану лінію розвитку особистості, трудові традиції допомагали молодшим школярам сприймати речі олюдненими, а трудові ідеї – упредметненими (матеріалізованими); сприймати установку на те, що праця зв'язує людину з природою, людину з людиною, людину з минулим і майбутнім, людину з його народом та усім людством.

Трудові традиції, до яких “доторкались” учні, були тісно пов'язані із оточуючим середовищем і соціально ним обумовлені, бо в ньому знаходили своє відображення виробничі, сімейні, побутові трудові традиції, через них передавався дорогоцінний досвід попередніх поколінь, в якому сконцентрована народна мудрість і багатокітний досвід народу. Прилучення до трудових традицій передбачало розуміння школярами душі і галанту свого народу, формування моральних якостей особистості та їх прояву у праці.

Використання запропонованих виховних заходів – не просто прилучення школярів до трудових традицій свого краю, а і прилучення їх до національного надбання нашого народу, до людської совісті і доброти.

Ми залучали школярів до організації і проведення традиційних трудових свят: свято “Першої борозди”, “Останнього снопа”, “Виходу на полонину”; практикували зустрічі з народними умільцями, представниками трудових професій (ткачів, гончарів, різьбярів), імена яких відомі за межами свого краю, України (Шкрібляків, Корпанюків, Василяшуків, Книшуків); використовували виховний потенціал музеїв народної творчості, що сприяло систематизації знань учнів про трудові традиції свого мікрорайону і регіону в цілому.

Виховною ланкою стало відвідування школярами трудових об'єктів місцевих новітніх виробничих формувань (підприємств), художніх промислів, де учні дізнавались багато цікавого про трудові традиції краю; в практику експериментальної роботи включали огляд та вивчення творів місцевих художників і скульпторів, експонованих в експозиціях місцевих музеїв і належать художнім фундам регіону та області.

Ефективність виховного процесу в певній мірі залежала від тих впливів, яких зазнавали чи відчували учні із сторони дорослих, від стану найбільш тісного спілкування дорослих і дітей. На школярів тієї чи іншої місцевості впливали різні за родом своєї діяльності люди: батьки, старші брати і сестри, вчителі праці, учні-старшокласники, учителі-пенсіонери в якості наставників, які володіють “майстровими” руками, в біографії яких відображені особливості трудової слави регіону, мікрорайону в умовах Прикарпаття і Карпат, що сформуливались за багатокітну історію працелюбного і талановитого народу цього краю.

Позитивний виховний вплив на дітей в умовах гірського мікрорайону справляла атмосфера поваги і пошесті, яка оточувала людей – майстрів своєї справи. В таких ситуаціях розвиток в учнів цікавості до праці набувало особливого значення: мало було навчити молодшу людину секретів майстерності, дуже важливо було дивитися на життя з позицій людини праці, творчої людини, яка живе за законами трудової честі.

Важливою структурною ланкою стала праця школярів по збереженню і відтворенню предметів народної творчості, старовинних виробів народних умільців регіону, завдяки чому збагатилась матеріальна база шкільних і місцевих краєзнавчих музеїв, позакласних занять з праці, уроків трудового навчання, а самі учні утверджувались у використанні трудових традицій в своїй праці. Вони з неприхованим бажанням виготовляли сувенірні поробки, самотутню атрибутику, традиційний у мікрорайоні одяг для колективів художньої самодіяльності та ін.

Про своєрідні трудові традиції учні дізнавались із колискових пісень, численних казок, приповідок; діти вчилися господарювати у своїх численних забавах, яким притаманний був місцевий колорит. У гірських районах діти і підлітки отримували традиційні трудові навички із скотарства (вівчарства), із заготівлі грибів і ягід, плетіння кошків і личаків, ткацтва і килимарства. Значну роль у формуванні в учнів гірського мікрорайону трудових традицій відігравали такі форми спільної праці, як “Гуцульські вечорниці”, “Толока”. З давніх-давен у гірських селах для допомоги господарям, які потерпіли від стихійного лиха чи з якихось причин втратили годувальника або врожай, проводився “бай” (люди збирали кошти на допомогу потерпілим усією громадою чи громадою зводили дім, інші господарські будівлі).

Від поважних газдів, дідусів учні дізнавались і про громадські звичаї, пов'язані із трудовими традиціями. Так, у Карпатах людину, яка відповідала в певний рік за випас худоби, називали депутатом. Він мав наймати пастухів, розраховуватися з ними. збирати з громадян гроші за це, стежив, щоб пастухи якісно виконували свою роботу та ін. [6, с.119].

Цей далеко не повний аналіз результатів дослідницької роботи на предмет використання трудових традицій і звичаїв в процесі організації виховної роботи з учнями в мікрорайоні гірської школи свідчить про невикористані можливості активізації цієї роботи. Використання трудових традицій і звичаїв у виховному процесі нестандартного (гірського) регіону має чітке спрямування, а сама практична робота стає дійовим фактором підвищення ефективності процесу використання трудових традицій і звичаїв в мікрорайоні гірської школи.

1. Извєкова А. В. Трудовое воспитание школьников по месту жительства (в условиях сельского микрорайона горного типа): автореф дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13 00 01 “Теория и история педагогики” / А.В.Извєкова. – К., 1992. – 24 с.
2. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18-25.
3. Кузьмів Я. Напрями національного виховання / Я.Кузьмів // Шлях виховання і навчання. – 1936. – листопад. – С. 254–255.
4. Стельмахович М.Г. Застосування ідей української етнопедагогіки в роботі вчителя початкових класів / М.Г.Стельмахович // Початкова школа. – 1994. – № 12. – С. 4-7.

5. Трудове навчання: технічна і художня праця // Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К.: Початкова школа. – С. 202–245.
6. Українські традиції і звичаї: Для дітей середнього шкільного віку / Авт.-упорядники В.М.Склярєнко, А.С.Шуклінова, В.В.Сядро; Худож.-ілюстратор В.М.Юденков; Худож.-оформлювач Л.Д.Киркач-Осипова. – Харків: Фолю, 2006. – 318 с. – (Дитяча енциклопедія).

The problem touched upon in this paper is especially vital in the present stage at the time of the development of the young Ukrainian state, of the forming of education and upbringing, of the activation of the process of pedagogical mastering of complicated and versatile social experience, which asserts in the sphere of labour, the values common to all mankind.

Key words: *traditions and customs, education, mountain school.*

УДК 37.035.6:392(477.85/87)

ББК 74.100.251

Марія Клепар

ГУЦУЛЬСЬКІ ЗВИЧАЇ, ТРАДИЦІЇ ТА ОБРЯДИ У ВИХОВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ ГУЦУЛЬЩИНИ

Однією з найважливіших педагогічних проблем сьогодення є підготовка висококваліфікованих педагогічних кадрів для національної школи, які б на належному професійному рівні займалися вихованням відданих патріотів своєї вітчизни, свого краю.

Ключові слова: *гуцульський фольклор, національна культура, формування національного світогляду школярів, формування національної культури, пісні, коломийки, колицкові, колядки, національна школа, фольклор.*

На сучасному етапі реформування системи національної освіти в Україні пріоритетним завданням є підвищення професійної підготовки майбутніх педагогів. Адже рівень їх готовності до педагогічної діяльності позначається на успішності процесу виховання дітей шкільного віку на засадах загальнонаціональних цінностей, серед яких одна з найважливіших – виховання молодого покоління здатного акумулювати і творчо переосмислити набутий досвід людства і його досягнення в науці, культурі, мистецтві.

У Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI ст.)”, “Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст.”, Законі України “Про шкільну освіту” та інших державних документах наголошується на необхідності національного спрямування освіти, збереженні та продовженні української історико-культурної традиції.

Вирішення означених завдань потребує використання в навчальному процесі навчального закладу досвіду народної педагогіки, зміст і засоби якої мають яскраве національне забарвлення, відповідають національному виховному ідеалу, мають історичну і культурну цінність.

Видагний філософ – просвітитель другої половини XVIII століття Г.С.Сковорода підкреслював, що “правильне виховання криється у природі самого народу, як вогонь і світло в кремені” [1, с.12].

К.Д.Ушинський прийшов до висновку, що у кожного народу своя особлива національна система виховання. Він наголошував, що “не педагогіка і не

педагогі, а сам народ та його великі люди прокладають шлях у майбутнє...”, “виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу” [2, с.18].

Отож стає зрозумілим, що будувати школу за однаковою схемою у всіх регіонах не можна. Кожна школа має давати глибокі знання основ наук, але паралельно з цим в національній школі має бути національне виховання, національна історія, географія, музика, фольклор. Повинна застосовуватися своя система виховання учнів, яка б давала можливість вивчати основи своєї культури, освоювати традиції, обряди, звичаї, що створювалися народом впродовж його багатовікової історії.

Дослідники стародавньої культури вказують на те, що народні традиції – це духовна система віковичного життя українського народу з усталеними звичаями і традиціями, ритуальними діями, з величальними піснями і поетичними висловлюваннями, художніми образами, музикою, танцями, святковими вбраннями, з хлібом і сіллю, радістю і щедрістю. Наші предки щиро вірили, що саме від належного обрядового дійства залежить успіх і навіть життя їх самих, їхніх дітей, онуків та правнуків. У народних обрядових святах втілено сміричний освітньо-виховний досвід народу, суть творчого духу, духовну велич і художню самобутність.

Любов до народних звичаїв, музики, пісні – це найприродніший і найглибший духовний початок життя, адже кожна дитина генетично несе в собі задатки тої музичної свідомості, на якій в далекому минулому зросла могутня стихія музичного фольклору.

Поруч з багатьма питаннями, які постають перед педагогікою у зв’язку з використанням народного фольклору, розглянемо якою мірою національний музичний фольклор може слугувати джерелом виховання, формування національної свідомості дітей. Адже склалися нові умови життя, змінилася тональна і ритмічна основи сучасної музики, розширилось музичне мислення сучасних композиторів. Це, звичайно, не могло не відбитися на такому оцінному ставленні частини дітей до народної творчості попередніх поколінь, яке не завжди збігається з загальноприйнятною оцінкою. Педагоги і музикознавці одностайні в тому, що віковічні традиції народу повинні стати надбанням дітей – рідна мова, пісня, казка мають врятувати їх від безликість і сірості. Насичення шкільних програм фольклором сприяє проникненню учнів у глибини народної творчості, наближенню до сформованих уявлень про сутність людини, її духовність, красу і гармонію довколишнього світу.

Щоб успішно виховувати музичну культуру школярів на основі національної культури, вчитель сам повинен бути глибоко переконаний в життєдайній силі народної творчості, любити народну музику, добре розуміти ту специфіку, яка відрізняє фольклор від творів професійних композиторів, від музики інших народів. Вчитель повинен розуміти, що інтерес сучасної педагогіки до народних джерел це не ностальгія чи модна ретроспектива, а усвідомлення і шана до тих колосальних духовних зусиль сотень попередніх поколінь, які

зумовили сьогоднішній рівень культури нашого суспільства.

Особливу увагу повинна варто привернути до початкової ланки навчання, яка повинна бути фундаментом, на якому ґрунтується корінь духовності. Типові психологічні особливості молодших школярів – пластичність, емоційність, образність мислення створюють найсприятливіші умови для засвоєння дитячої народної творчості. Це забавлянки, казки, загадки, дитячі народні ігри, колісанки, календарно-обрядові пісні. У роботі з молодшими школярами особливу увагу слід звертати на народні дитячі ігри. Саме з них варто розпочинати знайомство із дитячим фольклором, адже – це найпростіший вид дитячої музичної творчості, з якими діти знайомляться ще з перших років свого життя.

Одним з особливих фольклорних жанрів, позначений високим поетичним світосприйняттям, глибиною мелодійного звучання, багатством образів є коліскова пісня. Відзначимо, що музичний фольклор кожного регіону має свої особливості. Так, наприклад, коліскові пісні Гуцульщини виконуються здебільшого у формі коломийок, в помірному, не дуже повільному темпі. Вони менш розвинуті щодо різноманітності мотивів, як коліскові пісні інших регіонів. Зате в них більш виразно відлунює збереженість давньої ритуальної охоронної спрямованості:

*Ой зацвіла калинонька на всі чотири листки.
Хоч би яка роботонька, сідай до коліски.
Колишу тя дитинонька, на руках тя ношу.
Та я тобі дитинонько, щастя й долі прошу.*

Спів над коліскою впливає на дитину мелодією, тембром, розміреною ритмікою. Текст залишався чимось на зразок милозвучності, змістові якого дитина не надавала значення, сприймаючи тільки ритміко – емоційний бік наспіву.

Найбільший виховний потенціал має один з найпоширеніших із гуцульських жанрів народної творчості – коломийка, що стала взірцем для творчості багатьох українських поетів, котрих полонив зворушливий ліризм і яскрава життєлюбність, чітка відточена форма, в яку чудово вкладається метрично-інтонаційний лад гуцульського діалекту. Сині гори повиті серпанком, білі отари овець на полонинах і переливчастий голос вівчарської сопілки, перегук зозуль та солов'їний щебет, шум дзвінких гірських потоків – всі ці картини передають любов до рідного краю, до батьківщини.

*Гей нема на світі краще, як в моїй країні.
Так миленько і красенько в нашій полонині.
Та я своєю Гуцульщину повік не забуду,
Хоть прийшло би умирати – все співати буду.*

Особливо багатогранно оспівано коломийками сфери інтимного та родинно-побутового життя людини, різноманітні емоційні моменти. Широта змісту і різноманітність мелодій сприяють великій значимості і поширеності коломийок в творчості населення карпатського краю, що є однією з характерних особливостей фольклорної традиції цього регіону. Через всю народну творчість цього краю червоною ниткою проходить лінія правильного виховання дітей – це шанобливе ставлення дітей до батьків, батьківського порогу, до минулого.

*Закувала зозулиця на лавці, на лавці.
Та дай Боже здоров'ячка татові і мамці.*

Для коломийок характерний і показовий жарт, дотепність, сатирична заґостреність. Важко назвати такі явища навколишнього світу, які не оспівані в коломийках.

*Вже зозуля кус, кус бо весноньку чус.
А соловій вже щебече, бо бук листя мече.*

Живучість і нестаріючий характер коломийки можна пояснити тим, що в основі її естетики лежить народне розуміння краси, пов'язане з працею, здоров'ям і розумом людини, а в основі етичних принципів, відображених коломийкою, є відстоювання людської гідності, широї любові і вірності, взаємоповаги і дружби з одної сторони, і засудження людських вад і пороків з іншої сторони. Велика виховна роль відведена також пісням обрядово-календарних циклів, пісням-хронікам, прислів'ям, приказкам. У фольклорі Гуцульщини не знаходимо купальських, русальських, петрівочних пісень. Зустрічаються тільки великодні пісні та коломийки, пов'язані з сінокосом та жнивими.

У календарно-обрядовій поезії населення Гуцульщини, найбільш улюбленими є звичай та традиції зимового циклу – різдвяне театральне дійство “вертеп з колядою”. Гуцульські колядки майже у всіх текстах найкраще зберегли класичну структуру жанру народної поезії з традиційними компонентами – заспів, коляда і віншування. В них міститься багатий матеріал для відновлення давнього християнського колядного обряду, який виховує почуття християнства, містять в собі значну християнську мораль. Участь дітей у колядах має неабияке значення у вихованні в них зацікавленості до життя середовища в якому знаходяться. розуміння величі християнського почуття, яке людина проносить через все життя.

Наукові дослідження переконливо доводять, що дитина повинна перебувати під постійним впливом духовної культури свого народу. Це насамперед потрібно для повного розкриття природних схильностей дитини і розвитку її здібностей. При цьому треба якнайповніше враховувати етнопсихологічні особливості дітей відповідно до регіону. Саме такий шлях приводить до виховання національно свідомого громадянина.

На жаль, нинішня етнокультурна ситуація в державі не сприяє повною мірою повноцінному та інтелектуальному відтворенню нації. З раннього віку недостатньо діти залучаються до культури та історії свого народу. Занепокоєння сьогодні викликає брак у багатьох молодих людей усвідомлення себе, як частини народу, співвідношення своєї діяльності з інтересами нації. На нашу думку, визначну роль в вирішенні даного питання повинна відігравати школа, яка сформує відповідну систему національного виховання та освіти, що буде виховувати гідного громадянина своєї держави.

Сьогодні в педагогічній пресі, педагогічних колективах широко обговорюються завдання сучасної школи, а особливо проблеми національної школи, яка б дала можливість забезпечити відродження духовності народу, виховати патріотів України, громадян, здатних примножувати славу історію наших предків, будувати вільну суверенну державу.

1. Дей О.І.Перлини Карпатського краю // Коломийки. – Львів. – 1962. – С. 5–48.
2. Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди // За ред. О.Г.Дзверіна. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 54.
3. Стельмахович М.Г. Мудрість народної педагогіки. – К., 1977. – 95 с.
4. Стельмахович М.Г. Використання традицій народної педагогіки, фольклору та етнографії у роботі первинних організацій педагогічного товариства // Методичні рекомендації. – Івано-Франківськ. – 1990. – 18 с.
5. Ступарик Ю.П. Виховне значення українського фольклору. – К.: Вища школа, 1960. – 25 с.
6. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Вибрані твори у двох томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 100–103.
7. Фольклористична діяльність М.Лисенка і сучасне йому громадянство // Квітка К.В. Вибрані статті. – К.: Музична Україна, 1986. – С. 177.

One of major pedagogical problems of today is the training of the highly skilled pedagogical staff for the national school, who will educate the faithful patriots of their fatherland, their region on the appropriate professional level.

Key words: Hutsul folk-lore, national culture, forming of the national world view of schoolchildren, forming of national culture, song, Kolomyuky, lullabies, Christmas carol, national school, folk-lore.

УДК 373.3.035-005

ББК 74.100.25

Олена Колосова

ВИКОРИСТАННЯ ЗВИЧАЄВО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ У ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано виховний потенціал звичаєво-правової традиційної культури українців у контексті її впливу на правосвідомість молодшого школяра.

Ключові слова: звичаєве право, правова культура, народні традиції, культурні цінності.

В умовах українського національно-культурного відродження та, відповідно, створення нової системи виховання молодих поколінь особливого значення набуває проблема формування духовності особистості, її високої культури, усвідомлення власної громадянської гідності, права на суверенне життя в цивілізованому світі. Особливого значення набувають пошук оптимальних науково обґрунтованих стратегій гуманізації права та держави, підвищення загального рівня правосвідомості та правової культури, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Саме тому вивчення процесів формування і функціонування правової культури молодого покоління, її зв'язку з реформуванням суспільства має виняткове значення. Нагальною потребою сьогодення є розвиток системи правового впливу, яка б відповідала сучасним соціально-правовим, педагогічно-психологічним потребам суспільства і особи.

Феномен правової духовності відіграє велику роль у розвитку правової культури молодшого школяра як якісної характеристики ідеального буття людини, як виразу духовного світу людини, безпосередньо пов'язаного із світоглядними сподіваннями, устремліннями, ідеалами нації, народу, як інтегрального показника правової соціалізації особи, формування її морально-правових цінностей та життєвої позиції.

Проблема формування правової культури здавна привертала до себе увагу філософів, педагогів, психологів, соціологів. Її філософсько-культурологічні аспекти знайшли відображення в ідеях Аристотеля, Платона, І.Канта, Г.Ф.Гегеля, Г.Сковороди. В наш час ці проблеми порушують у філософських дослідженнях І.Зязюн, В.Кремень, Л.Малишко, І.Миронюк, Ю.Римаренко. Активізувались соціологічний (Г.Андрєєв, М.Леонтьєв) та психологічний (Б.Ананьєв, Г.Балл, І.Бех, М.Боришевський, Л.Виготський, С.Рубінштейн, Е.Фромм) аспекти вивчення. Педагогічні дослідження (Г.Бутківська, І.Козубовська, В.Сухомлинський, О.Сухомлинська), зокрема превентивна педагогіка (В.Оржеховська, М.Фіцула та ін.) активно вивчають особливості правого виховання дітей різних вікових груп. В останніх дисертаційних дослідженнях (Д.Бойко, В.Владимирова, О.Ганзенко, В.Загрева, І.Запорожан, Л.Твердохліб, А.Стаканков) що проблему тлумачать як одну з найневідкладніших. Дослідники акцентують увагу на проблемах формування у дітей та підлітків правосвідомості, високоморальної поведінки на основі гармонійної єдності права і моралі. Не менш важливим у формуванні правосвідомості молодого покоління, на нашу думку, є врахування культурних традицій, правових звичаїв свого народу.

Метою статті є обґрунтування виховного потенціалу звичаєво-правової традиційної культури українців у контексті її впливу на правосвідомість молодшого школяра.

На нашу думку, правова культура як результат правовиховної діяльності безпосередньо пов'язана з правом, є підсистемою культури, її складовою в цілому. Право – це явище культури і завжди відображає існуючі моральні й культурні цінності. Безпосередньо культура є мірою свободи і містить духовні і моральні загальнолюдські цінності національної свідомості, конкретні норми поведінки.

Ми виходимо з того, що право – це складне і багатомірне явище. Так, у філософії права – це продукт духовної діяльності суспільства, органічна єдність норм, відносин і поглядів, що діють у суспільстві і мають первинні, об'єктивні властивості. У сфері онтології – це система соціальних цінностей, а в політичній сфері – це елемент політичної організації та інструмент державної влади й управління. Первинною основою права є початкові форми природного права (правил, традицій, звичаїв), які започатковувалися внаслідок численного застосування у практичному житті, набули форму добровільних та обов'язкових правил поведінки. Саме цей процес завжди формував правову свідомість, врешті правову культуру особистості.

Виходячи з того, що в традиціях, звичаях та життєвому укладі фіксуються основні культурні відмінності, які впливають на морально-правову свідомість, доречним буде дослідити систему звичаєвого права, яка історично складалася у нашій країні.

Система звичаєвого права – історично сформована сукупність правових традицій і звичаїв, якими регулювалися стосунки і поведінка людей у різних сферах їхнього життя, одна з важливих ділянок народної свідомості та народних знань. Звичаєве право діяло в селянських общинах поряд з урядовими за-

конодавчими актами, виступаючи у першу чергу правом знедолених верств селянства [3, с.18].

Підґрунтя звичаєвого права українців склали правові традиції та звичайні часів “Руської Правди”. Пізніше вони простежуються в українських актових джерелах, правних пам’ятках – Литовському статуті (1529, 1566, 1588 рр.), “Правах, за якими судиться малоросійський народ” (40-ві роки XVIII ст.). Незважаючи на багатоміліонну належність українських земель до різних державних утворень, народне звичаєве право повсюди відзначалося певною однотипністю. В останніх дослідженнях доведено, що за умов відмінності історичних доль Волині, Полісся, Поділля, Подніпров’я, Полтавщини, Чернігівщини, Слобожанщини, Півдня України, Галичини, звичаєво-правові відносини є ідентичними на всіх етнічних землях українців: подвірна форма землеволодіння, подільність сімейств, подрібнення земельних наділів, загальні риси спільної сімейної власності, переважання звичаїв виділів над спадковими звичаями, важлива роль жінки як правонаступниці домогосподаря, стабільні народно-правові уявлення про спільність угідь, розвиненість інституту прийнятства у різних формах, практика договірної-зобов’язальних відносин, подібність звичаїв взаємодопомоги з принципом обміну, синкретичність народної правосвідомості, активні процеси правотворчості в пореформений період тощо [1, с.12].

Характерною особливістю звичаєвого права українців була його різноманітна й своєрідна обрядовість: майже кожний процесуальний акт чи інститут мав свої обряди-символи. У звичаєвому праві яскраво проявлялося начало колективності, публічності – усі правові акти здійснювалися привселюдно.

Сформована на ґрунті звичаєвого права, народна правосвідомість і правотворчість, базована на ідеальному принципі справедливості, гнучко пристосовуючись до різноманітних змін – демографічних, політичних, соціальних, екологічних, законодавчих – успішно регулювала майнові відносини сільської родини [4, с.7]. Їй був притаманний своєрідний класифікаційний підхід, базований не на абстрактних категоріях, а на конкретно-прикладних поняттях.

Незважаючи на історичні, політичні зміни в житті українського суспільства, деякі елементи звичаєвого права залишаються, завдяки своїй традиційності, неофіційними нормативними правилами врегулювання стосунків між людьми. В ході нашого дослідження було виявлено, що елементи звичаєвого права зберігаються переважно у правовій культурі громадян сільської місцевості, оскільки допомагають врегулювати деякі відносини земельної власності, у сімейних стосунках, відтворюються у проведенні обрядових дійств, які є історичною спадщиною, національною культурою.

Отже, можемо зазначити, що система звичаєвого права завжди мала вплив на правову свідомість людства в минулому, а також як компонент національної культури залишається однією із сфер впливу на правову свідомість громадян у сьогоденні.

Свідомість людини взагалі та її правова свідомість зокрема є вищими формами відображення дійсності, внутрішніми характеристиками буття людини. Свідомість постійно знаходиться в розвитку, який має багато взаємо-

пов’язаних ліній. Однією з них є розвиток такого правового компонента свідомості, як правова свідомість. У широкому розумінні це поняття означає рівень суспільного осмислення правових законів і виступає категорією філософії, але у вузькому розумінні – це прояв індивідуальної свідомості. З погляду соціальних законів, правова свідомість розглядається як необхідна умова існування і розвитку суспільства, сформоване розуміння необхідності правової поведінки людини задля збереження суспільного порядку, соціальної стабільності, справедливості. З психологічних позицій правову свідомість тлумачать як необхідну основу та наслідок процесу соціалізації, що забезпечує життя людини в соціальному оточенні; як комплекс регулятивних правил у контексті ціннісно-мотиваційного ставлення до буття.

Правова свідомість формується разом з особистістю індивіда і невідокремлена від її “Я”. Правова свідомість включає в себе право як систему ціннісно-регулятивних принципів діяльності і поведінки людини в суспільстві, відображаючи її на рівні конкретної особистості як систему мотиваційно-ціннісних і операційних механізмів свідомості, які постійно розвиваються [7, с.123]. Правова свідомість реалізується через правову поведінку. Тому абсолютно неможливо розділити правову свідомість і правову поведінку, а з іншого боку, правові відносини не можливі без правової свідомості, оскільки є продуктами функціонування волі, прагнення до правової мети.

Правова свідомість необхідна для організації діяльності особистості, налагодження її стосунків з оточенням. Її структурний компонент – правова самосвідомість – сприяє збереженню цілісного внутрішнього світу особистості, створює той правовий фундамент, який допомагає людині в усіх життєвих ситуаціях керуватися у своїй поведінці високо правовими мотивами, не порушувати єдності мотиву і вчинку. Правова свідомість – це сфера внутрішньої свободи особистості, коли суспільні і загальнолюдські вимоги збігаються з особистісними мотивами; це сфера самостійності і творчості людини.

Правова свідомість не дається від народження. Вищі регулюючі системи, до яких вона належить, формуються і розвиваються в процесі соціалізації – засвоєння і перетворення індивідом соціально-культурного досвіду, зокрема традицій українського народу [5, с.28; 6, с.58]. Традиції, частиною яких є звичай та обряди, є духовним спадком народу. Вони об’єднували людей однієї країни і відрізняли їх від інших (феномен культурної ідентифікації).

Сьогодні в урбанізованих містах мало хто дотримується традицій, але в селах такий спосіб виховання зберігається досі. Проте виховний потенціал традицій не зменшився. Вивчення звичаїв і обрядів свого народу збагачує не тільки духовний світ молодших школярів, а й допомагає усвідомити правилорівне відповідне поведіння українського народу відповідно до тих чи інших реалій життя. Тому, на нашу думку, є необхідним в урочний і позаурочний час виховувати повагу до національних звичаїв і традицій на основі знань про виникнення звичаю і традиції, їх значення у житті народу; цінності даних культурних надбань для усвідомлення національної приналежності, відмінності від інших світових культур.

За певних умов звичаєво-правові традиції пробуджують почуття національної гордості, гідності, доброзичливості, толерантності. Такими умовами можна вважати: прилучення учнів до духовного життя народу через його мову і культуру; до різноманітної художньо-естетичної діяльності, що ґрунтується на знаннях про історію та побут українського народу; підпорядкування діяльності вихованців морально-цінним орієнтаціям національного менталітету українців [2, с.38].

Робота щодо формування правової культури молодших школярів, яка ґрунтується на звичаях і традиціях, повинна будуватися з урахуванням принципу культуровідповідності виховання, тобто має базуватися на загальнолюдських принципах культури і будуватися відповідно до цінностей національної культури.

Вплив звичаєво-правових традицій української культури на правосвідомість молодшого школяра спостерігається у процесі формування ціннісного ставлення до людини на основі потреби в спілкуванні. Задоволення потреб у гуманізованому спілкуванні неможливе без взаємодопомоги, взаємопідтримки, взаєморозуміння, співчуття та співпереживання. Багатий потенціал таких форм людської взаємодії закладений у традиціях поваги до старших, милосердя. Не менш важливим компонентом впливу традицій є оцінка взаємин людей. Правове регулювання і правова оцінка наявні в усіх видах людської діяльності, для правової діяльності вони мають першочергове значення. У формуванні основ правової культури неможливо не враховувати вплив національного характеру, який охоплює систему якостей нації. Відмінними рисами українського національного характеру є щедрість, совісність, увага до інших, повага до людини, працелюбність, милосердя тощо. Ці якості утворюють змістовну основу правової культури.

Прилучення до звичаєво-правових традицій української культури потрібно розпочинати з вивчення культурних цінностей українського народу. Враховуючи вікові особливості дітей, будувати виховну роботу так, щоб успадкування культурних цінностей молодшими школярами відбувалося за принципом: від близького до далекого. Тобто, діти мають виховуватися на кращих традиціях сім'ї, свого роду, міста, краю, регіону, країни. З цією метою варто проводити бесіди: “Я і моє рідне місто (село)”, “Моя родина – це Україна”, “Моя подруга – україночка”, “Мій друг козацького роду”, “Моя любов до Батьківщини”, “У моєму місті живуть добрі люди” тощо.

Залучаючи молодших школярів до різнопланової діяльності, пов'язаної з відродженням святкування народного календаря, потрібно наповнювати цю роботу гуманістичним змістом. Проведенню свят має передувати організована вчителем пізнавальна діяльність учнів, спрямована на усвідомлення морально-правового характеру обрядів і звичаїв, їх гуманної суті. Наприклад, ознайомлюючи дітей із зимовим обрядовим календарем, слід наголосити, що Масляна завжди супроводжувалась радісним настроєм, доброзичливим ставленням один до одного. Перед дітьми потрібно розкрити головний зміст свята: добро перемагає зло, весна перемагає зимовий холод, несе надії на щастя і благопо-

луччя. На Різдво ніколи не забували про родичів, відвідували бабусь і дідусів, хрещених батька і матір, дарували виготовленні власноруч подарунки, допомагали їм. Діти мають, вивчаючи колядки, щедрівки, веснянки, розуміти їх важливість щодо поваги до старших, допомоги і турботи про молодших. Виховним змістом наповнене святкування Великодня, свята примирення, всепрощення. Дітям потрібно пояснити зміст Великодня, закликаючи розв'язувати всі конфлікти мирно, без суперечок і нав'язування своєї волі.

Ознайомлення дітей із традиціями українського народу і засвоєння цих традицій повинно ґрунтуватися на переконливих аргументах. Такі аргументи знаходимо у казках, піснях, мудрих настановках старших. Потрібно стимулювати дослідну роботу дітей, яка буде побудована на збиранні і тлумаченні українських народних приказок про добро і зло, правду і кривду, справедливість, повагу, турботу про інших.

Використовуючи звичаєво-правові традиції у формуванні основ правової культури, потрібно разом з учнями аналізувати ситуації морально-правового вибору, які допоможуть вихованцям розібратися і знайти рішення у ситуаціях, коли вони вступають у взаємини зі старшими (блоки взаємин “дідусь – онук”, “бабуся – онука”, “батько-син”, “мати – донька” та ін.).

Важливим напрямом творчої діяльності молодших школярів також повинна стати проєктивна діяльність, яка включає збирання матеріалів про українські народні символи: про вербу, калину, тополь, чорнобривці, маки, лелеку тощо. Зібрані матеріали допоможуть дітям у виконанні і захисті проєктів, наприклад “Про що розповів український віночок”; “Маки червоні горять, як вогні України”; “Стелися, барвінку хрещатий”; “Символи поваги до рідного краю”; “Чому без калини нема України”; “Лелеки – символ мого краю” та ін.

У висновку хочемо зазначити, що виховання на основі звичаєво-правової традиційної культури є природним для дітей молодшого шкільного віку, утворює надійне підґрунтя, на якому можна побудувати більш складний конструкт правової сфери, а саме, правову культуру. Найважливішими шляхами вдосконалення процесу формування правової культури молодших школярів вважаємо: всебічне врахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на свідомість дітей; визначення джерел і засобів позитивного впливу на процес становлення правової свідомості і культури учнів; удосконалення всієї організаційно-методичної роботи, що забезпечує правовиховний процес у початковій школі; оптимальне використання всіх засобів правовиховного впливу; інтеграцію колективних та індивідуальних форм виховання правової культури, що формують високу правову активність та законслухняність школярів.

1. Гримич М.В. Звичаєво-правова традиційна культура українців ХІХ – початку ХХ ст. // Автореф. дис. ... доктора історичних наук: 07.00.05 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 21 с.
2. Гуменникова Т.Р. Українські національні традиції як засіб формування першооснов моральної культури // Початкова школа. – 1996. – № 1. – С. 38–40
3. Дискусійні аспекти трактування трактування терміна “звичаєве право” // Етнічна історія народів Європи. – К., 2000. – № 7. – С. 16–21

4. Звичасве право українців у дослідженнях Івана Франка // Етнічна історія народів Європи. – К., 2002. – № 12. – С. 4–8.
5. Москалєв В.П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі: Автореф. дис. ... д-ра. психол. наук: 19.00.07 / Національний пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1996. – 49 с.
6. Овчинникова Т.Н. Личность и мышление ребенка: диагностика и коррекция. – М.: Академический проект, 2000. – 208 с.
7. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в дитячому віці: Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 248 с.

The educational potential of common legal traditional culture of Ukrainian people in the context of its influence on legal mentality of pupils of primary education is substantiated in the article.

Key words: common law, law culture, national traditions, cultural values.

УДК 372.461

ББК 74.102.121

Людмила Мацук

ВПЛИВ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ НА МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ШЕСТИРІЧОК

У статті охарактеризовано жанри усної народної творчості, розкрито сутність поняття фольклору. Обґрунтовано вплив усної народної творчості на формування мовленнєвого розвитку першокласників, доведено, що різні жанри фольклору є також одним з ефективних засобів для реалізації навчально-виховних, розвиваючих завдань та для формування особистості шестирічної дитини.

Ключові слова: усна народна творчість, мовленнєвий розвиток, жанри українського фольклору, коласанки, забавлянки, скоромовки, лічилки, загадки, прислів'я, приказки, казки, перекази, легенди.

Мовленнєвий розвиток першокласника – один з основних чинників становлення особистості. Сутність розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини – потреб та інтересів, знань, умінь, навичок, а також інших психічних якостей, які становлять базис особистісної культури.

Мова – це не тільки засіб спілкування, а й ритм коласки, з якої починається шлях людини у світ, це пам'ять і поклик предків, закодований у слові, пісня матері для немовляти і батьківська настанова для сина, це і пісня закоханих і плач осиротілих, це критерій справжності Людини.

Мова – це унікальний засіб прилучення людини до цінностей духовної культури різних поколінь. Опановуючи рідну мову, ознайомлюючись з літературою і фольклором, ми зростаємося корінням з історичною та культурною спадщиною свого народу. І водночас надбання найкращих зразків скарбниці народної і літературної мови стимулюють людину до творчого натхнення [8].

Виховання в дитини інтересу до мови і влучних виразів, образних слів та словосполучень, фразеологізмів та прислів'їв, прагнення до досконалого володіння рідною мовою – це надійний шлях розвитку виразного яскравого мовлення, формування високодуховної особистості, громадської гідності людини.

Мацук Людмила

Зокрема, видатний український педагог В.Сухомлинський писав: “Мова – це віконця, через які дитина бачить світ”. Вчений вважав, що мова є складовою духовної культури дитини та культури її мови зокрема: “Багата мова – багатий духовний світ, розвинуте почуття краси слова – висока моральна культура. Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної товстошкірості” [1, с.259].

У молодшому шкільному віці мовленнєва активність вихованців має суттєве значення, оскільки достатньо розвинуте усне мовлення є важливою передумовою розвитку писемного мовлення, всебічного розвитку дитини. Отож вважаємо, що одним з ефективних засобів розв'язання означеної проблеми є активне впровадження в навчально-виховний процес початкової школи усної народної творчості.

Зупинимося на ухвалених у науковій літературі тлумаченнях поняття усної народної творчості. Усна народна творчість або фольклор (від англ. folklore – народна мудрість, знання) є важливою складовою частиною культури народу. “Фольклор – одна з найтриваліших і всеохоплюючих систем духовного життя народу, тісно пов'язана з народним побутом, з літературою та ін.” [9, с.45].

У сучасній українській фольклористиці знаходимо трактування означеного терміну у вужчому розумінні: “Фольклор – це художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаної з життям і побутом. У ній відбито світоглядні, етнічні й естетичні погляди народу” [6, 5].

Скарбниці усної народної творчості надзвичайно багата. Є в ній казка і легенда, загадка і лічилка, дума й прислів'я, анекдот і бувальщина, скоромовка й чистомовка. Вона відображає життя народу, його історію, мову, народну мудрість.

Виховання дітей як гідних членів суспільства почасти може бути розв'язане завдяки аналізу законів і звичаїв у контексті української культурної традиції. Фольклорна культура є концентрацією усього фонду фактів, які тією чи іншою мірою визначають подальшу історичну долю народу. Предметне коло фольклору окреслюється його дослідниками у двох напрямках: як уснопоетичної творчості (Н.Андрєєв, Ю.Соколов, Ю.Яворський) або як синкретичний комплекс будь-яких форм традиційної духовної культури народу, що поєднує слово, музику, танець, драму, обряд, звичай, вірування, а також духовний субстрат елементів матеріальної культури (І.Брунванд, Д.Зеленін, Б.Малиновський, Б.Путилов, А.Тейлор).

У “Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти” зазначається, що ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими гуманними якостями, є носієм кращих надбань вітчизняної та світової культури, здатна до саморозвитку й самовдосконалення [7].

Молодший шкільний вік – це важливий етап становлення особистості, це період, коли в дитини починаються формуватися моральні якості, виникає по-

треба осягнути явища суспільно життя. І те, що закладено в цей період, згодом, як квітка, розквітає і плодоносить. Дуже важливо розкрити дитині навколишній світ так, щоб він був зрозумілим і дорогим для неї, щоб перші зустрічі з людьми, з природою, з працею, з мистецтвом стали джерелом високої моральності та благородства, духовного становлення особистості. Саме усна народна поетична творчість, відображаючи життя народу в усіх його проявах, є тією невичерпною глибокою криницею, з якої б'ють цілющі джерела народної мудрості, і, напившись з якої, глибше розумієш характер свого народу, відчуваєш красу рідного слова і рідної мови, збагачуєш духовно [8].

Казки, пісні, прислів'я, приказки, загадки, інші види народної творчості доступні дітям за змістом і формою. Саме через них шестирічні першокласники чи не вперше дізнаються про культуру і побут свого народу, про народні звичаї і традиції.

Так, коли у дитини сумний настрій, весела забавлянка здатна зняти психологічну напругу, приказка чи прислів'я підкреслить позитивне у поведінці чи характері, загадка активізує мислительну діяльність, лічилка чи скоромовка допоможуть виправити неправильне промовляння звуків, інші жанри удосконалять мислительні операції першокласника.

Важко уявити уроки української мови, читання та ін., на яких мудрий педагог не скористався б багатотою скарбницею народної мудрості. Вдало підібрана загадка зосередить увагу дітей, прислів'я та приказка замінить повчання вчителя, загадка спонукає дитину думати, порівнювати, аналізувати, казка, переказ, легенда занурить шестирічок у фантастичний світ тощо.

Зазначимо, що найдавнішим жанром мудрого поетичного слова є коліскова пісня. Коліскові пісні, забавлянки, утішки належать до ужиткової народно-поетичної спадщини, яку використовує народна педагогіка для виховання дітей. Означена жанрова галузь фольклору складається і виконується дорослими. Отож не дивно, що саме цей жанр здавна цікавив як збирачів, так і дослідників фольклору (В.Бойка, О.Ветухова, Г.Виноградова, Г.Довженюк, М.Левицького). За дослідженнями вчених, колісанка – це перший поетичний твір, з яким зустрічається дитина вже в перші дні свого життя, вона чує його з вуст найближчої людини – матері.

Виховне значення коліскової пісні надзвичайно велике. Пестливі слова, зрозумілі й доступні образи заспокоюють дитину. Через ніжний мамин спів вона починає сприймати звуки рідної мови. Співають переважно коліскові пісні над коліскою чи колишучи дитину на руках. Головна функція колісанок – впливати на стан і настрої дитини в момент засинання. Так, Г.Довженюк зазначає, що багаторазове нагадування з повторенням однієї і тієї ж музичної фрази... позитивно діє на психіку дитини і швидко її заколисує [4].

Коліскова пісня формує мовний апарат дитини, розвиває фонетичний слух, активізує мовлення. Ознайомлюють першокласників з колісковою переважно на уроках музики, читання, а також в позакласній роботі. Дітям педагог доносить, чому коліскова пісня називається колісковою, пропонує заспівати, заколисати під спів ляльку, звертає увагу на пестливі та лагідні слова, на зміст

самої колісанки. До такої роботи залучаються і батьки. Вчитель разом з дітьми та батьками організовує свято "Мамина пісня", конкурс на краще виконання колісанки, батьківський лекторій "Про роль і значення коліскової пісні у житті дитини" тощо.

До перлин поетичної творчості народу належать також скоромовки. Скоромовка – це фольклорний жанр, побудований на поєднанні звуків, що заважають швидкій вимові слів, наприклад, "Скрегоче сорока строката, кароока". Скоромовка – це своєрідна мовленнєва гра гумористичної спрямованості, наприклад, "Мурлика муркоче – морозива хоче, мурилко, руденький, замерзнеш, дуренький". Ритмічне чергування приголосних чи голосних звуків ускладнює швидку вимову слів, викликає сміх, радісний настрій. Скоромовки використовують також з метою вправлення дітей у правильній вимові звуків, збагачення їхнього словника, розвитку відповідного темпу мовлення. Ознайомлюють дітей із скоромовками на уроках з української мови, читанні та в повсякденному житті [1, с.9].

Одним із жанрів усної народної творчості є загадки. Відбір загадок здійснюється за тематичним принципом. Кожна загадка повинна містити виховну цінність, відповідати віковим і психологічним особливостям дітей, тобто бути доступною.

Загадки досить часто використовують в навчально-виховному процесі початкової школи, що робить його більш цікавим. Умінню відгадувати загадки надається дуже велике значення. За словами В.Сухомлинського: "Життя слова – ось найтонша, найміцніша ниточка, ось та ниточка, яку треба нам прощувати від кожного серця до великого вічного – рідної мови. Найголовніше – пробитися до животної джерельця думки, пробудити думку, все це можна пробудити словом. Життя слова – це царство думки" [11, с.315]. Саме злиттю слова в єдиний потік сприяє загадка. Загадки вчать шестирічок мислити образами, картинами, розуміти переносне значення слів, висловів.

До жанрів усної народної творчості також відносимо прислів'я і приказки. Вони доступні дітям будь-якого віку, в т.ч. і першокласникам. Їх заучують індивідуально або з підгрупою дітей. Чим більше мова вчителя насичена прислів'ями, приказками, тим вона образніша, тим емоційніше вона впливає на дітей. Мудро сформульована думка полонить увагу першокласників, стимулює їх допитливість, розвиває глибину думок, закладає перші основи переконань. Щоб показати дітям влучність, виразність висловлення, можна використати прислів'я типу "Хочеш їсти калачі, не сиди на печі", якщо хтось із дітей образив іншого, педагог може використати таке прислів'я: "Слово може врятувати людину, слово може і вбити" та ін.

Отож, щоб прислів'я і приказки увійшли в активний словник дитини, вчителю потрібно постійно стимулювати молодших школярів до вживання їх в активній мовленнєвій практиці як на уроках, так і в повсякденному житті [1, 4, 8].

Чи не найбільш ефектним засобом спілкування в минулому і на сучасному етапі була та залишається казка. Казка, як своєрідний жанр народної творчості здавна посідає важливе місце у фольклорі всіх народів світу. Вона є,

мабуть, найпопулярнішим жанром усної народної творчості для дітей. Свою назву “казка” одержала від слова казати, адже казку саме розказували, а не читали [5, с.13].

Сучасна програма початкової школи розширює коло вивчення усної народної творчості, яка поглиблює уявлення молодших школярів про гідні наслідки характерних рис соціокультурного простору України в його історичному, соціальному та культурному розвитку. Виходячи з того, що певна цілісна частина загального зберігає необхідні, найхарактерніші риси та якості загальної цілісності. У цьому випадку найкраще обирати ту частину усної народної творчості, яка найповніше відображає перед власним дитинством поведінкові аспекти рідного народу, його суспільного й індивідуального життя. Це народні казки, унікальний жанр, який найповніше відповідає реалізації поставленого завдання з огляду на вікові та психологічні особливості вихованців.

Оскільки казки різні за змістом, за сюжетом, різняться композиційною будовою, тому вони повинні насамперед відповідати віку дитини. Тут доречним буде застереження І.Франка: “Гола, повна правда життя – то тяжка страва. Старші можуть заживати її, вона для них смачна і здорова. Але дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувлювати її в ріденкім стані, в образках, у байках. І вони так приймають її” [12, с.170]. Поет вбачав у казці значні можливості для виховання високих моральних якостей, чуття поетичного слова: “Оті простенькі сільські байки, як дрібні тонкі корінчики, вкорінюють у нашої душі любов до рідного слова, його краси, простоти й чарівної милозвучності” [12, с.43].

Психологами доведено, що шестирічна дитина надзвичайно активна у сприйманні казки. Слухаючи казку, діти постійно переривають хід розповіді, втручаються у події, звертаються із запитаннями, намагаються допомогти казковим героям. Однак слід не забувати, що казки повинні бути доступні для сприймання, відповідати інтересам дітей, зацікавлювати їх, збуджувати фантазію, розвивати мовлення, формувати словник дитини.

Для формування мовленнєвого розвитку першокласників у початковій школі проводяться такі види робіт з казкою:

1. З поданих уривків виберіть різні форми привітання:

...Вибігла лисичка на поле, сіла, виїла мачок із пиріжка, а туди напхала сміттячка, стулила його та й біжить. От біжить, а хлопці товар женуть.

- Здорові були, хлопці!
 - Здорова, здорова, лисичко-сестричко!
 - Поміняйте мені бичка-третячка на маковий пиріжок!
- (“Лисичка-сестричка і вовчик-панібрат”).

- ... Бачить лисичка хатку, заходить туди, вклонилася звичайненько та й каже:
- Добрий вечір, люди добрі!
 - Дай, Боже, здоров'ячка.
 - Пустіть переночувати!
 - Ой, лисичко-сестричко, у нас хатка маленька, -- ніде тобі лягти.
 - Дарма, я під лавкою зігнуся, хвостиком обгорнуся та й переночую.

(“Лисичка-сестричка”).

...Іде та й іде Котигорошок – аж стоїть дім зміїв, і сестра з колодязя бере воду.

- Здрастуй, сестро! – каже Котигорошок.

Вона йому:

- Хіба ти мені брат?

Він каже:

- Побачиш, який я тобі брат!

От заходить змії.

- А, здрастуй! – каже.

- Здрастуй!

Змії питає:

- Чого ти прийшов?

- За сестрою та за братами.

(“Котигорошок”)

З'ясуйте, як би ви віталися з учителем, дорослими, товаришами. Чому ви обрали саме таке привітання?

2. З поданих уривків казок запам'ятайте ввічливі слова.

Вилизькала та до журавля:

- Вибачай, журавлику, — що мала, тим тебе й приймала, а більше нема нічого.

- То спасибі ж, – мовить журавель. – Приходь же, лисичко, тепер ти до мене в гості.

(“Лисичка та журавель”).

... - Здоров, Іване-царенку! Куди тебе Бог несе?

- Їду, – каже, – ділусю, світ за очі, шукати своєї жінки, вона десь у тридцятім царстві, у Баби-Яги -- костяної ноги... Чи ви, ділусю, не знаєте, де вона живе?

- Чому не знати? Знаю.

- Скажіть, будь ласка, ділусю, й мені!

(“Царівна-жаба”).

Виділені слова записуються на дошці і використовуються на наступному уроці.

З усіх скарбів усної народної творчості важливе місце у вихованні дітей належить легендам. Легенда – найдавніший жанр української неказкової прози, походження якого більшість вчених схильні пов'язувати з джерелами писемної літератури. Ці оповідання часто носили повчальний характер. Вони уклалися у збірники, що називалися “Патериками”. Такі збірники були поширені й у Київській Русі, де у княжню добу виник і збірник оригінальних староруських легенд “Кисво-Печерський Патерик”.

Звідти легенда перейшла в усне побутування, набула рис народної словесності а згодом виокремилася у відмінний від писемного епічний жанр усної словесності зі своїми художньо-композиційними особливостями.

Легенди – малосюжетні фантастичні оповіді міфологічного, апокрифічного чи історико-героїчного змісту з обов'язковою спрямованістю на вірогід-

ність зображуваних подій та специфікою побудови сюжету на основі своєрідних композиційних прийомів (метаморфози, антропоморфізації предметів і явищ природи та ін.). Їм притаманні драматизм, стійкість і завершеність сюжету. Легенда – споріднений жанр народної прози, які відрізняються від казок насамперед посиланням на вірогідність зображуваного. Основу легенди становить вигадка і фантазія. На відміну від казок, легенди в меншій мірі зберігають стабільність форми, характерні зачини й закінчення, закономірності розгортання сюжету.

Оскільки легенди – це оповідання, оповиті казковістю чи фантастикою, то можемо зробити висновок, що вони доступні для сприймання першокласниками. Легенди містять значний пізнавальний і виховний потенціал. Діти переживають горе і нещастя людей, вчаться співчувати, знайомляться і дізнаються багато цікавого про рослинний і тваринний світ і, що найголовніше, знайомляться з історією українського народу, його традиціями.

Розповідь або читання легенди може відбуватися впродовж цілого уроку або бути його частинкою. Під час розповідання між вчителем і дітьми встановлюється тісний контакт, педагог немовби від себе передає зміст легенди. Плануючи роботу, вчитель повинен добирати для розповідання легенди, орієнтуючись на інтереси дітей, доступність для дитячого розуміння описаних в них подій. Слід пам'ятати і те, що кожна місцевість має свої характерні легенди. Отже, головна увага має бути зосереджена на тому, щоб шестирічки свідомо розуміли текст легенди, чітко уявляли послідовність розгортання подій і мотиви поведінки персонажів. А саме від відповідей дітей на запитання можна визначити чи опанували вони сюжетну канву [2, 3, 10].

Близькими до легенд є перекази – це усні оповіді про життєві факти, явища, драматичні ситуації, пов'язані з конкретними історичними подіями, інформація про які передається не очевидцями, а шляхом переповідання почутого. Порівняно з легендами перекази відзначаються більшою достовірністю та документальністю змісту і є виявом історичної пам'яті народу. Однак перекази продовжують творитися і сьогодні. До цього жанру долучаються розповіді про недавні історичні події. Для того, щоб дітям молодшого шкільного віку було легко запам'ятовувати й сприймати почуте вчитель часто проводить уроки словесності з використанням жанрів усної народної творчості [10, 14].

Наведемо фрагмент уроку на тему: “Криниця мудрості”

Мета: ознайомити першокласників із жанрами усної народної творчості (приказками, прислів'ями, казками, легендами, переказами, віршами, піснями), як засобами впливу на їх мовленнєвий розвиток, вчити розуміти українське слово. Розвивати уяву, увагу. Виховувати пошану до традицій українського народу, краси гармонії навколишнього світу.

Обладнання: книги В.Скуратівського “Берегиня”, твори Т.Г.Шевченка, вірші Л.Костенко, М.Рильського. Легенди, перекази, казки, прислів'я, українські пісні, книга “Народна мудрість”, глек із святою водою.

Хід уроку

1. Організація класу.

Вчитель повідомляє дітям, що сьогодні на уроці вони перегорнуть сторінки великої книги – книги “Народної мудрості”. А допоможе їм у цьому маленька помічниця – голуба Краплинка, яка буде екскурсоводом, товаришем, порадником і помічником.

2. Повідомлення теми і мети уроку.

Вчитель роповідає вірш:

*А он же, бачиш: в камені криниця,
Мале відрецє в дзьобі журавля.
Гори цієї дивна тасмниця –
Оця пробита в камені криниця,
Коли рятунку ждять незвідкця!*

(Л.Костенко)

Нехай наша розповідь поведе нас на перехрестя доріг до матінки-криниці, до холодної джерелиці. Заглянемо в легенди і перекази наших дідусів, прадідусів. Прочитаємо віршовані рядки поетів, заспіваємо пісні, послухаємо казки, ознайомимося з прислів'ями і приказками.

Розповідь Краплинки.

Дорогі друзі, добре що ви мені дозволили вас познайомити з чарівною книгою “Народної мудрості”. Я обіцяю вам, що поведу вас цікавою доріжкою від перехрестя доріг, де б'є холодне джерело, до сільської кринички-журавля із села в село, від діда до прадіда. Розпочнемо.

Відома істина: людина може довше прожити без їжі, ніж без води. Ковток холодної джерелиці знілює мандрівників, поновлює сили хліборобам у спекотливій живі днини, дарує радість пастухам. Б'є маленьке джерельце. А навколо нього відбуваються дива. Чудодійна сила джерелиці скрізь: на листочках рослин, у чашечках квітів, кінчиках травинки, озерцях калуж, де п'ють воду комахи, тварини, звірі, де купається ясне Сонечко, а вночі пробігає Місяць.

Скрізь, де вода – там життя. Відправимось на перехрестя чотирьох доріг. І що це за чудодійство? Тут теж джерельце святої криниці. Майже в кожному селі, на перехресті доріг або просто в полі чебелять живі джерела і незвідким їх негломовну течію прихорошено турботливими руками. Над криничками, колодязями людські руки зводили різної форми дашки, тому вода завжди залишається чистою. З особливим смаком оздоблювали зовнішні цямрини. Кожне обійстя, немов маленькі диво-музейчики, стоять криниці з вежами, поверх яких прикріплено флюгер або вироблено зображення голуба. На фонтанчиках різноманітні силуети тварин, квітів, краї оздоблено контурною різьбою або художніми розмальовками. А яка ж криниця без зелені?

Традиційно, обабіч криниць висаджують калину. Це дерево не тільки прикрашає місце, але й оберігає воду від спеки. З ранньої весни духмяніють тут квіти, гудуть бджоли, витьохкують солов'ї, а восени на рябчистих гілках багровіють пучки соковитих ягід. У дбайливого господаря ще й клумба з квітами сусідитиме чи проляже з природного каменю пішник, стоятиме чепур-

ненька лавка, відерце, полив'яний кухоль. І ось настав час перепочити. Матінка-криниця з лісового соснового бору приготувала гостинець – глек із холодною джерелицею із трьох її джерел. Це справжня вода-лікар. Напийтеся, любі, наберіться сили, здоров'я, а я вам в цей час розповім переказ старійшин нашого села.

3. Робота з прислів'ями, приказками, казками.

Вчитель. Підкріпившись джерелицею, перегорнемо ще одну сторінку книги мудрості і познайомимся з прислів'ями, приказками, казками.

Творча робота дітей: діти пригадують прислів'я, приказки, казки:

- Яка криниця, такий і господар.
- Який поріг, така й господиня.
- Скільки криниць на землі, стільки зірок на небозводі.
- Впаде небесниця, знайте: замулилося джерело.
- Не плюй у криницю – прийдеться напитися.
- Не їж над колодязем, бо жаби заведуться.
- Заглядати в колодязь – затягне водяна баба.
- Чепуритися над водою – обсяде на щоках віспа.
- Переїде жінка з повними відрами води – на щастя.

Дидактична гра “Пригадай назву казки” (звучать уривки казок).

Переказ Краплинки:

В одній убогій селянській сім'ї захворіла маленька дитина. Недуг прикував її до постілі. Тяжко було на неї дивитися. Важка хвороба, вкралася в дитяче тіло. Допомогти, порадити в лікуванні йшли всі. Але хвороба трималася. Вночі, серед темряви, війнула в материнське серце прохолода, яка принесла слова порятунку. “Встань, небого, до схід сонця, сходи до трьох джерел-криниць вашого села. Тричі із кожної криниці зачерпни долонею води і ні з ким не розмовляю чи, нікого небачачи, повернися назад. Напої своє дитинча, почитай молитву. Недуг – як рукою зніме”. Прокинулася жінка і зробила все, що приснилося уві сні. І сталося справжнє диво. Дитина усміхнулася, відкрила знетомлені очі, вигукнула: “Мамо, я хочу жити!”

Тому я вас пригощу цілющою водицею. Будьте здорові і щасливі. Пам'ятайте про чудодійну силу святої води.

4. Знайомство зі способами відшукування джерел.

Вчитель. Тепер ми з вами відшукаємо ще “нові джерела народної мудрості”. Ну що ж, любі друзі, слухайте і вчіться, в житті все пригодиться. Криниці. З яким пошанівком оспівано їх у піснях, опоектизовано у віршах. А чи знаєте ви, дорогі друзі, вірші, пісні?

*Виконуються пісні, вірші дітьми:
А он же, бачиш в камені криниця,
Мале відерце в дзьобі журавля
Гори цієї дивна таємниця —
Оце пробита в камені криниця:
Коли рятунку ждуть незвідкіля!*
Ліна Костенко.

*Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явор молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють...*

Тарас Шевченко.

*Весільна пісня
Принеси водиці з криниці,
Замісим коровай сестриці.
Як ми коровай місцili,
І семи криниць воду носили...*

5. Робота з легендою.

Вчитель. Настав час заговорити словами легенди. То ж послухайте її. Розповідь Краплинки.

З далекого вірію повернулися на свою батьківщину журавлі. Облюбувавши собі місце, відпочивши після довгого перельоту, прийнялись будувати житло – пір'я до пір'я, травинку до травинки, гілочку до гілочки. Скільки любові, тепла, душі вони вклали в свою домівку. Аж ось довгожданий ранок – поселення. Малоде подружжя – господарі цього гніздечка. А потім були хвилини клопоту, навчання, бо через деякий час з'явилося безтурботне птаством – м'якенькі безпомічні журавлики продовжувачі роду журавлиного.

Пролетіло літо. Застукали важкі холодні краплини дощу. Зажурилось літнє сонечко Осінь. Час настав і до вірію. Пора в дорогу далеко. Але біда прийшла неждано-негадано. При останньому прощанні журавлів з полями і луками загинула журавлиха. Із жалібним прощальним криком впала вона на узліссі. Журавель знепритомнів. Тяжке горе обрушилось на нього. Не зміг він його пережити, перенести, не зміг полетіти разом із молодію зграєю у теплі краї.

Став дерев'яним пам'ятником на могилі своєї журавлихи. Вклоняючись кожного дня своїй милій, черпає він цеберком воду з лісової криниці, вмиваючись холодною джерелицею. Так журавель назавжди залишився зі своєю журавлихою.

6. Підсумок уроку.

Краплинка. Завершується наша розповідь сторінками книги “Народна мудрість”. А з нею вичерпалися і мої сестриці-краплинки, які полинули з маленького джерела в могутню ріку – голубе море.

Вчитель. Але ми з вами знову і знову будемо звертатися до святого місця – криниці, джерела. То ж нехай у вашому житті завжди народжуються все нові й нові джерела.

Таким чином, вдумливе, неспішне розповідання казок, легенд, переказів тощо допоможе не лише глибше пізнати рідну історію в її народному баченні, але й навчить більш чітко розрізняти в житті Добро і Зло, Правду і Кривду,

підкаже, порадить, як треба достойно чинити в житті, аби зоставатися чесним і ширим перед людьми й перед собою.

Виходячи із сказаного, вважаємо, що у початкових класах кожний вид дитячої діяльності має бути наповнений фольклорними матеріалами, зокрема і мовленнєва діяльність молодших школярів. Це несе живий струмінь у роботу з дітьми, активізує мовлення, удосконалюються психічні процеси. Різні жанри фольклору є одним з ефективних засобів для реалізації навчально-виховних і розвиваючих завдань, а також для формування особистості української дитини на національному ґрунті.

1. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. Навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища шк., 2002. – 407 с.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
3. Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.
4. Довженюк Г.В., Лутанська К.М. Українські народні колискові пісні та забавлянки // Дитячий фольклор. – С. 36.
5. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. – К.: Вища школа, 1987. – 127с.
6. Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості. – К.: Веселка, 1989. – С. 5.
7. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти. Рішення Колегії МОН України від 28 лютого 1996 р. № 2 / 4-8 // Інформ. зб. МОН України. – 1996. – № 13. – С. 12-15.
8. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Усна народна творчість. Підручник. 3-тє вид., – К.: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
9. Мишанич С.В. Система жанрів в українському фольклорі // Українознавство. Посібник. – К.: Зодіак-ЕКО, 1994. – С. 263.
10. Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат. – К.: Наук. думка, 1995. – 158 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – К., 1979. – Т. 1. – С. 259, 315.
12. Франко І. Коли ще звіри говорили: Казка для дітей // Повне збір. творів у 50 т. – Т. 20. – С. 43, 170.
13. Українські казки. – К.: Т-во “Знання” України, 1992. – 96 с.
14. Українські перекази. – К.: Довіра, 1992. – 134 с.

The genres of verbal folk creation are described in the article, essence of concept of folk-lore is exposed. Grounded influence of verbal folk creation on forming of language of first-class boys, it is well-proven that different genres of folk-lore are also one of effective facilities for realization of educational-educate, developing tasks and for forming of personality of six-year-old child.

Key words: *verbal folk creation, linguistic development, genres of Ukrainian folk-lore, lullaby, patterns, riddles, proverbs, saying, fairy-tales, translations, legends.*

УДК 372.32
ББК 74.100.51

Зоряна Нижникевич

ТРАДИЦІЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ

У статті розглядається питання духовно-морального виховання в українській родині.

Ключові слова: *етноетика, духовно-моральне виховання, національна свідомість.*

Духовно-моральне виховання підростаючого покоління ґрунтується на засадах етнокультурного відродження і розвитку українського народу та передбачає надання широких можливостей для пізнання власної історії, традицій, звичаїв, культури, мови, формування почуття національної гідності. Основою усієї системи виховання в Україні є “національна ідея, яка відіграє роль об’єднуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина” [3, с.100]. Особлива увага акцентується на питанні формування високоморальної особистості, яка усвідомлює свою належність до власного народу, сучасної європейської спільноти у державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття).

Ідеалом виховання в українському суспільстві з давніх-давен була гармонійно розвинена, морально свідомо, високоосвічена, соціально активна й національно зріла особистість, яка є носієм кращих надбань національної культури, здатна до самовдосконалення та саморозвитку [3, с.101]. Серед ключових компетенцій якими має володіти сучасна людина виокремлюють ті, що визначають підготовленість до життя у полікультурному суспільстві, здатність підтримувати і поширювати національні цінності та зберігати клімат толерантності і поваги до людей інших культур.

Однією зі сфер впливу на розвиток етичних почуттів дитини є мистецтво, звичаї, традиції власного, які накопичувалися віками і стали справжньою скарбницею морального ідеалу власного народу. Власне традиційність у виховному процесі піддається постійним змінам та уточненням, соціальним впливам пов’язаних із швидкоплинністю та модернізацією сучасного суспільства. Однак, основу суспільної свідомості людина бере з дитинства, з сім’ї, з родинних взаємин, спілкування, взаємовідносин між батьками та їхніх моральних орієнтацій, психологічного клімату у родині, зі здатності батьків долати побутові проблеми, засвоєння і дотримання правил співжиття у сім’ї, поведінки в громадських місцях, поглиблення знань про доброту, повагу, чесність, справедливість, милосердя.

Традиції у виховному процесі визначаються як стійкий елемент духовного життя народу. Сам процес пізнання культурної скарбниці народу не може бути поверхневим, споглядальним. Через пізнання змісту тих чи інших явищ в свідомості дитини формується особистісне ставлення до життєвих цінностей. Вагоме місце в національній системі виховання відводиться родинному вихованню, бо саме з ним пов’язано зародження такої виховної системи, в якій відображаються вимоги народу та його соціальні відносини у поведінці і вчинках людей збережених у його соціально-побутовій, культурній та релігійній спадщині.

У структурі духовно-морального виховання особистості М.Стельмахович вагоме місце відводить формуванню внутрішнього психічного розвитку дитини – свідомості, почуттів, волі, поведінки. Правильно формують моральну свідомість ті батьки, які дбають, щоб їхні діти знали узвичаєні норми поведінки, моральні заповіді, моральний етикет, що сприяє “виробленню моральних

3. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4-ч. – Х: “Основа”, 2004. – Ч. 2 – 160 с.
4. Петро Мельничук. Християнська родина: батьки і діти. – Львів: “Стрім”, 2007 – 116 с.
5. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч посібник – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. – К.: Рад. шк., 1988. – 284 с.
7. Струманський В.П. Виховна робота в національній школі: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 184 с.

In the article the question of spiritual and moral education in Ukrainian family is considered.

Key words: *ethnoethics, spiritual-moral competence, national consciousness.*

УДК 372.32

ББК 74.100.541

Олександр Новосьолов

ОБЕРЕГОВА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСАНКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

В статті аналізуються історико-мистецькі особливості української народної писанки. Автор звертає увагу на основні символи і знаки мистецтва писанкарства, які виступають важливим фактором формування естетичних цінностей особистості.

Ключові слова: *писанка, оберег, народне мистецтво, символи і знаки, естетичні цінності.*

Звернення до народних традицій та українського рукомесла є важливим етапом на шляху відродження етнічної культури та духовності. В умовах нівелювання та часткової руйнації традиційних соціальних інститутів, саме українська народна культура через мистецтво, стає засобом впливу і виховання. У даному сенсі писанкарство, як один з вилів етнотрадиційного мистецтва дозволяє звернутися до першооснов української духовності.

Історія писанкарства нараховує декілька тисячоліть. Утім ґрунтовне вивчення цього виду мистецтва почалося лише в ХХ столітті. Традиції писанкарства, його легенди та обрядовість, семантика символів, регіональні особливості досліджуються у працях сучасних дослідників О.Бойко, П.Ганжа, В.Манько, М.Скорик. Зважаючи на це, вважаємо за необхідне звернути увагу на оберегову традицію народної писанки

У давнину людина відчувала тісніші зв'язки з силами природи і вже за часів палеоліту (Х–V тис. р. до н.е.) диференціювала їх на добрі та злі, причому добрі були оберегами від злих, але їх треба було періодично задобрювати, звертатись до них з магічними заклинаннями, приносити їм жертви. Проте людина відчувала потребу ще і в матеріалізованих захисниках – оберегах. Найдавніший зразок оберега – жіноче божество, яке було поширеним практично в усіх народів. Берегиня – мати всього живого, первісне божество-захисник людини, богиня родності, природи та добра. З часом Берегиня стала охоронницею дому, її скульптурки знаходились у хатах, зображення-амулету носили на шії. Також матеріальним втіленням Берегині було яйце, яке вважалося символом весняного пробудження природи, зародження життя, продовження роду тощо. Період при-

ходу весни, який у давні часи був справжнім святом для хлібороба, на території України припадає на кінець квітня – початок травня. Прославляючи вічний закон пробудження природи на землі, наші пращури возвеличували і вшановували водночас один із головних символів цієї пори – яйце, з якого, як вважалося, і почалося життя на Землі. Розписували яйце символічними знаками, які згодом трансформувалися в орнамент. У дохристиянські часи писанка виконувала роль оберега. Ця традиційна функція, як і найдавніший орнамент, частково збереглася й досі: трикутники, спіралі, клинці, тригоги і свастики – все це знаки різних ритуалів і святих магічних чисел, котрі в свідомості сучасників не втратили оберегового значення. Раніше розписувати писанки можна було лише у чітко визначений час, з певними замовленнями. Чарівні знаки писалися відповідними кольорами. І нині частково збереглася символіка знаку і кольору. Символічних малюнків виявлено понад сотню різновидів [5].

Особливу увагу серед них привертають зображення антропоморфізованих постатей цілком тотожне з широко розповсюдженим в ужитковому мистецтві наших предків зображенням жінки-праматері “поганської” Великої Богині, або, як її називали, Богині Мокош, Богині-Живи, чи Богині-Берегині. Вона завжди виступала символом життя і родності, матір'ю усього живого, існуючого.

Іншими, не менш цікавими й поширеними в сучасних писанках, є старовинні космогонічні, тобто солярні знаки, які складаються зі стабільних форм стилізованого зображення небесних світил, – сонця, місяця, зірок. За кількістю ці орнаменти в писанкарстві посідають значне місце і є своєрідним гімном Сонцю – вічному джерелу тепла, найбільшій силі, що перемагає холод зими й повертає всьому живому весняне пробудження, радість весни [4, с.137].

Одним із найдавніших солярних знаків слід вважати “павуки” зі Східного Полісся. Писанку з цим знаком дарували як символ удачі і щастя. Пізніше цей знак у різних регіонах України здобув своєрідний вигляд і нові назви (крутороги, вітранки, розетки, павутинки). Реалістичне зображення Сонця було символом світла і життя, символом Бога. Солярний символ – спіраль – це знак вегетативної й органічної плідності, знак Сонця. Спіраль є володаркою перебігу часу. “Восьмираменна зірка” яку часто називають “Зірка” або “Троянда”, була символом Сонця, яке дарує людям тепло і радість.

Серед різноманітних геометричних орнаментів сучасних українських писанок певне місце посідає досить своєрідний елемент у вигляді хвилеподібної смуги. В народі він має назву “безконечник” і дуже розповсюджений у писанках Гуцульщини, Буковини, на Поділлі, Волині, Херсонщині виступає домінуючим елементом орнаменту, що композиційно підкорює собі не лише інші форми геометричного розпису, а й розподіл кольорів на писанці. На Полтавщині й Поділлі цей елемент набрав дальшого розвитку і внаслідок видовження гребеня хвилі та взаємопереплетіння перетворився на своєрідний лабіринт складного кольорового рішення і форми (наприклад, писанка “Циганські дороги”).

Аналіз фрагментів сучасного народного мистецтва України та археологічних пам'яток ясно показує, що хвилястий орнамент “безконечник”

наші сучасні майстри успадковували з далеких часів минулого, і що походить він від мистецтва Трипільської культури – періоду неоліту. Він означає нитку життя, вічність сонячного руху. Наші предки досить своєрідно користувалися цим магічним символом. Писанку, розписану “безконечником”, пасічники клали під вулики, щоб “безконечно” роїлися бджоли, скотарі клали його в кошари та хліви, щоб щедро плодилися вівці та корови [3, с.22].

У декоративному розписі писанок Гуцульщини поширені зображення різних тварин: оленів, овець, коників, риб та ін. Певне місце в українському ужитковому мистецтві з давніх часів посідає зображення коня. Це не випадково. У стародавніх віруваннях кінь був однією з найбільш шанованих тварин. Його пов’язували з культом сонця. Так, у русичів – це був бог Хорс, у греків – золота колісниця Феба. Трійка священних золотогривих баских скакунів, на думку людей того часу, рухала сонце по небу, тому зображення коня завжди поєднувалося із символічним зображенням сонця.

Гуцульські писанки – прекрасний приклад поєднання зображення коней із солярними знаками. Не менш цікавий знак “олени”, який в українській писанці присвячується “небесним оленям”, що, за давнім віруванням, породили все живе на землі: людей і тварин. “Риба” на писанці виступає як символ Ісуса Христа і новохрещених. Здавна вважалося, що півень – охоронець житла і дворища від вогню і блискавки, тому писанку із зображенням півня клали на покуті чи закопували на розі хати на дворі, щоб захистити обійстя від вогняної стихії. Окрім цього, півень виступає як чоловічий символ, що символізує багате жонате життя й дітей. Зображення курей на писанці символізує родючість, до того ж, курка є породіллю самого яйця.

З-поміж розмаїття традиційних зображень з вищеназваними елементами-символами на писанках досить поширені орнаменти рослинного характеру. Одним з них є дерево життя – символ небесної осі, яка слугує скарбницею життя, поєднує в собі теперішнє і минуле, сталість і рушійність, силу і слабкість, вершини і низини. Вона є символом природи, що безперервно відновлюється.

Колосся і зерно – уособлення предками святої їжі, символ урожаю. У християнстві колосся є символом Воскресіння. “Стручок” – рослинний символ родючості і надії на багатий урожай. Гілка як частина дерева представляє його цілісність. Свячена лоза є охоронницею від хвороб та злих сил. Гілка із Зелених Свят є первістком природи, даром весняного цвітіння, символом безконечності життя. Смерекові гілки символізують вічну юність, здоров’я, красу, буяння природи. Дубовий листок представляє силу і стійкість могутнього дуба, символізує силу, стійкість і могутність Богів природи. Виступає символом Божої справедливості.

Квіти символізують мудрість, красу, елегантність, подих любові і ніжності. За давніми віруваннями, квіти – обличчя ненароджених дітей. Тому вірили, що писанки квітами повинна розписувати жінка, в якій довго немає дітей. Розписані квітами писанки вона має на Великдень дарувати дітям, і тоді Бог поверне їй життєдайну силу [2, с.124].

Окрему групу в українських писанках складають елементи, що символізують різні ознаки всесвіту і світобудови, а також відображають взаємини людини з Богом та силами природи. Так, колесо (зображення кола) – єднання найвищого спокою з напруженою силою, завершенням досконалості, образом Божої Вічності. У загальнохристиянському розумінні колесо – символ безсмертя, безконечної Божої любові. Хрест – символ всесвіту, знак чотирьох сторін світу, чотирьох вітрів, чотирьох пір року. У сиву давнину хрест символізував чотири стихії світу – вогонь, воду, повітря, землю. У християнстві – головний його символ, символ відкуплення, яким Церква все починає, благословляє й освячує. Тригвер (зображення трикутника) – символ Вогню, безсмертя, чоловічої та жіночої сили. У християнстві – це символ Пресвятої Трійці, а із вписаним усередині колесом (колом) – символ Божого ока (Всевидяче око). Блискавка символізує небесний вогонь, одночасно караючий і освячуючий, вістун божественного. У християнстві – це блиск Божої ласки.

Тригір – знак святого числа “3”, три божества; число “3” – символ симетрії і порядку, а тому саме є класичним числом культурних повторень. Цікавим символом є “клинці”. Писанка “40 клинців” символізувала точки життя, успіх господарства, добробут та чесність людини. Також вона була символом сорока бажань і благань людини. У християнстві 40 трикутників символізують 40 мучеників, 40 днів посту [4, с.12].

Свою певну символіку мають і кольори писанок. Червоний – це ралість життя, любов і відвага, для молодих – надія на одруження; жовтий – місяць і зорі, у господарстві врожай; блакитний – повітря, небо, магічне значення здоров’я; зелений – воскресіння природи, багатство і плодючість землі; чорне з білим – пошану духів, душ померлих, подяку за охорону від злих сил, білий – чистота душі, святість. Сполучення кількох кольорів з узорами в орнаменті з чотирьох-п’яти фарб символізує родинне щастя, мир, любов, успіх тощо.

Таким чином, писанкарство як вид народного мистецтва, зважаючи на його доступність та витончену простоту, є важливою формою матеріального вираження духовних першооснов українського етносу. Сама писанка, її орнамент, семантика символів, а також глибинна етнотрадиція виступають засобом формування естетичних цінностей особистості.

1. Бойко О. Великий світ малої писанки // Україна. – 201. – № 4. – С. 5–7.
2. Ганжа П. Таємниці українського рукомесла. – К.: Мистецтво, 1996. – 192 с.
3. Манько В. Українська народна писанка. – Львів: Свічало, 2001. – 46 с.
4. Скорик М. З джерел писанкового орнаменту // Писанка. – 1995. – № 1. – С. 10–13.
5. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII–XVIII ст.): Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1992. – 192 с.

The historic and artistic particularities of Ukrainian ethnic painted egg (called pysanka) have been analyzed in the article. The author draws attention to the main symbols and signs of egg painting art. which are an important factor of forming esthetic personal features.

Key words: painted egg, mascot, folk art, symbols and signs, esthetic values.

УДК 373.36.78

ББК 88.835.2я7

Марія Олійник

НАРОДНА ГРА ЯК ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ

У статті висвітлено проблему виховання дітей в дистантних сім'ях, а також розкрито значення народної гри як засобу корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей, які виховуються одним із батьків.

Ключові слова: дистантна сім'я, емоційно-почуттєва сфера дітей, народні ігри, засоби корекції.

Постановка проблеми. В суспільстві перехідного періоду, для якого характерними є соціальні та економічні кризи, надзвичайно загострюються різноманітні соціально-економічні труднощі й численні індивідуально-психологічні проблеми людей, які потребують психологічної, інколи й психотерапевтичної допомоги. Аналіз суспільних процесів свідчить, що в сьогоднішніх умовах найменш соціально захищеною категорією населення є діти. Як наслідок – зростає дитяча захворюваність і смертність; існує тенденція ослаблення їхнього здоров'я; спостерігається відсутність у значної частини обдарованих дітей можливості розвивати свої здібності внаслідок комерціалізації дозвільної та культурної сфер суспільства; набувають поширення такі негативні явища, як дитяче жебрацтво, безпритульність тощо.

Пріоритетність гуманізації як стрижневого напрямку в складному комплексі освітніх проблем зумовлюється об'єктивною тенденцією зростання кількості дітей із дистантних сімей, які позбавлені батьківського піклування. Дитина в дистантній сім'ї періодично або постійно живе в умовах неповної сім'ї, що породжує специфічні проблеми виховання: соціальний інфантізм, замкнутість, фобічні реакції, надконформність і надслухняність, порушення поведінки і шкідливі звички, прояви агресії, страх тощо.

Найсприятливіші умови для самовияву кожною дитиною свого внутрішнього світу, як стверджує О.Запорожець (1986), створює гра, в процесі якої вдосконалюються усі сфери особистості. Пристосовуючи дітей до народної творчості, роблячи акцент на національну спрямованість ігор можна пропонувати використання саме народних ігор, які, на думку видатного лікаря та етнолога Є.Покровського, несуть у собі джерело пізнання та виховання загальнолюдських цінностей і є “вільним вираженням душевних та фізичних сил дитини” (Білаш, 2017). **Дослідження:** вивчити проблеми виховання дітей у дистантних сім'ях, зокрема, емоційно-почуттєвої сфери дошкільників, які більше двох років виховуються одним із батьків, дідусем чи бабусею або старшими дітьми в сім'ї; уточнити сутність поняття “народна гра”; визначити й теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні можливості народної гри як ефективного засобу корекції негативних особистісних проявів у дітей, які виховуються у дистантних сім'ях.

Аналіз публікацій і досліджень. у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на те, що сім'я як провідний інститут соціалізації дитини постійно знаходиться у полі зору педагогів та психологів, сучасна дистантна українська сім'я в науковій літературі недостатньо досліджена. Зазначеній про-

блемі приділяли увагу такі науковці, як І.Трубавіна, Ф.Мустаєва, Д.Пенішкевич. Однак немає єдиного визначення сутності поняття “дистантна сім'я”. Наприклад, Ф.Мустаєва визначає дистантну сім'ю як таку, в якій життя у кожного з подружжя проходить більшою мірою окремо, через специфіку професії одного чи обох партнерів. До числа дистантних сімей вона відносить сім'ї бортпроводників, моряків, артистів, космонавтів, геологів, військових, спортсменів і вважає, що в середньому таких сімей – 4–6% від загальної кількості [3, с.132].

Аналізуючи особливості роботи з неблагополучними сім'ями, І.Трубавіна дає визначення поняття “дистантної сім'я” як сім'ї, “члени якої – на відстані від неї з різних причин: заробітки, ув'язнення, лікування, неспроможність утримати сім'ю і оформлення дітей тимчасово в інтернат, тощо.” [5, с.113].

Аналіз праць багатьох науковців і практиків свідчить про те, що одним із ефективних шляхів всебічного виховання дітей можуть виступати народні ігри (А.Богущ, Н.Лисенко, Т.Поніманська, Е.Вільчковський, О.Яницька, С.Русова, М.Стельмахович). Проте питання доцільності використання народних ігор з метою психолого-педагогічної корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей із дистантних сімей висвітлено недостатньо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна українська сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій. Зміни в політичних, соціальних, економічних умовах та в суспільній свідомості громадян України, деформація соціально-економічної функції сучасної сім'ї загострюють протиріччя у сімейному вихованні, негативно позначаються на процесі соціалізації дитини.

На необхідності сімейного виховання для гармонійного розвитку дитини наголошували видатні педагоги-гуманісти П.Лесгафт, Й.Песталоцці, К.Ушинський, А.Макаренко, В.Сухомлинський та ін. Оскільки сім'я акумулює у собі всю сукупність суспільних відносин (соціальних, національних, політичних, економічних, соціокультурних), то дитина з народження опосередковано залучається до системи суспільних відносин.

Отже, сім'ю варто розглядати як своєрідну модель суспільства. Як стверджує видатний педагог К.Ушинський “...суспільне виховання є для народу насамперед його сімейне виховання” [6, с.187].

Нині спостерігається тенденція до зростання кількості дітей, які не визнані законодавством як такі, що позбавлені батьківського піклування, але фактично можуть бути визнані сиротами, оскільки батьки з певних причин належно не займаються їх вихованням. Серед таких дітей і ті діти, батьки яких працюють за кордоном, тобто діти з дистантних сімей.

За законом позбавленого батьківського піклування вважається дитина, яка перебуває без батьків більше як півроку, а досить часто батьки, їдучи на заробітки, залишають дітей на два-три роки, а іноді й більше. Якщо діти молодшого дошкільного віку залишаються, переважно, з одним із батьків чи з дідусями та бабусями, то дітей старшого дошкільного та шкільного віку часто залишають на далеких родичів, сусідів. У таких випадках до вікових життєвих криз додаються ще й проблеми безконтрольності, безнаглядності. Такі діти

часто потрапляють під негативний вплив вулиці. Вивчаючи проблеми виховання дітей із дистантних сімей, ми спостерігали, що однією з причин порушення емоційно-почуттєвої сфери дітей є відсутність батьківської опіки.

Отже, дистантна сім'я, члени якої тривалий час перебувають на відстані, через те, що один або обоє батьків працюють за кордоном, стає досить поширеним типом [5].

Дистантні сім'ї є потенційно неблагополучними, у них порушені зв'язки з мікро- та макросередовищем, внутрішньородинні зв'язки, структура сім'ї, спроможність сім'ї виконувати свої функції. Гостро постає проблема виховання та соціалізації дітей, які досить часто залишаються без належного нагляду та піклування. Дитина в дистантній сім'ї періодично або постійно живе в умовах неповної сім'ї, що породжує специфічні проблеми виховання: не реалізуються або не задовольняються потреби членів сім'ї у спілкуванні та взаєморозумінні, порушується формування емоційної культури, емоційний зв'язок з батьками, які на заробітках, у дитини розвивається невпевненість у собі, страх, або агресивність, ворожість. Крім того порушується регулятивна функція первинного соціального контролю: у дистантних сім'ях обмежені можливості контролю за тим, як дитина проводить свій вільний час, з ким спілкується, як навчається. Погіршується також можливість формування і підтримки моральних та правових норм, відповідальності у внутрісім'яних та суспільних відносинах (Бисітійні) даними, в Чернівецькій області кількість сімей, батьки яких виїхали за кордон на 2003 р. становила 9827 сімей, на 2004 р. – 13528, на перший квартал 2005 р. – 15049 сімей; із них 1280 сімей, у яких обоє батьків перебувають за кордоном в 2003 р. – 1873 сім'ї – 2004 р., 2254 сім'ї – 2005 р. (перший квартал).

Згідно статистики даних у західному регіоні кількість дітей, які залишились під опікою одного із батьків, або людей із близького оточення чи чужих людей становила на 2003 р. – 12873 дитини, на 2004 р. – 17021 дитина, на перший квартал 2005 р. – 17531 дитина [2].

Спроба систематизувати й класифікувати особливості саме українських дистантних сімей належить Д.Пенішкевич [4]. Наведені дослідницею особливості різних категорій дистантних сімей дозволяють зробити висновок, що кожна з них вимагає уваги фахівців соціально-педагогічної та психологічної сфери. Правильно організована соціально-педагогічна корекція наявних вад основних сфер особистості зі своєчасним долученням дошкільників до різних видів діяльності, притаманних їхньому віку, створить належне підґрунтя для подальшого успішного навчання, виховання й самостійного життя дітей.

Гра, як стверджує О.Запорожець (1986), створює найсприятливіші умови для самовияву кожною дитиною свого внутрішнього світу. В процесі гри вдосконалюються всі сфери особистості дитини.

Вдалі спроби описати вплив гри на формування особистості з дошкільного віку зроблені К.Ушинським (1990) у його фундаментальних працях психолого-педагогічного спрямування. На його думку, для дитини гра – дійсність, і дійсність значно цікавіша від тієї, що її оточує. У грі дитина живе і моделює справж-

не життя, в яке вона не змогла ще ввійти через складність його явищ та інтересів. У грі дитина випробовує свої сили й самостійно керує своїми втворами.

Отже, грі властиві самостійність, творчість, активність, що “формує всі сторони душі людської, її розум, її серце, її волю” [6].

Звертаючись до подальших надбань педагогічної думки України щодо теорії гри, варто відзначити праці С.Русової (1927). Вона неодноразово наголошувала, що дитина нічого так не потребує, як можливості вільно гратися. Особливого значення надає С.Русова народній грі. З погляду педагогічної доцільності власне даний вид ігор “є особливо бажаним для національного дитячого садка”(1993). За С.Русовою, гра – дуже важливий чинник виховання, бо в іграх суцільно виявляється природа дитини. Саме грою її можна втримати від небажаних вчинків або спонукати до бажаних”. Як бачимо, розглядаючи гру етапом реальної підготовки до активного життя, С.Русова саме їй відводила вагоме місце в системі педагогічних засобів впливу на особистість дитини [6]. Гра – це гра, яка створена генієм народу й віддзеркалює своєрідність культури нації. Народні ігри створюють передумови для зміцнення фізичного і психічного здоров'я, їх зміст звеличує дитину духовно, розвиває її мовлення, сприяє розумінню національного образу світу. В народних іграх відтворюються начала народного життя, побуту, праці, уявлення про чесність, гідність людини, її життєву місію. Правильно організовані ігри формують національний характер, є чудовим засобом розширення уявлень дітей про навколишній світ. Граючи в народні ігри, діти знайомляться з традиціями свого народу, звичаями та обрядами, віруваннями, культурою, що є запорукою виховання національної самосвідомості [1].

Народні українські ігри – прості за змістом, сюжетом і правилами, мають свою специфіку. Оптимальною формою гри є замкнене чи розірване коло, семантично пов'язане з культом сонця. Зміст ігор, зазвичай, відображає народні звичаї та обряди, давні вірування в одухотвореність природи, пори року. Враховуючи специфіку українських народних ігор, науковці класифікують їх за різними ознаками (за змістом, за основними рухами, за сюжетом) [7]. Класифікацією, запропонованою О.Яницькою, народні ігри поділяються на такі групи:

- українські народні хороводні ігри, пов'язанні з обрядами і традиціями народу;
- ігри, пов'язані з працею дорослих;
- ігри, пов'язані з історичними подіями, соціальними відносинами;
- ігри на побутову тематику;
- ігри з різними діями;
- ігри, що відображають природні явища [7].

Використання народних ігор в навчально-виховному процесі дошкільних закладів, а також їх проведення у дистантних сім'ях, діти яких не відвідують дитячі садки, а виховуються людьми із близького оточення, забезпечує виховний, пізнавальний та оздоровчий ефект, сприяє залученню дошкільнят до витоків національної культури і духовності. Засобами народної гри дорослий

виводить маленьку дитину з її реального побутового повсякдення, запобігає формуванню стереотипів сумніву та недовіри у свої особисті психічні можливості, допомагає подолати страх, замкнутість, невпевненість чи агресивність, упертість і виявляти почуття відповідальності, поваги й доброти, почувати себе повноцінно, знайшовши своє місце у товаристві однолітків. Саме на такій, сприйнятливій для дитини основі, ігрові моделі сюжетної вправи розвивають пізнавальні процеси, формують адекватну самооцінку, забезпечують емоційне благополуччя, дозволяють реалізувати найрізноманітніші прагнення та бажання, і, перш за все, бажання діяти як дорослий. У грі дитина отримує досвід вільної поведінки – вчиться керувати собою, дотримуючись правил гри.

Висновки Проаналізувавши наукову, методичну та практичну літературу ми прийшли до висновку, що за умов сучасної політичної та економічної ситуації в Україні інститут сім'ї зазнає серйозних матеріальних, господарсько-побутових, психолого-педагогічних, правових та медичних труднощів. Складність проблеми загострюється і тим, що від негараздів сім'ї, потерпають передусім діти, які досить часто залишаються без належного нагляду та піклування. Дитина в дистантній сім'ї періодично або постійно живе в умовах неповної сім'ї, що породжує специфічні проблеми виховання. Враховуючи те, що для дошкільників гра є провідним видом діяльності можна стверджувати, що народні ігри – ефективний засіб корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей із дистантних сімей, запорука покращення їх психічного здоров'я, засіб самореалізації, самовираження та самовдосконалення. Використовуючи народну гру як важливу діяльність у житті дітей із дистантних сімей, науковці радять домагатися урізноманітнення життя дитини в дитячому колективі. Важливо, щоб дитина переживала ситуації, які спонукають її до вищих форм суспільної поведінки, до реалізації своїх можливостей, здібностей. Щоб основний мотив, який реалізується дитиною в грі, – “підкорення дорослому” поступився мотиву – “бажання ввійти в життя дорослого”, відкрити світ людських взаємовідносин і діяти, як дорослий.

1. Богуш А., Лисенко Н. Українське народознавство в дошкільному закладі К. Вища школа. 2002. – 407 с.
2. Гринюк О., Куб'як Н. Соціально-педагогічна робота з дітьми трудових мігрантів. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 13–14 грудня 2007 року. – Чернівці, Рута, 2007 – 383с.
3. Максимович О.М., Постовой В.Г. Особливості виховання дітей із розлучених сімей. – К., 2004. – 140 с.
4. Пенішкевич Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із дистантними сім'ями // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 225. Педагогіка та психологія – 2005 – С. 92–93.
5. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник – К. ДЦССМ, 2003. – С. 113.
6. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Від упорядників, вступні нариси та упор. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко, За заг. ред. З.Н.Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – 511 с.
7. Яницька О. Українські народні рухливі ігри для дітей старшого дошкільного віку. – Рівне. 1992. – 114 с.

This article opens different problems of children's education and upbringing in distant families. It describes importance of national play as correction of children, which are educating by one of parents.

Key words: distant family, children's emotion-sense sphere, national play, correction means.

УДК 37.018.51:37.03:392

ББК 74.100.25

Лариса Присяжнюк
ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ЗВИЧАЄВОЇ КУЛЬТУРИ
УКРАЇНЦІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНИХ ФОРМ РОБОТИ
З УЧНЯМИ СІЛЬСЬКИХ МАЛОЧИСЕЛЬНИХ ШКІЛ

У статті з'ясовуються етнопедагогічні можливості традиційної звичаєвої культури українців та обґрунтовуються ймовірні способи їх реалізації в колективній різновіковій діяльності учнів сільської малочисельної школи.

Ключові слова: традиційна звичаєва культура, народні традиції, колективні форми роботи, колективна діяльність, різновіковий колектив, сільська малочисельна школа.

Глобальні процеси, що характеризують сучасний стан розвитку суспільства, актуалізують пошук джерел, які б підвищували та стабілізували моральні норми суспільного життя, регулювали основи життєдіяльності людей, формували середовище духовності. Як показує соціально-культурна практика, негативним впливам може протистояти стійка система духовних і моральних цінностей, яку презентує національна культура у вигляді традицій, звичаїв, обрядів тощо. А відтак, одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики в Україні, задекларованих в Національній доктрині розвитку освіти, визначено збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови [3, с.7].

У даному контексті прищільної уваги потребує розвиток національної культури на селі, яке нині залишається чи не єдиним джерелом національної свідомості, природним середовищем збереження національної ментальності, традицій, мови. Виховання сільських дітей на народних традиціях, звичаях, обрядах – це той шлях, який допоможе зберегти генетичний код нації, запобігти поширенню безродного гомункулусу (М.Стельмахович), що є ворогом будь-якого народу, в тому числі й українського.

Важливу роль в опануванні сільським школярем зразків національної культури відіграють технології, які передбачають включення його в систему здорових колективних взаємин, що створює сприятливі умови для етнічної соціалізації дитини, формування у неї морально-цінних норм поведінки (прагнення допомагати один одному, брати на себе відповідальність за свої та чужі вчинки, виховання почуття взаємної вимогливості тощо). У застосуванні таких технологій сільська малочисельна школа, яка за своєю структурою є різновіковим об'єднанням, має широкі можливості. На думку багатьох дослідників, різновікова група – природне соціальне утворення, спрощена модель суспільства, максимально наближена до оригіналу. В ній відбувається

постійне зіткнення різних рівнів соціального досвіду, ефективна його трансляція старшими дітьми молодшим в найдоступнішому “смысловому перекладі”. Це значно спрощує механізм передачі норм поведінки, культурних і духовних цінностей від одного покоління іншому.

У сучасних педагогічних дослідженнях звернення до традицій пов’язане з розглядом проблеми використання ідей народної педагогіки в освіті. Необхідність побудови виховного процесу школи на основі традиційної звичаєвої культури та її ідеалів обґрунтована в працях багатьох науковців (Г.Кіт, М.Красовицький, В.Кузь, Г.Лозко, Ю.Руденко, З.Сергійчук, М.Стельмахович, Г.Тарасенко та ін.). Етнокультурні особливості національних традицій та їхній педагогічний потенціал досліджують А.Бойко, Н.Боярська, А.Марушкевич, Г.Назаренко та ін. Проблеми виховання сільських дітей на народних звичаях та традиціях торкаються у своїх працях О.Біда, В.Король, О.Савченко, Г.Тришневська та ін. Утім змушені констатувати, що проблема організаційних форм роботи з молодшими школярами сільських малочисельних шкіл щодо оволодіння ними зразками традиційної звичаєвої культури українців (у тому числі й колективних) допоки не дістала належного теоретико-практичного висвітлення.

Метою статті є з’ясування етнопедагогічних можливостей традиційної звичаєвої культури українців та обґрунтування ймовірних способів їх реалізації в колективній різновіковій діяльності учнів сільської малочисельної школи.

Як зазначалося вище, суттєве значення у вихованні молодших школярів має накопичена віками скарбниця етнічних цінностей, які слугують невичерпним джерелом формування свідомості, характеру, особистісних якостей кожної дитини. До таких цінностей дослідники насамперед відносять національні традиції – “досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління” [4, с.42].

Традиції та звичаї, зазначає М.Шугай, є найважливішими етнопсихологічними та соціально-психологічними механізмами регуляції спілкування та діяльності в суспільстві. Вони детермінують вироблення системи моральних стосунків, вплив і загально виховання підростаючого покоління [5, с.8]. Засвоєння особистістю зразків національної звичаєвої культури визначається у літературі як процес етнічної соціалізації (етнізації), що передбачає становлення людини як представника певного етносу через інтеріоризацію тих культурних та соціальних цінностей і відносин, які складають основу суспільного буття етносу (Г.Назаренко).

У низці наукових праць (А.Бойко, В.Розмариця, Ю.Руденко М.Стельмахович та ін.) вказується на значний педагогічний потенціал народних традицій. Дослідники зазначають, що це – могутній засіб духовно-морального виховання школярів. Зокрема, наголошується, що використання традицій у педагогічному процесі сприяє вихованню духовно-моральних якостей особистостей, формуванню досвіду духовно-моральних відносин в спільній діяльності, духовно-моральної регуляції поведінки школярів. До етновиховних традицій А.Марушкевич відносить: традиції пошани до старших представників свого роду, традиції любові до дітей та відповідальності за їхню долю, традиції передачі трудового дос-

віду, традиції збереження пам’яті родоводу, календарно-обрядові, хліборобські, промислово-ремісничі, мистецькі, побутові та релігійні традиції [2, с.68–76].

Народні традиції та звичаї мають соціальний характер, а відтак, їх ефективному засвоєнню сприяє залучення школярів сільської малочисельної школи до колективної діяльності. Адже саме колектив є тим середовищем, у якому відбувається соціалізація дитини (в тому числі й етнічна). Формується і виховується майбутній член суспільства, зокрема, такі життєво важливі його якості, як повага до оточуючих людей, соціальна спрямованість на іншу людину, врахування її інтересів, відгук та емоційне співчуття.

Дієвою освітньою технологією, яка сприяє збагаченню досвіду соціальних відносин у різновіковому колективі малочисельної школи, опануванню зразків традиційної звичаєвої культури в різноманітних формах колективної діяльності школярів є метод проектів. Його педагогічна цінність полягає в активізації суб’єктної позиції дитини з опорою на її потреби та інтереси, вікові та індивідуальні особливості, стимулюванні дитячої самодіяльності в процесі колективного розв’язання учнями навчально-виховних завдань. Навчальне проектування передбачає продуктивну діяльність учнів (творчу, дослідницьку, пошукову), результатом якої є індивідуальний досвід такої діяльності, набуті в процесі роботи практико-орієнтовані знання і вміння. Розглянемо етапи проектної діяльності та з’ясуємо зміст, форми, методи роботи на кожному з них на прикладі виконання народознавчого проекту “**З родини йде життя людини**”, розрахованого для різновікового колективу учнів 2–3 класів.

Мета проекту: познайомити дітей з традиціями українців збереження пам’яті родоводу як форми передачі знань про історичні родинні цінності, забезпечити усвідомлення їхнього значення; формувати повагу до своїх родинних коренів, історичного минулого свого роду; розвивати уміння досліджувати проблему, здійснювати творчий підхід до представлення результатів пошукової діяльності.

Кінцевим продуктом проекту є створення кожною дитиною власного родовідного дерева, укладання фотоальбомів “Родинні історії”.

Презентація проекту: родинне свято “Роде мій красний, роде прекрасний”.

1 етап. Підготовчий.

На цьому етапі здійснюється вибір теми проекту, з’ясовуються його цілі та завдання, планується робота, визначається тривалість проекту, здійснюється поділ на мікрогрупи. Даний проєкт виконується в контексті вивчення теми “Рід, родина, рідня” (курс “Я і Україна”) і має інтегрований характер (інтегрує зміст відповідних тем з читання, образотворчого мистецтва, трудового навчання, музики). За часом виконання проєкт розрахований на один місяць.

Методи та прийоми роботи на етапі: бесіда, “мозковий штурм”, прийняття “Правил колективної роботи”.

Форми роботи: фронтально-колективна, робота в групах.

II етап. Пошуковий.

Зміст цього етапу полягає в розробці індивідуальних завдань та завдань для мікрогруп, доборі джерел інформації. Зокрема, в межах проекту передбачалося виконання:

- *індивідуальних завдань*: зібрати інформацію про членів своєї родини до 5–6 коліна, узагальнити її у вигляді родовідного дерева (використовується комп'ютерна програма або ж виводиться власноруч); укласти сторінки до фотоальбому “Історія родини ...”;

- *колективних завдань*: створити скарбнички:

- ✓ народної мудрості про рід, родину, сім'ю (прислів'я, приказки, казки);
- ✓ пісенну (пісні);
- ✓ поетичну (вірші);
- ✓ скарбничку спогадів (записати цікаві випадки з історії родин учнів);
- ✓ скарбничку традицій родин школярів.

III етап. Практико-діяльнісний.

На цьому етапі учні здійснюють пошукову роботу, вчитель допомагає їм у цьому, координує їхню діяльність, пропонує різні форми роботи.

Методи та прийоми роботи на етапі: проблемно-пошуковий, творчий.

Форми роботи: індивідуальна, колективна:

1. Зустріч зі старожилами села.
2. Трудова справа “Вшануй старість” (допомога стареньким по господарству).
3. Колективна творча справа “Свято “Роде мій красний, роде прекрасний”.
4. Конкурс малюнку “Я пишаюся тобою, моя родино!”
5. Укладання фотоальбому “Родинні історії”.

IV етап. Підсумковий.

На цьому етапі здійснюється презентація результатів проектної діяльності учнів, підводяться підсумки, визначаються завдання для майбутніх проектів.

Форма проведення: родинне свято “Роде мій красний, роде прекрасний”.

Отже, використання проектної технології в процесі опанування дітьми сільської малочисельної школи зразків традиційної звичаєвої культури, яка спирається на творчу, дослідницьку діяльність молодших школярів, демонструє відмову від репродуктивних методів навчання й виховання, від експлуатації пам'яті на користь стимулювання розуміння, міркування, самостійного набуття й використання в практичній діяльності знань, залучає учнів до колективної діяльності, є тим педагогічним інструментарієм, який найбільшою мірою відповідає природі традицій, забезпечує їх ціннісно-смісловий синтез та ефективне функціонування як засобу духовно-морального виховання школярів.

1. Кіт Г.Г., Тарасенко Г.С. Українська народна педагогіка : курс лекцій: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів. – Вінниця: Едельвейс і К, 2008. – 302 с.
2. Марушкевич А. Етнотрадиції українського народу та їх виховний вплив на студентську молодь // Педагогіка вищої школи: теорія виховання : навч. посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soed.univ.kiev.ua/PUBLICAT/PFD/teorvyh.pdf>.

3. Національна доктрина розвитку освіти / Нормативно-правове забезпечення освіти: у 4-х ч. – Х. : Основа, 2004. – Ч. 1: Доктрина, закони, концепції. – С. 5–24.
4. Стельмахович М.Г. Українська родина педагогіка: навч. посібник. – К. : ІЗМН, 1996. – 285 с.
5. Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спеціальність 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. – Рівне, 2002. – 19 с.

In the article the ethnopedagogic possibilities of traditional custom culture of Ukrainians are turned out and the possible methods of their realization are grounded in the collective activity of different age students of rural little numeral school.

Key words: traditional custom culture, folk traditions, collective forms of work, collective activity, collective of different age students, rural littlenumeral school.

УДК-398.1:37.032-053.4

ББК 74.100.25

Наталія Семенова

НАРОДОЗНАВЧІ ТРАДИЦІЇ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

У статті проаналізовано використання фольклорного, ігрового та іншого народознавчого матеріалу у процесі формування здорової особистості дитини дошкільного віку. Зроблено узагальнення про доцільність використання народознавчого матеріалу в роботі дошкільного навчального закладу.

Ключові слова: здорова особистість, дитина дошкільного віку, народознавчі традиції.

Актуальність проблеми. Формування, збереження, зміцнення здоров'я дітей та дорослих громадян України є однією з актуальних проблем сучасного суспільства. Розбудова держави, її подальший розвиток прямо залежить від здоров'я населення, від збільшення кількості здорових, міцних, сильних тілом і духом людей.

Людина може бути щасливою лише тоді, коли вона здорова. А такою вона буде, якщо здобуде знання про здоров'я та матиме навички здорового способу життя. Тому виникає запитання: “А чи не краще було б починати роботу з раннього віку, щоб виховувати зі здорової дитини здорову людину, в якій закладені головні природні інстинкти – самозбереження та продовження роду, збереження довкілля?” Саме тому ще з дошкільного віку необхідно забезпечувати формування здорової особистості, створити умови для розвитку її компетентності у фізичній, психічній, духовній та соціальних сферах. Про це зазначається в основних державних документах з дошкільної освіти: Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” (1993 р.), програмі “Діти України” (2001 р.), Концепції дошкільного виховання в Україні (1993 р.), Концепції інтегративної українознавчої валеологічної освіти в Україні (1996 р.), Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (1999 р.), Законі України “Про дошкільну освіту” (2001 р.), Законі України “Про охорону дитинства” (2001 р.), Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.),

Положенні про дошкільний навчальний заклад (2003 р.) та інших нормативно-правових та програмних документах.

Стан в проблеми в педагогічній науці. Різні аспекти щодо формування здорової особистості розглядалися ученими М.Амосовим, Г.Апанасенком, І.Брехманом, В.Дімовим, Ю.Лисициним, В.Петленком, І.Муравовим та ін. Ними досліджено феномен поняття “здоров’я”, розкрито гармонійну єдність фізичної, психічної, духовної та соціальної його сфер, визначено чинники, що впливають на становлення і розвиток здорової особистості. У контексті формування здорової особистості в період дошкільного дитинства вирізняються праці таких науковців: О.Богініч, Е.Вільчковського, Л.Волкова, Н.Денисенко, О.Дубогай, Л.Сварковської (питання фізичного здоров’я); І.Беха, Л.Божович, Д.Ельконіна, О.Запорожця, О.Кононко, В.Котирло, В.Кузя, В.Кузьменко, С.Кулачківської, С.Ладивір, С.Максименка, В.Мухіної, Т.Пироженко (питання психічного здоров’я); Л.Артемової, А.Богуш, О.Кононко, Т.Поніманської (питання соціального здоров’я). Питанням методичного забезпечення педагогічного процесу в дошкільних навчальних закладах з формування у дітей здоров’я, визначення змісту та обсягу інформації, адресованої дошкільникам, підготовки вихователів щодо заявленої проблеми присвячено роботи Т.Андрющенко, Н.Денисенко, Т.Книш, Л.Лохвицької, В.Нестеренко, З.Плохій, С.Юрочкіної та ін.

Саме дослідження останніх років показали, що значно погіршився стан здоров’я дітей. Так, 70 % дітей, котрі готуються до школи, вже мають порушення стану здоров’я, а 30 % з них мають хронічні захворювання; понад половину дітей цього віку мають розумову та фізичну працездатність, що не відповідає їх фізичному та психічному навантаженню.

Дослідники проблеми зміцнення та збереження здоров’я дошкільників виступають за необхідне виправити таке становище, знайти шляхи виходу із цієї кризової ситуації.

Мета статті – виокремити прогресивні народознавчі традиції формування здорової особистості дитини та визначити можливості їх практичного використання в сучасних дошкільних навчальних закладах.

Одним з таких шляхів, що веде до позитивних результатів формування здорової особистості, як на нашу думку, є звернення до традицій народної педагогіки, де міститься багато цінного, накопиченого віками досвіду поколінь. Адже передача всіх культурно-історичних традицій наступним поколінням завжди гарантувала вічність життя нації.

Народна педагогіка завжди виступала і виступає як самобутнє культурно-історичне явище. Вона не містить сформульованих положень, наукових термінів, Але вона зберігає народні погляди і традиції, знання, народну мудрість.

У фундаментальних працях з народної, зокрема родинної педагогіки М.Стельмаховича, В.Скуратівського С.Бабишина, Г.Довженок розкриваються мета, завдання, принципи і методи українського народного виховання, вказується на залежність від потреб громадськості, об’єктивних законів суспільного розвитку. Народна педагогічна спадщина містить у собі багатотікову систему виховання, що базується на національній системі

цінностей і здатна сформувати національний характер, Народні традиції криють у собі величезний досвід народу, що накопичувався віками, і віддзеркалюють специфіку світорозуміння українського народу. Народні традиції та обряди виконують важливу функцію. А саме – забезпечують зв’язок минулого і сучасного, а на цій основі зберігають національні та загальнолюдські цінності.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої традиції, звичаї, обряди та свята, становлення яких відбувалося протягом багатьох століть. Традиції – це ті найміцніші елементи, що об’єднують і цементують окремих людей в один народ в одну націю, підтримуючи її цілісність та зв’язок між поколіннями. Народні традиції охоплюють усі сфери людського життя, регулюючи сімейні та суспільні відносини. Українська система виховання, яка історично склалася протягом багатьох віків нашим народом, головним об’єктом виховання визначає дитину, а суб’єктами – батьків, родину, громадськість. У результаті виховних дій мільйонів людей сформувалася певний педагогічний досвід, який згодом викристалізувався у велику педагогічну мудрість – народну педагогіку. Отже, народна педагогіка є сумою здобутих народом знань і вмінь у справі виховання і навчання. Цілі, завдання і засоби народної педагогіки відображені у фольклорі (казках, легендах, приказках, піснях), а також іграх, мистецтві, музиці, святкових обрядах.

Основна мета народної педагогіки – виховати здорову дитину. Роль здоров’я в житті людини підкреслюється в багатьох українських народних прислів’ях та приказках: “Здоров’я – всьому голова”, “Найбільше багатство – здоров’я”, “Світ великий – було б здоров’я!”, “Коли немає сили, то й світ не милий”, “Не смерть страшна, а недуга”, “Хвороба нікого не красить” та ін. Доброзичливих побажаннях: “Будь здорова, як вода, а багата, як земля!”, “Багатства вам власного, а здоров’я красного”.

Протягом століть народ створював своєрідну систему фізичного виховання дітей: це і турбота про здоров’я матері, яка у своєму лоні виношує дитя, і традиція вигодовування немовляти материнським молоком з першого дня до 1–1,5 року, і особливості купання дитини в купелі зі спеціальним зіллям, і якомога раннє залучення малюка до фізичних вправ (повзання, ходіння за візочком, ігри для розвитку м’язів).

Українська етнографія виділяє з народного досвіду, здавалося б, дріб’язкові аспекти, але вони були й залишаються важливими для формування в людей підвищеної уваги до здоров’я. Так, одне з правил гарної поведінки полягає в тому, щоб, зустрівши родичів, друзів чи знайомих, запитувати в них про здоров’я (“Як ваше здоров’я?”, “Чи здоровіться вам?”, “Здрастуйте” від давньоруського “Здравствуйте”). Прощаючись, люди одне одному бажають доброго здоров’я (“Бувайте здорові”, “Ходіть здорові” та ін.) Про увагу до здоров’я наших попередників свідчать і влучні порівняння, як-от: “сильний, як дуб”, “здоровий, як лось”, “здоровий, як вода”.

Звернувшись до виховного потенціалу народних традицій, слід відзначити фольклорні жанри, які доволі широко використовувалися у вихованні здорової особистості. Вони супроводжують дитину вже з раннього

віку і містять пестливі, ніжні, красиві українські слова, що захоплюють своєю поетичністю та водночас простотою кожного виразу, мудрістю народних педагогічних порад. Ці поради стосуються фізичного розвитку дитини, зміцнення та збереження її здоров'я. Ось, наприклад, колискові пісні. Їх цінність полягає у їх мелодійності та змісті, який часто має жартівливий характер, що вселяє оптимістичність світосприйняття, в ньому відбиті прагнення народу до краси, добра, справедливості. Колискові пісні приносять багато користі у формуванні здорової особистості, адже вони, за словами М.Стельмаховича: заспокоюють дитину, сприяють її засинанню; компенсують безпорадність рухів малюків; сприяють розвитку вестибулярного апарату та зміцненню організму дитини [6, 92].

Сучасні дослідження переконують нас у тому, що діти, яким співали колискових пісень, значно швидше ростуть і розвиваються.

Заслуговує на увагу, у формуванні здорової особистості, розмаїття українських народних потішок, забавлянок та примовлянок. З раннього віку чи не кожній дитині відомі слова: "Водичко, водичко! Умий моє личко..." (примовляння під час умивання); "У любисточку купали, щоб здоров'я тіло мало..." (примовляння під час купання); "Дибки, дибки, ходить котик по лавочці..." (заохочення дитини, що починає ходити). Надзвичайно цінним з цього приводу є висловлювання Графини Маковій, яка відзначила специфіку народної мудрості, що виявлялася у намаганнях наших предків мудро дитину "сповивати словом" [4, 18], тобто навчати виконувати різноманітні дії з поетичним словом, яке малюк нездатний зрозуміти, але дуже емоційно на нього реагує.

Неперевершено емоційними є народні рухливі ігри, які є дієвим засобом виховання дитини дошкільного віку. Вони розширюють загальні уявлення дитини, сприяють розумовому розвитку, забезпечують задоволення дошкільника від виконання рухових дій, які переплітаються з потішками, приспівками, примовками, створюючи передумови для закріплення рухових навичок та розвитку фізичних якостей. Великого значення надавала народним іграм С.Русова. Вона казала, що "це вуличні забавки наших дітей", відзначаючи скільки в них енергії, веселощів, творчості, товариського поведіння [5, 202].

Відродженню і впровадженню в навчально-виховний процес дошкільного закладу народних ігор ми завдячуємо працям Е.Вільчовського, А.Вольчинського, Н.Лисенко, М.Стельмаховича, А.Цюся та інших дослідників. Основними засобами досягнення поставленої мети в рухливих іграх є різноманітні рухи: ходіння, біг, стрибки, метання, перенесення предметів тощо. Значення рухливих ігор у фізичному загартовуванні й вихованні дітей важко переоцінити. Вони виховують спритність, швидкість, почуття колективізму, наполегливість у досягненні поставленої мети, рішучість, ініціативність. Арсенал народної педагогіки дуже багатий на такі ігри: "гуси-лебеді", "жмурки", "третій зайвий", "мисливці і качки", "квач", "цурки", естафети та багато інших. Вони не потребують від учасників спеціальної підготовки, їх правила (як і назви) в різних місцевостях неоднакові, мають багато варіантів. Діти залучаються до них із раннього віку. Здебільшого це зводиться до змагань між колективами дітей у

силі, спритності, винахідливості тощо. Крім веселощів, ігри сприяють створенню позитивного тону для розвитку дітей, загартовують їх організм.

Народ наш – великий оптиміст і життєлюб, тому-то досить часто у народних казках і легендах, прислів'ях і приказках, примовлянках і забавлянках зустрічалося чимало висловлювань про цінність людського здоров'я, міркувань про способи його збереження. Отож не завжди варто вишукувати нові технології, а також засоби формування здорової особистості. Необхідно звернутися до багатовікової культури українського народу, його досвіду, звичаїв і традицій, повною мірою використати цей багатющий скарб задля формування зорового дошкільника.

1. Денисенко Н. Впровадження програми з валеології // Дошк. вих. – 1998. – № 9. – С. 7.
2. Дитячий фольклор. Народна творчість / Упоряд. Г.Довженюк – Київ: Дніпро, 1986. – 304 с.
3. Лохвицька Л., Андрущенко Т. Про здоров'я треба знати, про здоров'я треба дбати // Дошк. вих. – 2003. – № 2. – С. 24–27.
4. Маковій Графиня. Золоте віно з бабусиною скрині. – Чернівці: Укр. освіта, 1993. – 104 с.
5. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка. – К.: Академвидав, 2004. – 264 с.
6. Стельмахович М.Г. Українське народознавство. – К.: Освіта, 1992.

In the article it is analyzed the using of folklore, playing and other material of ethnology in the process of forming of healthy personality of child of preschool age. It is done the generalization about expedience of the using of material of ethnology in the work of preschool educational establishment.

Key words: the ethnology traditions, healthy personality, preschool child.

УДК 373.2.033:82-343

ББК 74.100.507

Дарина Струннікова

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА КАЗКА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено результати аналізу психолого-педагогічної теорії та практики щодо казки як ефективного засобу виховання дітей. Зокрема, проаналізовано досвід використання казки в навчанні і вихованні дітей у Павлівській школі, узагальнено педагогічні погляди І Франка, К.Ушинського, В.Сухомлинського на проблему розвитку особистості через казку. Розкривається значення казки для вирішення завдань розумового й морального виховання, формування у дітей дошкільного віку уявлень про добро і зло, розвитку національних, естетичних, інтелектуальних, соціальних почуттів, творчих здібностей.

Ключові слова: казка; дошкільне дитинство; засіб виховання; особистість; педагогічна доцільність; інтелектуальний, моральний, емоційний розвиток; національні, естетичні, соціальні почуття.

Актуальність проблеми. Дошкільне дитинство – важливіший період онтогенезу, в якому закладається фундамент особистості. Кожна родина планує майбутнє своїх дітей і прагне, щоб воно було благополучним. Для української традиційної культури вихованню дітей у сім'ї притаманні гуманізм, емоційно-позитивне ставлення до дітей. Основні народнопедагогічні засоби навчання і виховання дітей, формування майбутніх громадян – це український народна

творчість і гра, традиції і звичаї, обрядовість, а також казка, яка з'являється у жиггі дитини на самих ранніх етапах її розвитку.

У кожній сходинки дитинства, яке правомірно вважають віком казки, є своя казка – один з найбільш улюблених дітьми літературних жанрів, який допомагає дитині пізнати і розумом, і серцем основні моральні цінності, світ природи і людей, щоб піднятися на наступну сходинку розвитку. Казка – культурна спадщина, яка не залишає байдужим нікого. Дитина емоційно сприймає і відчуває таємницю, що вкладає в зміст казки, співпереживає її героям, робить спробу долати труднощі, які стоять на їх шляху.

Мета публікації – обґрунтування педагогічної доцільності використання казки у вихованні дітей дошкільного віку.

Значення казки як засобу виховання дітей розкривається у багатьох наукових працях вітчизняних і зарубіжних психологів, педагогів та діячів освіти (К.Ушинський, С.Русова, Н.Лубенець, Є.Тіхєєва, О.Запорожець, Л.Обухова, А.Богущ, Н.Лисенко, Т.Поніманська та ін.).

Народна казка потрібна кожній дитині, вона зачаровує образністю рідного слова, красою рідної мови. І.Франко, вказуючи на роль казки у моральному вихованні дітей, писав: “Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового і морального розвою якнайдовше витали фантазію в тім світі простих характерів і простих відносин... Відси вони винесуть перші і міцні основи замилювання до чесноти, правдомовності і справедливості, а надто любов до природи і охоту придивлятися близько її творам, прислухатися її таємній мові, чути себе близьким до неї, підглядати, а далі й просліджувати її великі загадки” [4, с.74].

Як відомо, в дитинстві “народжується” особистість, формується характер, мислення, мова дітей, починається тривалий процес пізнання. Яким має бути виховання дітей, щоб забезпечити їх щасливе дитинство, закласти міцний фундамент для формування Людини, Громадянина? Відповіді на ці запитання знаходимо в педагогічній теорії і практиці видатного педагога В.Сухомлинського, осмислення якої набуває особливої актуальності сьогодні, коли одним із пріоритетних напрямків виховання і навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку визначено гуманізацію педагогічного процесу.

Свосвідна система використання казки у формуванні особистості дитини – досвід Павлиської школи, який висвітлив у своїх педагогічних творах В.Сухомлинський. Розкриваючи роль казки у навчанні і вихованні дітей, він зазначає, що не уявляє навчання не тільки без слухання, але й без створення казки: “Казка – це, образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови. Діти не тільки люблять слухати казку. Вони творять її... Слово казки живе в дитячій свідомості. Серце у дитини завмирає, коли вона слухає чи вимовляє слова, які створюють фантастичну картину” [2, с.33, 36].

На думку В.Сухомлинського, казка допомагає дитині пізнати світ природи, яку він вважає ефективним засобом розумового і морально-духовного виховання дітей. Про силу казкового образу в дитячому мисленні свідчить його вислів: “Я тисячу разів переконувався, що населяючи навколишній світ фанта-

стичними образами, творячи ці образи, діти відкривають не тільки красу, а й істину. Без казки, без гри уявлення дитини не може жити, без казки навколишній світ перетворюється для неї на гарну, але все таки намальовану на полотні картину; казка примушує цю картину ожити” [2, с.33].

Одна з важливих умов становлення особистості – моральне виховання дітей. Формування громадянина починається з усвідомлення моральних істин, які мають бути засвоєні назавжди і стати моральною звичкою. Діти не люблять і не сприймають настанов. Через зміст казки вони непомітно засвоюють життєво необхідну інформацію. Казки ставлять перед дитиною моральні проблеми й допомагають правильно їх вирішити. Пропонуючи образи, якими діти захоплюються, казка полегшує пізнання істинних закономірностей природи і людського буття. Діти прекрасно розуміють, що об'єкти і явища природи не можуть стати живою істотою, що немає Зміїв-Гориничів, Баби-Яги, проте саме казкові образи допомагають їм усвідомити торжество добра над злими силами. Казкові істоти – втілення добра. Як досвідчений педагог, В.Сухомлинський звертає особливу увагу молодих учителів на те, щоб кожне їх слово “примушувало прискорено битися дитячі серця”, знаходило стежину до дитячої свідомості. Яскраві, образні, короткі розповіді вихователя, на його думку, – “обов'язкова умова повноцінного розвитку дитини, її багатого духовного життя. Виховне значення цих розповідей у тому, що діти слухають їх в обстановці, яка народжує казкові уявлення...” [2, с.41].

В.Сухомлинський переконливо стверджує, що казка – це “світ дитячих думок, почуттів, бажань, поглядів... Дитина повинна бути дитиною. Якщо, слухаючи казку, вона не переживає боротьбу добра і зла, якщо замість радісних вогників захоплення в її очах зневага – це означає: щось у дитячій душі надломлене і багато сил треба докласти, щоб випрямити дитячу душу” [1, с.40].

Казка – ефективний засіб виховання і навчання дітей, оскільки вона близька їм емоційно за світовідчуттям. На основі багаторічного педагогічного досвіду В.Сухомлинський робить висновок: “Казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень... Естетичні, моральні, та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення” [2, с.176].

Правильність такого судження підтверджують багато науковців. Зокрема, порівнюючи казку з розповіддю, відомий психоаналітик Б.Бетельхейм зазначає, що реалістичний літературний твір, особливо, якщо в ньому є причинно-наслідкові пояснення, для дитини психологічно неправдоподібний, тому що вона не розуміє його змісту. Він вважає, що казка допомагає дитині знайти зміст в її жиггі, збуджує допитливість, стимулює увагу, розвиває інтелект, допомагає зрозуміти саму себе, збагачує життя. Як твір мистецтва, в різні моменти життя казка стає свого роду психотерапією, оскільки кожна дитина відкриває в ній своє власне рішення життєвих проблем. Літературний твір інформує дитину, але не збагачує його так, як це робить казка [1, с.250].

Мова казки – доступна дітям. Вона проста і в той же час загадкова. Стиль казки також зрозумілий дитині. Дитина ще не вміє мислити логічно, а в казці не передбачено складних логічних розмірковувань. У казці герої мають чітку моральну орієнтацію. Вони або хороші, або – погані. Це дуже важливо для визначення дитиною симпатій, для розмежування добра і зла, для упорядкування її власних амбівалентних почуттів. Дитина співвідносить себе з позитивним героєм. На думку Б.Бетельхейма, це відбувається не тому, що дитина хороша за своєю природою, а тому, що положення цього героя серед інших – більш привабливіше. Отже, казка прищеплює добро, а не тільки підтримує його в дитині. Так вважає і Ш.Бюлер, зазначаючи, що герої казок – прості і типові, вони позбавлені всякої індивідуальності, їх характеристика вичерпується двома – трьома якостями, які доступні дитячому сприйманню. Утім ці характеристики доводяться до абсолютного ступеня і розкривають перед дітьми найкращі людські якості [1].

Кожна казка – це розповідь про взаємини між людьми, вона вводить дитину в коло таких відносин, які дитина в реальному житті може не помітити. Це могутній засіб формування у дітей уявлень про моралі норми взаємовідносин і виховання гуманних почуттів. Внутрішнє інтелектуальне життя можливе тоді, коли його зміст пройшов через співпереживання іншої особі або персонажу. Діти співпереживають героям казки і, як стверджує Д.Ельконін, це співвідноситься із роллю, яку дитина бере на себе в грі [5].

Про значення казки як засобу патріотичного виховання дітей свідчить вислів О.Сухомлинського: “Казка – благородне джерело виховання любові до Батьківщини, яке нічим не можна замінити... Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу” [2, с.177].

Неможливо переоцінити значення казки для національного виховання дітей. Черпаючи знання з казки, яка є творінням народу, духовним багатством національної культури, дитина серцем пізнає життя рідного народу. К.Ушинський назвав казки “першими блискучими спробами” створення народної педагогіки і вважав, що навряд чи хто-небудь спроможний “змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу” [3, с.271]. Оцінюючи виховне значення казки, він зазначає: “Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою... У народній казці велика, сповнена поезії дитина-народ розповідає дітям про свої дитячі мрії і принаймні наполовину вірить у ці мрії” [В.Сухомлинський стверджує, що під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, “дитина вчиться мислити словами”. Він не міг уявити собі дитячого мислення і дитячої мови без “казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю дитини” [2, с.177]. Досвідчений педагог вважає, що створення казки – це не тільки один з найцікавіших видів творчості, а й важливий засіб розумового розвитку дитини. В Кімнаті казки розвивалася дитяча уява, думки дітей тріпотіли, мова текла плавним потоком. З цього приводу він зазначає: “Коли мені вдалося добитися, щоб дитина, в розвитку мислення якої траплялися серйозні труднощі, придумувала казку, пов’язувала в своєму

уявленні кілька предметів навколишнього світу – отже, можна з впевненістю сказати, що дитина навчилася мислити” [2, с.180].

Проблему творчості, яка успішно вирішувалася в Кімнаті казки, В.Сухомлинський вважав одним із аспектів “педагогічної ціліни”... Якщо ви бажаєте, щоб діти творили, створювали художні образи, перенесіть з вогника своєї творчості хоча б одну іскру в свідомість дитини. Якщо ви не вмієте творити або вам здається пустою забавою спускатися до світу дитячих інтересів, – нічого не вийде” [2, с.181]. На його думку, одна з причин небажання навчатися, байдужість до учіння – “відсутність або убогість творчого начала в духовному житті” [2, с.182].

У Кімнаті казки зародилися ляльковий театр і драматичний гурток. Грунтуючись на власному досвіді, В.Сухомлинський приділяв значну увагу проведенню спеціальної роботи з виховання моральних почуттів і в п’ятих-шостих класах. Ця спеціальна робота, на думку педагога-гуманіста, і є читання, розповідання, драматизація, слухання і переживання казок. Він був переконаний, що “читання в роки дитинства – це передусім виховання серця, доторкання людського благородства до потаємних куточків дитячої душі. Слово, що розвиває благородні ідеї, назавжди відкладає в дитячому серці зернятка людяності, з яких складається совість” [2, с.185].

Отже, проаналізувавши наукові погляди провідних педагогів щодо значення казки для вирішення завдань виховання і навчання дітей дошкільного віку, можна зробити висновок, що казка як культурна спадщина – ефективний засіб розвитку особистості дошкільника. Творче осмислення теорії і практики використання казки сприятиме успішному вирішенню завдань виховання дітей дошкільного віку.

1. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. – М., 1995.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-и томах. К., 1977. – Т. 3.
3. Ушинський К.Д. Питання виховання і навчання в початковій школі // Вибр пед. твори: У 6-ти томах. – К., 1983. – Т. 2.
4. Франко І. Коли ще звірі говорили: Казки для дітей // Повне збір творів: У 50 т. – Т. 20.
5. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М., 1978.

In the article is disclosed the basic theoretical positions about value of a fairy tale for achievement of positive effects of effects at education of children.

Key words: fairy tales on the nature, a scientific basis of a fairy tale, ecological education.

УДК 37.036; 347.782; 475/749

ББК 74.200.54

Роман Яцишин

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО ТА ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються питання використання народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва в естетичному вихованні підлітків у сучасному навчально-виховному закладі.

Ключові слова: естетичне виховання, народне образотворче мистецтво.

З'ясування можливостей та окреслення ефективних шляхів реалізації прогресивних народознавчих здобутків у царині естетичного виховання і науково-педагогічної діяльності сучасної школи є предметом передбачуваного дослідження. А також окреслення способів взаємодії і забезпечення наступності між доробком народної педагогічної мудрості із сучасними знахідками педагогічної науки. У вивченні запропонованої теми опирались на праці відомих учених, котрі наголошували на доцільності розв'язання проблем естетичного виховання учнів засобами народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

Педагоги і мистецтвознавці Є.Антонович, В.Бутенко, Р.Захарчук-Чурай, І.Зязюн, С.Свид, М.Станкевич, М.Стельмахович, Б.Тимків, І.Фічора, В.Шпільчак та інші ефективними засобами естетичного виховання і розвитку учнівської молоді вважають духовний потенціал національної культури.

Сучасні дослідники стверджують, що народна творчість – це історична основа, на якій розвивалася і розвивається світова художня культура. Вона є однією із форм суспільної свідомості та суспільної діяльності як соціально зумовлене явище. Водночас з іншими її формами, зокрема, філософією, мораллю, релігією, політичною та правовою ідеологією народна творчість розвивається в руслі конкретної історичної дійсності [2, с.9].

Естетичне виховання сягає своїми витокami національної культури та опирається на її традиції. Саме в його змісті цілісно виражено український національний характер загалом і кожної з 121 етнічної спільноти, риси філософії буття етносу, картину світу в структурі культурно-історичного поступу. Зокрема, з цього приводу нам імпонують погляди відомого дослідника народної педагогіки М.Стельмаховича, який зазначав: “Народ споконвіку прагнув за допомогою художніх засобів одухотворити працю, прикрашати побут й облагороджувати взаємини між людьми. Цим зумовилось й основне кредо народної педагогіки в галузі естетичного виховання – навчити жити за законами краси і благородства. Народна практика родинного виховання виробила чимало засобів розвитку в дітей емоційних відчуттів, розширення їхнього естетичного світогляду й досвіду з метою вироблення смаку, потягу до прекрасного й негативного ставлення до поганого, пробудження в молоді власних творчих естетичних здібностей у різній сфері діяльності (Бабак, 2012). виховання дітей засобами народного мистецтва в сім'ї, необхідне, вважаємо, у дошкільних навчальних закладах, а згодом і в загальноосвітній школі. Адже народне мистецтво є творчою, історично укладеною художньою системою, що розвивається внаслідок спадкоємності його традицій, колективної участі різних поколінь. Загалом це визначається родовою сутністю [7, с.9]. Як відомо, у народному мистецтві художні традиції передавались із покоління в покоління, і за такого підходу художні твори народних майстрів забезпечували донесення до різних вікових категорій нації народної культури, утілену в художні образи.

Ученими наголошено, що мистецтву притаманні специфічні функції формування світогляду особистості, сприяння підвищенню рівня її духовного

розвитку. Відповідно світоглядний потенціал його різновидів може бути репрезентовано лише за умови осмислення результатів художньо-естетичного осягнення дійсності та способів їх утілення в численних мистецьких творах. Вони входять у наше повсякдення не лише шляхом відвідування виставок і музеїв, а й завдяки своїй органічній сутності, розумінню світогляду, що зазвичай втілено в художніх образах. Таким чином унаслідок безпосереднього пізнання творів мистецтва закладаються підвалини духовності, а згодом вона формується як цілісний стрижень особистості. З цього приводу О.Рудницька наголошувала, що з таким поняттям “співвідноситься світоглядна позиція. Вона санкціонує культурний спосіб життя, констатує сутність культури як сфери загальнолюдських цінностей і в такий спосіб виступає критерієм справжнього людського прогресу” [5, с.48]. Продуктивність впливу культурних надбань на духовний розвиток особистості забезпечується за умови наявності мистецької освіти. Чи це може бути шлях рефлексійної самоосвіти, чи розгалужена система художньо-естетичних дисциплін, які вивчають у навчальних закладах різного типу. Йдеться про те, що “без мистецтва, без повсякденної уваги до проблем його використання у розвитку особистості реалізація ідеї неперервної освіти впродовж життя може стати утопією” [5, с.12].

Водночас спільно із сім'єю та місцевою громадою особливе місце в означених процесах посідає загальноосвітня школа. Саме вона покликана збагачувати досвід учнів теоретичними знаннями, формуванням умінь і навичок, зумовлених доцільністю образотворчого мистецтва народу. Актуальність порушеної теми ґрунтується і на Концепції загальної мистецької освіти, у якій наголошено, що “художня спадщина, акумулюючи емоційно-естетичний досвід поколінь, втілює і передає ціннісне ставлення до світу крізь призму етнопонаціональної специфіки, тому вона є ефективним засобом виховання естетичної культури, а також патріотичних почуттів, громадянської позиції особистості” [3, с.2].

Можемо узагальнити, що здебільшого дослідники наголошували на народному образотворчому та декоративно-прикладному мистецтві як джерелах особливого впливу на формування особистості, унаслідок образної конкретності й виразності виробів народних майстрів. Важливими у цьому контексті розглядаємо емоційну сприйнятливість і зрозумілість творів мистецтва для школярів підліткового віку. Скажімо, Є.Антонович наголошує, що народна художня творчість є особливим типом естетичного освоєння дійсності, має широкі можливості художньо-образного відображення навколишнього середовища, впливу на почуття, смакові уподобання, ціннісні орієнтації та морально-естетичні ідеали особистості [1, с.8].

У руслі твердження дослідників можемо сформулювати мету важливості національної спрямованості змісту художньої освіти, яка вможливується через глибоке й послідовне вивчення учнями національної культури, народної художньої творчості, у тому числі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Отож вважаємо, що використанням засобів художньої спадщини українського народу загалом і народного образотворчого та

декоративно-прикладного мистецтва, зокрема, можна досягти належної ефективності в розв'язанні завдань естетичного виховання учнів, сприяти їхньому духовного розвитку як цілісному і безперервному процесу самовиховання в такий спосіб.

Водночас наші дослідження засвідчують про все ще недостатньо увиразнене використання виховного потенціалу здобутків народної педагогіки, передусім художніх традицій у діяльності сучасної школи задля всебічного розвитку художньо-творчих нахилів, формування естетичних зацікавлень і здібностей учнів.

Дослідження означеної нами теми дає підстави стверджувати про те, що в системі педагогічного забезпечення процесу естетичного виховання підлітків засобами народного образотворчого мистецтва виникає низка протиріч, які видається за можливе подолати шляхом оновлення змісту, форм і методів естетико-виховного впливу народного мистецтва на картину світу сучасних підлітків. Із-поміж їхньої сукупності маємо намір виокремити особливості організації декоративно-прикладної діяльності учнів, ефективних способів розвитку емоційно-чуттєвої, оцінкової й творчої активності. Пошук педагогічних технологій для сучасної школи в означеному руслі передбачає розв'язання суперечностей між накопиченими скарбами духовної та матеріальної спадщини народу і все ще досить низьким рівнем естетичної культури зростаючих поколінь.

Отже, можемо вкотре наголосити на необхідності дослідження співвідношення між регіональним та етнолокальним компонентами мистецької освіти учнів підліткового віку в пропонованій нами педагогічній технології для сучасної загальноосвітньої школи України.

Альтернативою універсальній системі художньо-естетичної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах Прикарпаття є практика опанування місцевими художньо-образними і ремісничими традиціями народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Адже наш край здавна славився писанками, керамікою, вишивками, ткацтвом, художньою обробкою дерева, шкіри та металу, розписом на склі. Твори народних майстрів вирізняються різноманіттям композиційних рішень, орнаментики, кольорової гами, технік виконання.

Отож звернення до народного мистецтва розглядаємо як напрям у роботі сучасного педагога з учнями на уроках і в позаурочній діяльності. Заняття образотворчим та декоративно-прикладним мистецтвом, безперечно, відкривають для багатьох школярів нові грані пізнання народної творчості, збагачують їхній внутрішній світ новими переживаннями і дотичним осмисленням. Відповідно, вивчаючи народні ремесла, поєднуючи знання технічних прийомів із художнім фантазуванням, притаманним їхній уяві. Роботу школярів над створенням виробів, зумовлену вибором теми, добором матеріалів, технік виконання, можемо сміливо назвати творчою. У її структурі, яку ми означили, завдання педагога полягає в донесенні до кожного школяра таємниці виготовлення виробу народним майстром чи їх спільною, ознайомлення з іс-

торією розвитку певного напрямку художніх промислів, супроводі радісними емоціями, навчанні працювати творчо, самостійно.

Означене вище дає підстави для ілюстрації фактичними прикладами. Скажімо, учителі-новатори Косівського району Івано-Франківської області спільно з працівниками методичного кабінету відділу освіти Косівської райдержадміністрації (методист Л.Проць) та лабораторії дисциплін естетичного циклу Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (методист Р.Яцишин) розробили "Регіональну програму з образотворчого мистецтва. 5–7 класи" (автори: В.Крутофіст, Я.Сверид, Я.Федірко, І.Фокшей) та "Регіональну програму з трудового навчання (різьба по дереву). 5–11 класи" (автори: П.Андріюк, П.Бурлаченко, Г.Вудвуд, П.Гавук, В.Крутофіст, В.Стеф'юк, В.Сокивка, Я.Федірко, І.Фокшей). Після їхнього затвердження науково-методичною радою ОІППО ці програми проходять апробацію у загальноосвітніх школах Косівського району, що на Івано-Франківщині.

Концептуальною основою програм визначено використання регіональних особливостей народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва як повноцінного засобу впливу на естетичну свідомість учнів. Відповідно, в педагогічну практику запропоновано оновлену методичну систему. Її спрямованість убагащує у вирішенні завдань естетичного виховання. Ознайомлення школярів з етнохудожніми цінностями, на думку авторів програм, повинно спиратись на художньо-образні та ремісничі традиції не лише щодо формотворчої досконалості виробів, а й детального розкриття їхнього змісту духовної культури.

Регіональна програма з образотворчого мистецтва (5–7 кл.) передбачає системне розв'язання завдань стосовно збагачення уявлень підлітків про традиційне народне мистецтво рідного краю. Шкільні заняття з образотворчого мистецтва переростають в особливу форму входження учнівської молоді у світ народних художніх традицій, відкривають перспективу самостійного їх упровадження в практику сьогодення. Водночас виконуються вимоги до знань і вмінь учнів освітньої галузі "Естетична культура" Державного стандарту середньої загальної освіти.

Попередні результати апробації підтверджують, що згаланий підхід позитивно впливає на розвиток естетичної свідомості учнів, стимулює використання ними практичних умінь і навичок в образотворчій діяльності, а також сприяє підвищенню рівня їх загальної культури [8, с.189].

Вирішенню означених проблем естетичного виховання підлітків сприяє спрямованість мистецької освіти на ознайомлення їх із традиціями народного образотворчого мистецтва. Системне використання естетико-виховних можливостей творів народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва передбачає активне звернення шкільної практики до традиційних видів народних художніх промислів. Подаємо орієнтовні приклади такої діяльності з досвіду роботи обласного державного центру науково-технічної творчості учнівської молоді (ОДЦНТТУМ).

У центрі сконцентроване керівництво роботою не лише технічних, а й гуртків мистецького спрямування. Здебільшого навчання в них здійснюється за авторськими програмами (різьба по дереву, бісероплетіння, народні промисли, моделювання та конструювання одягу, лозоплетіння, юні дизайнери та ін.), а також за програмами Міністерства освіти і науки України. Їхній зміст відкоректований керівниками гуртків з урахуванням запитів дітей та стану матеріально-технічного забезпечення.

Керівники гуртків художнього профілю (В.Григорчук, Н.Сізьоміна, К.Сізьоміна, Г.Коцим'юк, Л.Кішук, В.Федорак, І.Фокшей, В.Крутофіст) основною формою проведення більшості занять обрали організацію роботи майстер-класів. Відповідно вони постійно консультують і надають практичну допомогу гуртківцям у час опанування ними певними технологічними прийомами роботи над власними виробами.

Аналіз роботи мережі гуртків у позашкільних установах області свідчить, що найчисельнішими є гуртки: бісероплетіння – 69 групи (993 уч.); писанкарства – 24 групи (350 уч.); кераміки – 4 групи (59 уч.); лозоплетіння, соломоплетіння – 16 груп (242 уч.); ткацтва – 9 груп (149 уч.); вишивки – 56 груп (817 уч.); в'язання – 36 груп; (503 уч.); моделювання одягу – 54 групи (776 уч.); образотворчого мистецтва – 71 група (1072 уч.); художньої обробки деревини – 40 груп (623 уч.).

Упродовж року центр організовує обласні виставки творчих доробків гуртківців позашкільних закладів на базі краєзнавчого музею. Понад 1000 зразків української народної іграшки, 500 виробів із соломки і лози, 700 – із бісеру, 200 творчих доробків працівників освіти – далеко не повний перелік представлених робіт на таких виставках.

Центр продовжує працювати над виконанням Програми Івано-Франківської обласної ради “Розвитку народних ремесел і промислів на Прикарпатті” (Рішення обласної ради від 02.06.2000 року №307-14/2000). Починаючи з 1992, майже 14 років проводимо дитяче свято писанки, з яким обізнані у більшості регіонів України, Литві, Польщі, Росії, Канаді, США. Кожного року захід згуртовує понад 100 юних писанкарів. Показово, що і конкурс різьбярів переріс у свято народних ремесел із номінаціями: кераміка, художня вишивка, ткацтво, гобелен, батик, різьба по дереву. 2008 року понад ста юних умільців демонстрували своє мистецтво на базі Косівського інституту декоративно-прикладного мистецтва Львівської національної академії мистецтв. Чималий досвід нагромаджено вчителями Яворівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Косівської районної ради Івано-Франківської області під керівництвом директора, канд. пед. наук, чл.-кор. АПН України П.Лосюка. У закладі активно поєднується вивчення образотворчого мистецтва із виготовленням побутових речей на уроках виробничого навчання. Закінчуючи школу, учні опановують ткацькими і різьбярськими спеціальностями. Широко використовуються в навчальному процесі місцеві художні традиції у Рожнівському НВК “Гуцульщина” ім. Ф.Погребенника НаУКМА, Галицькій малій академії народних ремесел тощо.

Так, відродження народних ремесел і промислів з упровадженням їх у практику позашкільної та позакласної роботи і надалі залишається перспективним напрямом реалізації народознавчих, освітніх, духовних і профорієнтаційних аспектів художньо-естетичного виховання підлітків у сучасних умовах.

Отже, в умовах розбудови української національної культури в руслі реформування освіти виключно важливого значення набуває використання естетико-виховних можливостей творів народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Їхня виразність, глибокий духовний зміст та поліфункціональність впливу можуть суттєво прислужитися у формуванні в школярів здатності сприймати, оцінювати та примножувати культурні традиції українського народу в сучасному освітньому просторі.

1. Антонович С.А. Естетичне виховання підлітків засобами народного образотворчого мистецтва: Автореферат. – Івано-Франківськ, 1997. – 20 с.
2. Антонович С.А., Захарчук-Чурай Р.В., Станкевич М.С. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.
3. Концепція загальної мистецької освіти // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 1.
4. Мистецтво у розвитку особистості: Монографія за ред., передмова та післямова Н.Г.Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
5. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – К.: ТОВ “Інтерпроф”, 2002.
6. Стельмахович М.І. Народна педагогіка. – К.: Рад. шк., 1985. – 312 с.
7. Тимків Б.М., Квас К.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 1. Різьба по дереву. Підручник. За наук. ред. доц. Тимківа Б.М. – Львів: Світ, 1995. – 176 с.
8. Яцишин Р.М. Естетичне виховання учнів засобами народного мистецтва (з досвіду підготовки регіональних програм) // Морально-патріотичне виховання дітей та молоді: етнографічні засади. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Косів-Вижниця, 26-28 жовтня 2006 р. – Снятин: Прут-Принт, 2006.

The problem under consideration is the using of folk description art and decorative applied art in aesthetic education of teenagers in the modern educational institution.

Key words: *aesthetic education, folk description art.*

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

УДК 37.01(09)

ББК 74.04 (0) жс

Наталія Вороньцька

УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ ІЛЛІНОЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В УРБАНА-ШАМПЕЙН.

У статті подається загальний огляд праць Української Науково-дослідної програми Іллінойського університету, джерела її появи та короткий опис основної діяльності за останні двадцять п'ять років.

Ключові слова: науково-дослідна програма, конференція, українська проблематика, українознавчі кафедри, наукові інституції.

З 19 до 24 червня 2006 року в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн відбулася 25-та чергова міжнародна конференція, присвячена українським питанням в Україні й діаспорі. Такі конференції влаштовуються заходами Української науково-дослідної програми (УНДП) при цьому університеті в рамках Літньої лабораторії Центру дослідів Росії, східної Європи та Євразії. (Донедавна центр включав лише Росію і Східну Європу).

Мета даної статті – подати загальний огляд праці Української науково-дослідної програми Іллінойського університету, накреслити джерела появи та її інфраструктуру, зосереджуючись на основній діяльності. Програми – влаштування щорічних міжнародних українознавчих конференцій. Коротко зупинимось на проблематиці, яку на цих зустрічах обговорюють та над тим, який слід ці щорічні конференції залишили на українознавчій дисципліні та на громадському житті. Двадцять п'ять кількадечних, а то й цілотижневих щорічних відкритих дебат про різні аспекти й проблеми, що відбувались в українській діаспорі й на материках – явище, що заслуговує на окрему увагу.

Виклад основних положень. Якщо говорити про людей, котрі були рушійною силою цього проекту, то це, в першу чергу, вирвані зі своєї батьківщини внаслідок Другої світової війни біженці, бо якраз вони були стимулом культурного, суспільного й політичного життя в діаспорі по закінченні другої війни, де вже були серйозні асиміляційні сліди серед українських поселенців.

Ця хвиля принесла з собою з України професійних людей – академіків, культурних активістів, мистців – людей суспільно активних під різними окупаціями України, студентів університетів, тисяч середньошкільної молоді, національно свідомих робітників і селян, членів українських армій та політичного резистансу на батьківщині. Людей, котрі знайшлися поза межами своєї землі, рятуючи себе фізично; осіб, які, не покидали б своєї батьківщини якби не ця небезпека. Своім соціальним складом, віком, професіями, спільною мовою й побутом вони творили мікросуспільство, що не лише бажало зберегтись поза батьківщиною, але й міняти політичні симпатії й орієнтації американців і канадців у відношенні до свого вчорашнього союзника – СРСР, який був потенційною небезпекою для вільного світу.

Українська група втікачів по війні була найчисленнішою в Європі та найбільше й найдовше переслідуваною в СРСР. Ці біженці засновують громадські, мистецькі, літературні, освітні й наукові установи поза батьківщиною: університет і фахово-промислові вищі школи, організують академічне життя, театри, хори, спортивні організації; видають часописи різних політичних напрямків, груп та віровизнань, наукові монографії, літературно-мистецькі журнали та беруться за працю над Енциклопедією українознавства. Упродовж цих років існування в таборочних скупченнях (1945–1950) понад двісті тисяч українських утікачів у Німеччині, Австрії та Італії, виявлено весь творчий, організаційний і комерційний потенціал і що динаміку перевезено за океани – до США, Канади й Австралії.

Важливою формою культурного себевиразу на “нових землях” та уможливлення свого подальшого культурного існування було формування українознавчих кафедр, центрів та інститутів і закладання фондів при університетах Америки, Канади, Австралії та інших країн поселення. І так було, в ті різні часи, засновано українознавчі центри при університетах – Альбертському, Оттавському, Торонтському (Канада), Гарвардському, Іллінойському, Колумбійському (США), Мексикорському й Монашському (Австралія) та інших.

Українознавча програма на Іллінойському університеті великою мірою пов'язана з особою проф. Дмитра Штогрин. Як абсолювент бібліотечної школи Оттавського університету й докторант (згодом доктор) славістики того ж університету Д.Штогрин прибув до Іллінойського університету в Урбана-Шампейн у 1960 р. на посаду бібліотекаря. Відмовившись від запрошень Оттавського, Гарвардського та Єльського університетів, він обрав Іллінойський, який у часи “холодної війни” був назначений президентом Г.Труменом як один з кількох американських університетів для поглиблення вивчення СРСР. І тут разом з професором Лоренсом Міллером і Ралфом Фішером, директором Центру дослідів Росії та Східної Європи (тепер також Євразії), почав розбудовувати слов'янську секцію книгозбірні при цьому університеті. В 1964 він стає головою Відділу каталогізування в цій секції й залишається на цій посаді до 1985 р., а від цієї дати до 1995 р. залишається заступником його заступником у керуванні слов'янська й східноєвропейська секція зростає з 10-ти тисяч до приблизно 800 тисяч монографій та періодичних видань і стала третьою найбільшою колекцією на американському континенті. А українська збільшується до 70-ти тисяч томів і сьогодні є однією з трьох найбільших збірок поза межами України. Для продовження розвитку й поширення української добірки Дмитро і Свєстакія Штогрини оформили окремий (“Вічний фонд”) їхнього імені.

Присутність Дмитра Штогрин в цьому університеті позначилась також на зростанні української програми при Відділі слов'янських мов і літератур. Навчання української мови в Урбана-Шампейн почав проф. Курт Кляйн 1963 р. й продовжував до 1978. В 1972 проф. Штогрин вводить у програму Департаменту та викладає сім додаткових предметів – мовних, літературних і семінар. А в 1993 р. започатковує курс української культури, який веде донині з

допомогою асистента-докторанта Володимира Чумаченка. Крім курсу культури д-р Штогрин читає курси літератури.

За ініціативою Д.Штогрин та підтримкою д-ра Богдана Рубчак, професора славистики в Іллінойському університеті в Чикаго й уже згаданого Ралфа Фішера, в 1984 році було засновано Українську науково-дослідну програму (з метою оформлення в майбутньому постійної кафедри українських студій). Першим головою цієї програми був обраний Дмитро Штогрин, а членами професори – Б.Рубчак, М.Голоняк, Р.Фішер (а пізніше до неї входив постійний голова Російського й Східноєвропейського центру), Маріянна Такс Чолдин (а згодом постійний голова словенської й східноєвропейської бібліотеки) та Моріс Фрідберг (а після постійний голова Відділу словянських мов і літератур). Три роки пізніше запрошено також Володимира Мінковича, Професора Іллінойського університету в Чикаго.

Задля планування щорічних конференцій, що стали головною функцією Програми, покликали Наукову раду, до якої запрошено професорів: Любомира Винара (Кентський університет), Івана Головінського та Івана Фізера (Ратгерський університет, Нью-Брансвік), Асю Гумецьку (Мічиганський університет), Тараса Гунчака (Ратгерський університет, Нью-Арк), Василя Маркуся (Лойольський, Чикаго), Девида Марплеса (Альбертський, Едмонт), Ларису Онишкевич (Пристанський дослідний форум), Ярослава Розумного (Манітобський, Вінніпер), Леоніда Рудницького (Лясаль, Філадельфія), Володимира Стойка (Мангаттен коледж, Нью-Йорк) та Юрія Шевельова (Колумбійський університет, Нью-Йорк).

Фундацію розбудови українських студій в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн і Чикаго засновано в м.Чикаго, 27 серпня 1985 р. Її засновниками були професори (українського роду) на Іллінойському університеті та професіонали й культурні діячі м. Чикаго. Головним стимулом до виникнення цього фінансового джерела українознавчої програми в штаті Ілліной була якраз діяльність Української науково-дослідної програми. До заснування фундації програми частинно підтримував Іллінойський університет та українські фінансові й наукові інституції, зокрема перший Український федеральний ощадний банк “Певність” у Чикаго, Фундація “Спадщина”, Українська федеральна каса “Самопоміч” у Чикаго, Фундація Українського вільного університету в Нью-Йорку та деякі інші організації та приватні особи. Але для влаштування щорічних конференцій, фінансування програми українознавства на Іллінойському університеті в Чикаго та розбудови університетської української книгозбірні в Урбана-Шампейн потрібно була солідніша фінансова база. Фундацію донині очолює великий прихильник та меценат Іллінойського українознавчого проекту, Раїса Братків з Чикаго. Разом зі своїм чоловіком, Володимиром, вони також фінансують важливіші публікації Програми, пов’язані з працею конференцій.

Дуже важливою для успішного ведення щорічних конференцій в Урбана-Шампейн є Літня дослідна лабораторія при Центрі дослідів Росії, Східної Європи та Євразії. Учасникам, що оголошують дослідний проект, в університеті ви-

щеназваний Центр виділяє грант та безкоштовне перебування в університетських гуртожитках та право користування університетською бібліотекою. Таких пільг неспроможна дати будь-яка вища школа Америки або Канади.

Навколо цього проекту об’єднався гурт колишніх колег зі студій та праці в студентських і молодіжних організаціях у повосенній західній Європі, а згодом в Америці й Канаді. Багато з них стали викладачами українознавчих, споріднених та інших дисциплін на американських і канадських університетах та коледжах. Цей гурт творив неформальне коло, своєрідний Kameradschaft людей не лише професійних зацікавлень, але й громадського тяжіння. І якраз, це громадське тяжіння стало об’єднуючим чинником тієї групи. Це історики, літератори, мовознавці, соціологи, психологи, політики, теоретики й практики, що бачать науку не виключно абстрактним кабінетним зайняттям, відірваним від пульсу щоденного життя, від потреб довкілля, в якому живеш, але є його турботною частиною. Це люди різних політичних орієнтацій, яких об’єднує їх україноцентричне чи етноцентричне бачення й повне поваги ставлення до своєї дисципліни й народу, якому ця дисципліна служить. Але це наставлення ніколи не було коштом інтересів ширшого довкілля, можливо тому, що це покоління вийшло з воєнного вогню й розуміло право кожної людини на самореалізацію й розуміло біль втрати.

Варто додати, що приваблювала сюди переважно безпретензійна й вільна академічна атмосфера, яку створювала не тільки присутність багатьох цікавих доповідачів та гостей, але й університетський характер цього міста. Все це об’єднувало й прив’язувало до цих щорічних “зустрічей”, які, з часом, ставали інтелектуальною й навіть емоційною потребою.

Для ширшої українознавчої дослідницько-видавничої праці в Іллінойському університеті не було ні достатнього персоналу, ні фондів. Тому діяльність Іллінойської Програми обмежилась до щорічних конференцій. Аудиторна програма проводиться тут у рамках департаменту славистики, а конференції при Центрі дослідів Росії, Східної Європи та Євразії та при частковій фінансовій допомозі чиказької Фундації розбудови українських студій.

Були спроби в Урбана-Шампейн організувати конференції спільно з іншими подібними українознавчими інституціями Америки й Канади, але, мабуть, з причин чисто конкурентних, або фінансових такого задуму не вдалося реалізувати.

Мовами іллінойських конференцій є мова українська й англійська, але читались тут доповіді мовою польською, російською й німецькою. Між роком 1982–1989 переважала мова англійська, а після 1989-го року, з огляду на чисельну участь доповідачів з України, завдяки Горбачівській “перебудові”, переважила мова українська й переважає вона донині.

Перша конференція, на тему “Українська література в двадцятому сторіччі”, відбулася 24-28 червня 1982 р. До Програмової комісії конференції входило троє професорів з трьох університетів: Юрій Луцький з Торонтського, Богдан Рубчак з Іллінойського в Чикаго й Дмитро Штогрин, ініціатор конференції, з Іллінойського в Урбана-Шампейн.

“Тематика конференцій. За цих 25 років на конференціях в Урбана-Шампейн узало участь понад три тисячі осіб; було виголошено понад 1255 доповідей – мовою українською 918, а англійською й іншими мовами 341; 1152 доповідачів було українського роду й приблизно 114 неукраїнського походження.

Найбільше, біля 240 доповідей, було прочитано з історичної проблематики: про доісторичний період прочитано 2 доповіді; 11-14 ст. – 18 доповідей; 15-16 ст. – 4 доповіді; 17-18 ст. – 10 доповідей; 19-20 ст. – 75 доповідей. Між останніми переважали доповіді, що відносилися до другої світової війни: 39 доповідей – періоду УРСР; 35 – до незалежної України; 27 – до теми діаспори; а 24 – стосувались історичної бібліографії.

На другому місці щодо частоти була літературна проблематика. Всіх доповідей було понад 220. На тему літератури українського середньовіччя (11-14 сторіччя) прочитано за цей час усього 3 доповіді; про літературу 15-16 ст. також 3 доповіді; 17-18 ст. – 5 доповідей; 19-20 ст. – 104 доповіді; з них про радянську літературу – 52 доповіді, а про еміграційну – 35; літературній бібліографії й порівняльній літературі присвячено 15 доповідей.

До 1989 р., тобто, до першої найчисленнішої участі доповідачів з України, програми конференцій, інколи частково, а інколи всеціло були присвячені поодиноким актуальним темам – українській літературі 20-го століття (1982), історії (1983), Україні в другій світовій війні (1985), Україні 1920-тих і 30-тих років (1987), тисячоліттю християнства в Україні-Русі (1988), “перебудові” й “гласності” в СРСР (1989)” [2, 4].

У 1986 р. була перша зустріч на цій конференції з дисидентською Україною – Леонідом Плющем, Надією Світличною, Ніною Караванською, Раїсою Мороз та іншими. Після розпаду СРСР участь доповідачів з України майже подвоїлась і тематика конференційних доповідей спрямовувалась на нові процеси в Україні й у діаспорі. Діаспора, ще не вповні розуміючи нової пострадянської України, стала перед проблемою власного спаду й асиміляції. І в 1990 р. відбулась перша конференція на тему стосунків української діаспори з Україною. В роках 1995 й 2004 були повторені конференції цих стосунків. Повніша й зрозуміліша картина вималювалась, коли в конференціях почали брати участь такі культурні діячі з України як: Григорій Кочур, Микола Жулинський, Святослав Караванський, Іван Драч, В’ячеслав Брюховецький, Іван Дзюба, Володимир Сергійчик, Дмитро Павличко та молодші від них. Обидві сторони – “українська” й “діаспорна” Україна почали приглядатись одна до одної, одна одну ближче пізнавати й шукати в собі “справжню”. Урбана стала інтелектуальним форумом і містком між цими ніби “двома” світами. Контакти посилювались і шораз більше з України почало прибувати на ці конференції, а з діаспори в Україну. В 2001 р. учасників конференції було 51 – з діаспори 32 особи, а з України 19; у 2003 було порівню – 30 і 30, та в останньому, 2006 – 30 учасників з України, 22 з США, Канади та Америки та вісім з інших країн – разом 60. Значить, північноамериканський контингент конференції в 2006-му був менший від материкового. І є всі ознаки, що діаспорний меншатиме.

На цих конференціях обговорювались питання цензури українського слова – усного й друкованого в часи царсько-російської окупації України й радянського періоду; цензури під польською й німецькою окупаціями, угорською та румунською та навіть за часів незалежності, в якій продовжували володіти радянські чиновники.

Багато сесій на цих конференціях, включно з останньою в 2006-му, було присвячено голодовому геноцидові в Радянській Україні 1932–33 року та визначенню Чорнобильської трагедії.

В Урбана-Шампейн уперше дискутовано питання зростаючої асиміляції та занепаду зацікавлення організованим громадським і культурним життям серед української діаспори другого і третього поколінь США й Канади. На цих конференціях кількаразово порушувались проблеми “четвертої хвилі” – неочікуваного виїзду українців з власної батьківщини після проголошення незалежності, як феномену обезкровлення нації.

У зв’язку з цим та загальними асиміляційними процесами було оформлено в Урбана-Шампейн (1998) ініціативний комітет для заснування інституту досліджень української діаспори. До цього комітету ввійшли соціологи Всеволод Ісаїв та Олег Воловина, Юліан Куляс, Ярослав Розумний (координатор), Дмитро Штогрин та ін. В.Ісаєв провів і опублікував опитування найновішої хвилі емігрантів з України, які поселились переважно в східній Канаді, а фінансував цей проект Юліан Куляс.

Ця ініціатива Урбани дала поштовх до скликання в інших осередках Америки й Канади подібних конференцій і симпозіумів, присвячених діаспорі, але деякі діаспорні установи продовжують еміграційну акцію.

В Урбані також почали турбуватись долею українських архівів у північній Америці, а також в Україні, де торгують архівними матеріалами й музейними експонатами. В 2002 р. присвячено цьому питанню окрему дводенну конференцію. На урбанських конференціях дискутувалась стан і статус української мови в Україні. Обговорювались проблеми історичних, політичних, економічних та культурних стосунків України зі своїми сусідами та наслідків цих стосунків.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, звернемо увагу на три аспекти іллінойського проекту: на специфічність урбанських конференцій, їх академічне й суспільне значення та перспективи подальшого існування цього центру.

Особливістю іллінойських конференцій є те, що вони, завдяки ініціативі, організаційному хистові та відданості проф. Дмитра Штогрини, директора Української науково-дослідної програми при Іллінойському університеті, проіснували чверть сторіччя. Такого не сталося при жодному українознавчому інституті, кафедрі, центрі чи фундації – ні в діаспорі, ні в Україні. Цей проект, до великої міри, завдячує великому розумінню людей, згуртованих у Фундації розбудови українських студій в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейт і в Чикаго. Другою важливою рисою цих конференцій є їх проблематика, їх обсяг був широкий. Вони зосереджувалися на давніх і актуальних питаннях українського політичного, культурного й економічного життя в Україні й у ді-

аспорі; досліджували й заповнювали створені на протязі століть вакууми, викривлювання та самовільні присвоєння надбань українських талантів і української культури. А від 1989 р. ці конференції стали спільним форумом і мостом між материковою інтелектуальною Україною й "Україною" в розсіянні.

І останнє питання – які перспективи цієї українознавчої програми й конференцій? Очевидно, вони є в інтересах Іллінойського університету, українознавчої дисципліни та української спільноти центральних і західних штатів Америки й Канади. А українознавчі дисципліни й громаді вона корисна тим, що може сповільнити приспінену асиміляцію старої й нової

імміграції. Дибачук Л. Благодійники українських бібліотек з канадської та латиноамериканської української діаспори / Л. Дибчук, Т. Заславський // Бібліотечна планета. – 2006. № 1. – С. 17–20.

2. Розумний Ярослав. Чвертьстоліття міжнародних конференцій з української проблематики на Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн: 1982-2006. Доповідь. Матеріали Двадцять п'ятої українознавчої конференції на Іллінойському університеті. – Урбана-Шампейн (США). 19 червня 2006 р. – С. 1–6.

3. Штогрин Дмитро: "Мосю мрією було створення кафедри українознавства в Іллінойському університеті" <http://www.universum.org.ua/journal/2004/excl-5-06.html>.

4. Foster J.M. Slavic in North America: An exploratory study into the language of Ukrainians in the USA / Ukrainian Free Academy of Sciences. – Winnipeg: Urbana: Uvan, 1985. – 24 p.

Survey of works of Illinois University Ukrainian science-research Programme, sources of its conception and short description of its main activity for last twenty-five years are described in this article.

Key words: scientific research programme, conference, Ukrainian thematics, Ukrainian department, scientific institution.

УДК 37.0 (450)

ББК 74.03 (4Укр.) 51-03

Арсен Дибач

ПРОГРЕСИВНІ ІДЕЇ ПЕДАГОГІКИ М. МОНТЕССОРІ ТА ЇХНЄ ВИКОРИСТАННЯ В СУЧАСНИХ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті на основі аналізу прогресивних ідей навчання й виховання дітей за методикою Марії Монтессорі виокремлено психолого-педагогічні умови їх ефективного використання в сучасних ДНЗ України. Серед таких важливих умов автор визначає орієнтацію в навчально-виховному процесі на особливості психічного розвитку дитини, ідеал вільної, самостійної, активної особистості; забезпечення соціального середовища для "нормалізації" її поведінки; налагодження педагогічної співпраці між батьками й педагогами у формуванні особистості дошкільника та

Ключові слова: методика Марії Монтессорі, саморозвиток дитини, вільне виховання дошкільника, педагогічна співпраця, "нормалізація" поведінки дитини, ідеал самостійної та активної особистості.

Актуальність проблеми. В умовах світової інтеграції актуальними залишаються питання вдосконалення навчання й виховання дітей шляхом використання освітніх інновацій, вивчення зарубіжного чи кращого історико-педагогічного досвіду формування та розвитку зростаючої особистості. Особливих трансформацій зазнала дошкільна освіта в Україні, зокрема впроваджуються

альтернативні програми для дошкільних навчальних закладів – Вальдорфський дитячий садок, "Пілотна школа", педагогіка М. Монтессорі та інші.

Мета статті: на основі аналізу прогресивних освітніх ідей навчання й виховання дітей М. Монтессорі виокремити педагогічні умови їх ефективного використання в сучасних ДНЗ України.

Психіатр і психолог, видатний дитячий лікар і релігійний філософ, дослідник, популяризатор нових гуманістичних ідей, видатний італійський педагог Марія Монтессорі (1870–1952 рр.) акцентує на синтезі різнобічних знань, об'єднаних в педагогічну систему з відповідним методичним і дидактичним інструментарієм. Внаслідок багаторічної творчої діяльності дослідниці вдалось створити струнку, гармонійну, цілісну освітньо-виховну систему, яка завдяки інваріантності змісту освіти і високій технології може бути вдало адаптована до різних освітніх систем, передусім у дошкільні.

У різні історичні періоди педагогіку М. Монтессорі то критикували, то визнавали. Це свідчить тільки про популярність її виховних ідей. Книг про життя і педагогічну діяльність М. Монтессорі, опублікованих російською мовою від початку сторіччя до наших днів, – не більше ста. Педагогіка Монтессорі є альтернативною системою безперервного навчання дітей від грехів до дванадцяти років.

Упродовж майже ста років її з успіхом використовували в практичній роботі з дітьми вихователі та вчителі всього світу, в тому числі Австралії, Великобританії, Німеччини, Голландії, Індії, Італії, Канади, США, Франції, Швейцарії, Японії. В Росії вперше дитячі садки Монтессорі виникли в 1910–1920 рр. Наприкінці двадцятих років ХХ ст. зі зміною політичної ситуації в Україні вони були закриті, але до 1942 року ідеї Монтессорі запровадили в Україні завдяки самовідаданій праці Ю. Фаусек. З 1991 року відбувається їх інтенсивне відродження. Сьогодні в Україні функціонує декілька десятків дитячих садків і низка експериментальних початкових шкіл, що працюють за

Свідченням неабиякого інтересу до педагогічної спадщини дослідниці є те, що Марію тричі висували на здобуття Нобелівської премії, її приймали королі, президенти і прем'єр-міністри, декілька країн присудили їй докторські ступені, її портрет прикрашає грошову купюру Італії. Тож зупинимось детальніше на головних положеннях педагогічної концепції вченої.

М. Монтессорі намітила шляхи впровадження своєї технології до виховання й навчання дітей до 3-х років і запропонувала план створення шкіл другого ступеня. Ці ідеї були підхоплені і розвинуті її послідовниками в багатьох країнах світу. Отож левість програми навчання й виховання за означеною програмою не викликає жодних сумнівів. Адже в ній мають місце власна філософія освіти, ефективні педагогічні технології, що не передбачають класно-урочної системи навчання. Основними відмінностями даної освітньої системи є неподільний зв'язок її складових частин, які можуть розглядатися окремо лише в дидактичних цілях: без протиріччя її складових частин знизу доверху.

Заслуговує на увагу той факт, що філософський рівень даної методики обумовлений присутністю в Монтессорі особистого оригінального погляду на

навколишній світ, на його походження і розвиток, на роль і місце в ньому людини, зокрема дитини. Дослідниця абсолютно впевнена в існуванні “космічного плану” розвитку Всесвіту, де кожен об’єкт і суб’єкт виконує належну йому функцію. Вона виходить з того, що дитина кардинально відрізняється від дорослого, оскільки володіє особливою формою розуму – здатністю мислення “всмоктувати” інформацію про довкілля й розвиватись відповідно до навколишнього предметного світу й соціального середовища.

Як зазначають Н.Лисенко та Н.Кирста, психологічний рівень методики М.Монтессорі обумовлений поглядом на конкретну людину як індивіда, на закони її онтогенезу – рушійні сили і механізми розвитку. Заслуга Монтессорі передусім у відкритті сенситивних періодів розвитку дитини і в запропонованій нею віковій періодизації [1].

Педагогічний рівень передбачає трактування проблеми взаємодії дорослого і дитини в процесі образотворчої діяльності. Монтессорі акцентує на необхідності вільної і цілеспрямованої діяльності дітей з дидактичними матеріалами в створеному педагогом розвиваючому предметно-просторовому середовищі, за авторською термінологією, “підготовленого середовища” з обмеженням прямого впливу вихователя або вчителя на дітей.

На педагогічному рівні розглядаються конкретні прийоми та засоби виховання і навчання дітей. Педагогіка Монтессорі пропонує також глибоко продуману й багатогранну експериментально апробовану методику роботи з комплексом оригінальних матеріалів, відомих як Монтессорі-матеріали. Вихователь спочатку демонструє дитині раціональний спосіб роботи з матеріалом, а потім дає йому можливість займатись самостійно. Як бачимо, важливим аспектом цієї педагогічної системи є *привчання дитини бути індивідуальністю, самостійно вирішувати поставлені завдання* [2]. Не випадково провідним гаслом педагогіки Монтессорі є звернення до дошкільника: *“Допоможи мені це зробити самому”* [3, с.61]. У сучасних дитячих садках діти звикли до надмірної опіки батьків чи старших членів родини, не виявляють активності у посильній пізнавально-трудова діяльності. Тому *ідея орієнтації педагога на ідеал вільної, самостійної, активної*

“Безперервність освіти” обумовлено тим, що дитина трьох років, зазвичай, приходиться в школу (не в прямому розумінні цього слова), де і продовжує вчитись до 12 років. Завдяки цьому відсутня криза переходу з дитячого садка в початкову школу і обумовлений цим психологічний стрес адаптації до нових умов. З розвитком дитини поступово змінюється навколишнє предметно-просторове довкілля, що організовує педагог: сюди входять нові засоби навчання, а матеріали, засвоєні всіма дітьми, забирають. Таким чином зникає необхідність підготовки до школи, і діти продовжують своє навчання.

М.Монтессорі вкладає власний зміст у поняття “освіта”: освіта не є те, що робить з дитиною держава або педагог. Освіта – це процес становлення особистості дитини самою дитиною, виходячи з особистого внутрішнього потенціалу. Монтессорі вважала, що з народження дитина має деяку силу всередині себе, і дорослі повинні поважати в ній закони становлення. Тому прогресивною

сьогодні вважаємо *ідею вченої про педагогічну співпрацю*: педагог-партнер і помічник дитини в її освіті. На думку дослідниці, необхідно допомогти людському індивіду з народження розвинути всю приховану енергію, досягнути яснішого розуму, сильнішого характеру в процесі навчання й виховання.

М.Монтессорі неодноразово критикувала традиційні уявлення про виховання дітей. Однією з робіт, в якій достатньо стисло викладена її позиція з цього питання, є стаття “Основи моєї педагогіки” (1934). У всіх країнах намагаються полішити виховання дітей, ним займаються науки, а результати дослідження залишаються теорією, що не використовується на практиці і не приносить користь дітям. Серед педагогів і дітей поширене переконання, що дорослий може і повинен сформувати характер дитини. З позицій Монтессорі, – це неправильно. Суть її критики на адресу різних педагогічних поглядів можна коротко сформулювати наступним чином:

- недооцінювання значення дитинства як важливого періоду для розвитку особистості дитини; дитинство розглядалось лише як “перехідна стадія до дорослості”;

- нерозуміння своєрідності й особливостей природи дитини: вважалось, що діти повинні працювати так само свідомо і цілеспрямовано, як дорослі: в певні періоди вони повинні досягати певних результатів у навчанні;

- авторитарний характер виховання й освіти: дорослий чітко визначає чого потребує дитина, які якості (моральні) можна їй прищепити, які – усунути (аморальні); порядок диктується ззовні, дисципліна і послух – результат виховного впливу дорослих.

Результатом реалізації подібних педагогічних установок стала постійна боротьба між дорослим і дитиною, нервозність і агресія дітей, їх байдужість до навчання і лінощі.

Отож заслуговують схвалення *погляди Монтессорі на природу дитини, її прагнення до свободи*. Дитина і дорослий – дві кардинально різні за своєю природою істоти. Дорослий володіє розвинутою силою волі, вміє володіти собою, працює усвідомлено і цілеспрямовано. Завдання дорослого: ззовні, він змінює і перетворює навколишнє середовище, пристосовуючи його до своїх потреб. У дитини сила волі – самоволодіння, ще не розвинута, вона живе в довкіллі, створеному дорослими, мета її життя і роботи – в ній самій, в побудові своєї особистості, виходячи з свого внутрішнього потенціалу. Педагог глибоко переконує в тому, що в кожній особистості є природна потреба до свободи й спонтанності; вона може виявляти активність і творчість тільки за таких обставин, тому закликає до створення розвивального середовища, яке б відповідало дитячим потребам, інтересам і здібностям. У сучасних навчальних закладах діти часто відчувають погрози, зверхність вихователів, бояться виявити найменшу ініціативу, тому дана теза М.Монтессорі є особливо

Наступна ідея дослідниці, варта використання в сучасних ДНЗ, – це *максимальна орієнтація на такі особливості психічного розвитку, як “всмоктуюче мислення” і “вікова сенситивність”*, про які йшлося вище. В розвитку дитини вона виокремлює певні закономірності, що відображені в запропонованій нею

віковій періодизації. Саме завдання вихователів і батьків полягає в максимальному сприянні й створенні гармонійних відносин з дошкільником.

Дитина “всмоктує” образи навколишнього світу, що надаються їй органами відчуттів, несвідомо і безупинно. “Просто в той час, коли живе дитина, вона вивчає мову своєї раси,” – зазначає Монтессорі, Справді, в ранньому дитинстві дитина легко оволодіває будь-якою мовою, засвоюючи всі її граматичні конструкції, особливості інтонації, вимови звуків, якщо постійно знаходиться у відповідному мовному середовищі. Якими б складними не видавалися нам, скажімо, хінді, суахілі чи японська мова, діти вже на другому році життя розуміють і розмовляють ними.

“Це чудово було б, – вигукує Монтессорі, – якщо б знання могли засвоюватись не голою свідомістю без особливих зусиль, а просто в процесі того, що ми живемо, як дихання і їжа”. Мислення дитини Монтессорі не випадково порівнює з губкою, що всмоктує воду. Так само, як губка всмоктує будь-яку воду – чисту чи брудну, прозору чи каламутну або зафарбовану – дитячий розум абсорбує образи зовнішнього світу, не поділяючи їх на “гарні” і “погані”, “корисні” і “непотрібні” і т.д. Зрозуміло, що сучасний вихователь повинен прагнути створити такі умови, за яких дошкільник сприймає і виховується на позитивних виховних ідеалах.

Найповнішу характеристику сенситивних періодів розвитку дитини подано в одній із пізніх праць Монтессорі – книзі “Секрет дитинства”. Голландський вчений Хуго де Фріз відкрив періоди підвищеної чутливості та сприйняття у тварин, а Монтессорі, за її словами, вдалось констатувати “сенситивні періоди” в розвитку дітей і зробити їх корисними для виховання. Дослідниця характеризує сенситивні періоди дитини як періоди особливої чутливості, що спостерігається в її розвитку. На цій стадії дорослий не спроможний вплинути ззовні. Якщо в дитини не було можливості діяти відповідно до періодів особливої чутливості, то вона втратила можливість набути певну здібність природним шляхом назавжди.

Сенситивні періоди забезпечують дитині можливість набути необхідних знань, умінь, способів поведінки. Якщо спробувати розвинути будь-яку здатність дитини за межами відповідного сенситивного періоду, результату можна досягти з більшими затратами праці чи не досягнути взагалі. Не впливаючи на початок виникнення і тривалість сенситивного періоду ззовні, дорослий повинен з розумінням ставитися до існування цих періодів: замічати і спостерігати прояви, характерні для найбільш інтенсивних етапів перебігу того чи іншого психічного процесу чи явища, і використати результати спостережень для оцінки актуального рівня розвитку дитини, передбачити початок сенситивного періоду й підготувати доквілля з тих засобів навчання, яких дитина потребує на даний момент.

У творах Монтессорі дано детальну характеристику кожного сенситивного періоду, приміром: сенситивний період розвитку мови (від 1-го до 6 років); сенситивний період сприймання порядку (0–3 років); сенситивний період розвитку рухів і дій (від 1-го до 4 років); сенситивний період розвитку соці-

льних навичок (від 2,5 до 6-ти років). Урахування цих знань про дитину вкрай необхідне в сучасному дошкільному закладі.

Інша важлива ідея, що заслуговує на увагу й використання в сучасних умовах, – це *створення належного соціально-виховного середовища*, що задовольняє вільний і повноцінний розвиток дитини. Середовище повинно уможлилювати вибір самостійної діяльності. Якщо таке середовище створене, то дорослому не варто заважати, а тактовно допомагати дитині “будувати свою особистість. Умовою і засобом допомоги саморозвитку є створюване педагогом предметно-просторове доквілля, так зване “підготовче середовище”.

Наступною важливою умовою забезпечення ефективного використання методики М.Монтессорі в сучасних ДНЗ – *належна професійно-педагогічна підготовка вихователів до її впровадження, причому не лише на рівні основних теоретичних положень цієї системи, а глибокого знання методичних прийомів її реалізації*. Прямий вплив педагога на дитину обмежується, як і будь-яка непотрібна допомога, що є, за висловом Монтессорі, “перепоною в розвитку природних сил” дитини.

Інша важлива ідея М.Монтессорі – це *орієнтація головним чином на результати навчально-виховної роботи педагога*. Таким результатом слугує передусім поведінка дошкільника за різних обставин. “Нормалізована” дитина розвивається в оптимальному для неї темпі, вона активна, допитлива, соціальна. До характеристик так званої “нормальної” поведінки дошкільника вона відносить вміння концентровано, зосереджено працювати й займатися самостійною діяльністю. “Нормалізована дитина” соціально активна: вона дружелюбна в ставленні до дорослих та інших дітей; комунікабельна; готова допомогти; дисциплінована, оскільки вміє володіти собою. Монтессорі описує також “відхилену поведінку” сильних та слабких за характером дітей. Для сильних, дітей характерні такі порушення поведінки: вередування, спалахи гніву, агресія, спрямована на інших дітей, на дорослих, на навколишні предмети; егоїзм; заздрість, що виявляється в намаганнях забрати в інших дітей те, що вони мають; неухважність; проблеми з координацією рухів: хаотичне мислення; перестрибування думок з однієї на іншу; бажання створювати шум; жорстокість відносно слабких дітей. Слабким дітям більше властиві в’ялість, повільність, пасивність: примусити інших працювати на себе; страхи, бажання постійно знаходитись поряд з дорослим; брехня, як пасивна форма захисту, грабунок, як (спроба непомітно присвоїти те, що їм не належить). Такі діти легко починають нудитись.

М.Монтессорі зазначає: “Коли діти в трирічному віці приходять до нас, то майже всі вони проявляють ненормальні риси характеру, які можна скорегувати”. Стосовно причин виникнення відхилень у поведінці дітей дослідниця вбачає: “Всі ці проблеми можна вирішити, якщо нам відомий цикл конструктивної діяльності окремої дитини. Ми знаємо, що всі негативні риси характеру випливають з неправильного спілкування з дитиною в перший період її життя. Якщо в цей період дитиною нехтують, то її розум порожній, тому що втрачені сприятливі умови для його формування”. Отож головними причинами виникнення по-

рушень у поведінці Монтесорі вважає нестачу інтелектуальної "їжі" для розуму і нестачу спонтанної діяльності, спонукою якої є внутрішні конструктивні імпульси. Щоб сприяти зміні в поведінці дитини і перетворенню її з відхиленої в нормальну, слід усунути названі причини, тобто дати розуму дитини інтелектуальну "їжу" і надати їй можливість самостійно працювати в розвивальному предметно-просторовому середовищі з відповідними матеріалами.

Як бачимо, М.Монтесорі глибоко переконує педагогів в тому, що нормалізація поведінки дошкільника – результат роботи самої дитини, становлення її особистості, а не тільки зовнішнього впливу дорослого. Тому важливою педагогічною умовою ефективного використання досвіду М.Монтесорі в сучасних ДНЗ вважаємо активізацію внутрішніх сил дитини задля здійснення добрих учинків, опанування нею родинними ідеалами, соціально-культурним досвідом народу, рідної етнографічної групи, держави.

Таким чином доходимо до висновку, що найбільш вагомими психолого-педагогічними умовами, що уможливають ефективне використання методики навчання й виховання дітей М.Монтесорі в сучасному дошкільні України, слугують: максимальна орієнтація на вільне виховання й такі особливості психічного розвитку, як "всмоктуюче мислення" і "вікова сенситивність"; забезпечення педагогічної співпраці між батьками та педагогами у формуванні особистісних цінностей дошкільника; врахування в навчально-виховному процесі природних і вікових особливостей розвитку дитини; єдність індивідуального й соціального розвитку; забезпечення морально-психологічного комфорту та соціального середовища для "нормалізації" поведінки дитини; належна професійно-педагогічна підготовка вихователів до впровадження прогресивних ідей педагогічної системи дослідниці, глибоке знання методичних прийомів реалізації її виховної концепції та інші.

1. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкільця: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ. Плай, 2001. – 208 с
2. Дичківська І. Через свободу і самостійність: розвиток індивідуальності дитини в теорії і практиці М.Монтесорі // Дошкільне виховання. – 1993. – № 5. – 6 с.
3. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін. // За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – С. 58–69.

In the article on the basis of analysis of progressive ideas of studies and education of children by the method of Maria Montessori it is selected psychological-pedagogical conditions their effective use in modern preschool establishments of Ukraine. Among such important conditions an author determines an orientation in educative process on the features of psychical development of child, ideal of freedom, independent, active personality; providing of social environment for "normalization" of its conduct; adjustment of pedagogical collaboration between parents and teachers in forming of personality of preschool child et al.

Key words: *method of Maria Montessori, own development of child, free education of preschool child, pedagogical collaboration, "normalization" of conduct of child, ideal of independent and active personality.*

УДК 37 (477.85)

ББК – 74.03 (4 Укр) 6

Валентина Звоздецька

ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА І НАРОДНА ПРОСВІТА БУКОВИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розкривається роль і зміст діяльності суспільних організацій Буковини в сфері народного просвітництва. Увагу зосереджено на змісті лекцій і доповідей для народу, програми яких охоплювали інформацію з різних галузей знань – природничих наук, географії, історії, права, господарства, соціології та ін.

Ключові слова: *українські товариства Буковини, народна просвіта, читальні, виклади (лекції), відчити (реферати, доповіді), програма курсів вищої освіти для народу.*

З кінця 60-х років XIX ст. розпочалася потужна боротьба за піднесення культурно-освітнього рівня українців Буковини, утвердження їх політичних і національних прав.

Важливим показником, який характеризує цей період в історії Буковини, є активне створення українських громадських організацій – "Руська Бесіда", "Руська Рада", "Народний дім", "Союз", "Мироносиці", "Руська Школа". Їх зусиллями у буковинських населених пунктах засновувалися різні економічні та просвітні організації, які залучали селян до суспільного життя, робили їх економічно незалежними, політично свідомими.

Одне з перших українських товариств Буковини "Руська Бесіда" активно займалося організацією читалень, курсів для неписьменних, влаштуванням викладів (лекцій) і відчитів (реферати) для народу, вечорниць, організацією театральних вистав, заснуванням рільничо-господарських, промислових спілок та ін.

У практиці діяльності народних читалень, організації викладів і відчитів широко запроваджувалося створення груп для слухачів конкретних циклів, розділів окремої науки чи кількох наук в єдиній систематизованій програмі. Участь кваліфікованих лекторів, професорів давала можливість урізномунітнювати програми, зважаючи на потреби та рівень аудиторії слухачів.

Зміст роботи читалень та викладів і відчитів для народу, які організував комітет "людового університету", був зорієнтований на забезпечення загального розвитку особистості через поширення знань з основ наук. Спробою поєднати науковість, пізнавальний потенціал знань та їх відповідність життєвим потребам слухачів, характеризувався програма викладів і відчитів для народу, запропонована в 1907 р. І.Герасимовичем і К.Малицькою. У неї включено лекції з різних галузей знань: природничі науки, географія, історія, право, господарство, соціологія [5. – Ч. 2, с.29]. Їх вивчення саме у такій послідовності, на думку авторів, зумовлювалося ступенем матеріальної і духовної вартості, практичної користі для дорослого населення Буковини досліджуваного періоду.

Найцікавішими для селянина визнавалися природничі науки, які сприяли формуванню наукового світогляду селян, об'єктивному пізнанню і розумінню ними природних явищ. Не маючи наукового підґрунтя, селяни, як правило, шукали відповіді на незрозумілі запитання у забобонах, через що й ставали

жертвами різних дурисвітів. Природничі науки були цікаві ще й тим, що заняття супроводжувалися дослідями, демонструванням колекцій, використанням технічних засобів.

Цикл природничих дисциплін охоплював такі групи: жива природа – анатомія людини, зоологія, біологія; нежива – хімія, фізика, астрономія, геологія. З анатомії подавалися знання про людину, будову тіла й людського організму, необхідні навички щоденної гігієни, гігієни жінки, елементарні навички й уміння надання першої медичної допомоги, догляду за хворими, знання дитячих хвороб. Окрема увага приділялася темі спиртних напоїв та їх згубному впливу на організм людини. Крім традиційних знань про тваринний та рослинний світ, вивчалися питання їх використання у медицині й промисловості.

Ознайомлення з хімією передбачало засвоєння найелементарніших понять і розкриття її значення у господарстві й промисловості. Блок знань з фізики охоплював найважливіші явища природи і їх застосування у людській господарській діяльності.

Корисними для селянина були знання метеорології господарства, цікавили найновіші здобутки науки. Вивчення геології передбачало ознайомлення з процесами утворення землі в різні періоди, походження й розвиток людини. Завершувався природничий цикл астрономією, у якій розглядалися величина світу, небесні тіла тощо.

З циклу географічних дисциплін вивчалися елементи фізичної географії. Особливий інтерес становили відомості про народи світу, людські раси, їх життя і побут, засоби комунікації. Крім того, селяни знайомилися із життям у морі, особливості вулканів і землетрусів, вчилися орієнтуватися на місцевості. Корисними були знання про клімат і його вплив на родючість землі.

З історії і літератури цілий блок присвячувався українській історії та літературі, після чого вивчали найважливіші історичні події і життя народів різних часів, історію розвитку релігій та вірувань різних народів. Цікавим і значущим для буковинців було ознайомлення з історією і суспільним устроєм передових європейських (Швейцарії, Данії та ін.) та американських держав.

Суспільні запити часу, активізація політичного життя вимагали від селянина їх розуміння, сформованості суспільної свідомості й громадської активності, що зумовлювало актуальність знань із соціології. Крім загальних тем (історія організацій і спільнот, еволюція правлінь, типи управлінь – парламентаризм, виборча система, соціалізм тощо), особлива увага приділялася питанням гендерної політики (роль жінки в економічному житті країни, праці жіноцтва в сфері освіти, науки, техніки, виховання і гуманітарних інституцій, юридичні права жінки, жінка як вихователь підростаючого покоління). Підкреслювалася рівність жінки в здобутті освіти. Зокрема, К.Малицька неодноразово наголошувала, що сільській жінці як “співробітниці мужа і владительці ґрунту” швидше за інтелігентну необхідні правові знання так само, як і господарські, виховання дітей і домашньої гігієни [5. – Ч. 3, с.42].

Особливо значущими з погляду господарської діяльності виступали знання права: селянин як власник і землероб зазвичай через правову

неграмотність зазнавав непоправних збитків, тому перебував у складному соціально-економічному становищі й злиднених побутових умовах. Правова освіта передбачала також ознайомлення з ґрунтовими книгами, законами укладування, будівництва, землеробства.

Окремою темою ставали бесіди про користь сільських спілкових товариств і способи їх організації.

Цінними для господарства та матеріального становища селянина були знання з господарського циклу, який передбачав розкриття значення науки й необхідності професійних знань для рільництва, використання та обробітку ґрунтів. Обговорювалися питання раціонального ведення господарства в гірських районах, способи й засоби підживлення ґрунтів, догляд і вирощування худоби, умови садівництва, бджолярства, риборозведення тощо [5. – Ч. 3, с.42-43].

Однією з перших спроб через вищу освіту сприяти адаптації, дієздатності й активності народу в конкретних суспільних умовах став народний університет у Чернівцях, ініціатором якого в 1909 р. виступив С.Смаль-Стоцький. Першого курсу вищої народної освіти, розроблена членами товариства “Руська Рада” під керівництвом С.Смаль-Стоцького, включала дисципліни суспільствознавчого, природничого, гуманітарного циклу, а також дисципліни прикладного характеру. До укладання змісту предметних програм були залучені провідні буковинські діячі Д.Бажалук, Є.Бурачинський, Т.Галіп, В.Гузар, М.Ісопенко, В.Кміцикевич, Л.Когут, М.Кордуба, З.Кузеля, В.Сімович, С.Смаль-Стоцький, О.Попович, І.Прийма Р.Цегельський та ін. [9, с.1].

Вироблений у слухачів наукового світогляду, “ідеального погляду на світ”, “свідомості приналежності до української нації” [6, с.6] найбільш сприяли, на думку організаторів народного університету, предмети історичного змісту. Вагоме місце відводилося вивченню всесвітньої історії, історії України від найдавніших часів до початку ХХ ст., історії Австрійської монархії, її державного устрою. Інтерес аудиторії викликали лекції з історії релігій, елементи релігієзнавства.

З географії слухачі засвоювали знання про землю і світ, народи, особливості їх життєдіяльності тощо. Особлива увага приділялася географії України.

Окрему групу утворювали виклади про історичний розвиток господарської діяльності людини, наукові винаходи, історію техніки, медицини. Зокрема, в лекціях розглядалися питання заміни натурального господарства грошовим, впливу шляхів сполучення і появи парового транспорту на господарську діяльність.

Ознайомлення на науково-популярному рівні з найважливішими законами природи передбачали виклади з фізики.

Актуальним залишалось вивчення самої людини, її фізіологічних і психічних особливостей, основ охорони здоров’я.

На загальний розвиток, формування громадянської свідомості слухачів спрямовувалися лекції соціального змісту. Такими були, наприклад, лекції про культурне й суспільне життя на селі, державний устрій, громадську управу. Жвавий інтерес учасників курсу викликали лекції з правознавства.

Варто зазначити, що організатори народного університету намагалися не допустити в справу освіти дорослих ідеологічного спрямування. Незважаючи на те, що в краї все активніше проявляла себе тенденція підміни розуміння загального розвитку особистості політичним розвитком, інтелігенція як ініціатор поширення знань – заперечувала курс ідеологічного спрямування [7, с.13].

Крім дисциплін суспільствознавчого й природничого циклу, чільне місце було відведено предметам гуманітарного циклу – вивченню рідної мови, літератури, їх історії. На курсі читали найкращі твори М.Вовчка, Т.Шевченка, Ю.Федьковича.

Лекції з історії шкільництва й про стан народної освіти в краї спрямовувалися на формування в учасників курсу усвідомлення свого призначення як “апостолів освіти”, завдання яких – піднесення культурно-освітнього рівня, матеріального добробуту, утвердження національних і громадських прав українського народу [2, с.2].

Значна увага приділялася питанням організації і ведення справ у громадських товариствах, кооперативних спілках і касах. Учасники курсу вдосконалювали знання з ділової мови, знайомилися з роботою друкарні.

Багато часу відводилося на практичні вправи, спрямовані на загальний фізичний розвиток, а також на вироблення спеціальних умінь і навичок, необхідних у пожежній справі.

Організатори курсу вищої освіти дбали також і про морально-естетичний розвиток слухачів – навчальний тиждень був насичений співом українських народних і патріотичних пісень, читанням і вивченням напам'ять класики української літератури, екскурсіями до історичних і культурних місць – митрополичої резиденції, музеїв, українських установ міста тощо. Силами курсантів 27 березня 1910 р. у залі “Народного Дому” було проведено Шевченківське свято, під час якого вони майстерно декламували поезії Шевченка й виконували музичні твори [8. – Ч. 19, с.7].

Програму народного університету пронизувала ідея патріотичного, національного виховання. С.Смаль-Стоцький зазначав, що одним із основних завдань народного університету було збудити любов до рідного народу, “...збудити свідомість приналежності до української нації, збудити патріотичний запал, почуте єдності нашого народу на всіх українських землях ^{Очівиди} засвідчували, що на курсі вищої народної освіти „наука відбувалася правильно, учасники цікавляться викладами” [3, – Ч. 15, с.5]. Особливу атмосферу, яка панувала в Чернівецькому народному університеті, відображають спогади В.Сімовича: “Увага – незвичайна. Слухачі ловлять кожне слово і не томляться... У викладовій салі – повно приладдя, мап, образів, моделів. Таблиця все зарисована, бо ж усе мусить бути якнайдоступніше, все слухач мусить бачити, все зрозуміти. Коли не розуміє, мусить поспитати. І всі питають. Питання з приводу викладів дуже цікаві, всі річеві. А то йдуть і цілі дискусії...” [1, с.144]. Позитивні відгуки на лекції, зростаючий інтерес до читань засвідчували високий рівень їх змісту.

Характерною рисою діяльності народного університету в Чернівцях був його демократизм, що особливо проявилось у залученні слухачів до обговорення змісту занять, розширення і поліпшення навчальних планів.

Зважаючи на побажання слухачів, програма двох наступних курсів була значно розширена змістовно і розраховувалася на два місяці навчання. Основна увага зверталася на науково-прикладний характер знань, формування практичних умінь в учасників курсу [4, с.2].

Програма наступних курсів вищої освіти для народу була ускладнена й поглиблена. Докладніше читалися лекції з всесвітньої історії, історії України й українського народу, історії австрійської держави, краю і громади. Доповнювалися лекції оглядом не тільки буковинської історії, але й Галичини та Росії. Вивчення людини розпочиналося з історії людської цивілізації, походження людини, які є люди, де і як вони живуть, чим займаються. Історія матеріальної культури поглиблювалася відомостями про користь наукових винаходів для господарської діяльності – парова машина, телефон, телеграф тощо. Вивчення анатомії людини поєднувалося з основами гігієни.

Слухачі опановували також знання і практичні вміння надання першої допомоги у нещасних випадках. З природничих наук лектори подавали найбільш необхідні для селян знання, акцентувалася увага на їх прикладному значенні. Докладно й широко вивчалися рідна мова й література. Важливе місце відводилося правовій підготовці слухачів. Знання основних законів поглиблювалося виробленням умінь вести сервітутні процеси, екзекуцію (правовий захист) тощо.

Цикл лекцій присвячувався питанням розвитку світового господарства, народної кооперації, діяльності крайових економічних товариств. На конкретних прикладах з їх діяльності учасники курсів засвоювали елементи бухгалтерії, касового й спілкового книговедення.

Окрему групу складали лекції практичного характеру – про молочарництво, з ветеринарії, як організувати та вести народні товариства – читальні, “Січі”, каси, крамниці, спілки тощо.

Зміст діяльності народного університету підтверджує, що це була інституція не для здобуття свідомства, але передусім для задоволення інтелектуальних і прикладних зацікавлень слухачів через лекції, відчити й бесіди. Це був відкритий заклад для всіх тих, хто бажав поглибити свої знання незважаючи на вік, місце роботи та рівень освіти.

1. Верниволя В. Перший курс вищої народної освіти в Чернівцях // Життя і Знання. – 1935. – Ч. 5. – С. 143–144.
2. Вітайте! Відкрито другий Курс висшої народної освіти імени проф.Стоцького // Народний голос. – 1911. – Ч. 5. – С. 1–3.
3. Вісти з “Рускої Ради” // Народний голос. – 1910. – Ч. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18.
4. Другий курс висшої освіти народної // Народний голос. – 1910. – Ч. 68 – С. 2.
5. Кілька думок про виклади і відчити для селян // Промінь. – 1907. – Ч. 1, 2, 3.
6. Луцкий О. Святоче не отворене курсу висшої народної освіти // Народний голос. – 1910. – Ч. 12. – С. 6–7.
7. Новини. Курси висшої освіти // Народний голос. – 1909. – Ч. 4. – С. 13.

8. Оповідки // Народний голос. – 1910. – Ч. 19, 20, 24.
9. Смаль-Стоцький С. Перший курс для висшої освіти народної // Буковина – 1909. – Ч. 284. – С. 1.

In the article a role and maintenance of activity of public organizations of Bukovina is exposed in area of folk education. Attention is paid to maintenance of lectures for people, the programs of which engulfed taking from the different fields of knowledges - natural sciences, geography, history, law, economy, sociology and other.

Key words: *Ukrainian institution of Bukovina, national prosvita, lectures, synopsis, essay, the program of course of higher education for nation.*

УДК 37.035.6:373.31.

ББК 74.03

Наталія Мар'євич

ОРГАНІЗАЦІЯ МУЗИЧНО-ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.М.ВЕРХОВИНЦЯ

У статті представлений аналіз фольклорно-педагогічної спадщини видатного українського педагога, етнографа, композитора і хореографа Василя Миколайовича Верховинця в контексті можливостей її використання у сучасній теорії і методиці музично-ігрової діяльності молодших школярів.

Ключові слова: *музико-ігрова діяльність, молодші школярі, педагогічна спадщина В.М.Верховинця.*

В умовах розбудови української державності зростає інтерес до проблем відродження національної культури, прилучення молоді до її духовних скарбів. Тому одним із головних завдань, як зазначено у Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття, є постійне оновлення змісту освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей. Пріоритетним є гуманізація навчально-виховного процесу, звернення до національної культури, що орієнтована на відтворення і розвиток матеріальних і духовних цінностей народу та передачу їх молоді. Національна культура, яка є джерелом національної самосвідомості, забезпечує спадковість поколінь, формує національний характер. У ній виявляються особливості художньої творчості, традицій народу, неповторність мови, краса, мелодійність української народної пісні.

Для того, щоб українська школа стала справді національною, вона має базуватися на українській педагогіці, на українській національній системі виховання. Тому обов'язок педагогів – відчувати історичну відповідальність за долю підростаючого покоління загалом та кожної дитини зокрема. До того ж педагогіка не тільки наука, а й мистецтво. Воно, як правило, має своє національне вираження (українська пісня, музика, живопис, хореографія, архітектура, фольклор тощо). Тому й національний підхід у науковому розв'язанні педагогічних проблем є обов'язковим. К.Ушинський у своїй відомій праці “Про народність у громадському вихованні” писав: “Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу” [13, с.102].

Народна педагогіка дає змогу глибше усвідомити та пізнати народні традиції, свята, ігри, пісні, декоративно-прикладне мистецтво, перекази, легенди, прислів'я, які містять неоціненний скарб педагогічної мудрості народу, згусток виховання дітей, який накопичувався протягом віків.

Оскільки сучасна початкова школа перебудовує навчально-виховний процес на гуманістичних засадах, з врахуванням дитячих потреб та інтересів, то саме ігрові методи навчання і виховання набувають поступового поширення внаслідок надзвичайної ефективності й доступності для дітей різного віку. Одним із таких методів є, випробувана віками, емоційно насичена автентична народна гра – справжнє диво, здатне заряджати наснагою, мобілізувати приховані резерви духовного розвитку дитини.

Народні ігри як засіб виховання дітей високо оцінювали К.Ушинський, Є.Водовозова, С.Тихеева, С.Русова, Г.Ващенко, В.Сухомлинський. Зокрема, С.Русова, високо оцінюючи народні ігри як важливий засіб національного виховання, зазначала: “На іграх яскраво відбивається національний вплив. У грі дитина уявляє себе якнайкраще, безпосередньо, бо в грі вона живе цілком натурально тими почуттями, що їх вона в той час переживає” [8, с.62]. Крім того, до гри як до метода навчання і виховання звертались у науковій спадщині П.Блонський, П.Каптерев, Я.Корчак, А.Макаренко, В.Сорока-Росинський, О.Усова та ін.

В останнє десятиріччя XX століття з'явилась значна кількість досліджень народознавчих аспектів гри (М.Стельмахович, О.Найден, Є.Приступа, А.Бик, О.Слимаковський, В.Семеренський, П.Черемський, В.Коротеева, А.Мудрик, С.Мудрик та ін.). Найбільш активно досліджував цю проблему в контексті української народної педагогіки М.Стельмахович, який неодноразово підкреслював, що це наймудріша, найавторитетніша, найпрогресивніша, найбагатша, найгуманніша, найдемократичніша наука [10, с.4].

Сьогодні дослідники активно вивчають природу гри, її вишив та можливості використання у навчально-виховному процесі початкової школи (Н.Бібік, В.Бондар, І.Гудзик, Г.Кіт, Н.Кудикіна, Н.Підгорна, О.Савченко, Г.Тарасенко, В.Тименко та ін.). Утім мало досліджений внесок окремих збирачів і популяризаторів українських народних ігор у розвиток теорії і методики ігрової діяльності дітей. Зокрема, Н.Кудикіна робить справедливий висновок про те, що науковцями актуалізовані, але всебічно не досліджені культурно-історичні корені народних ігор, їх класифікація, етнопедагогічні засади організації ігрової діяльності школярів [6, с.31].

З огляду на це, метою даної статті є аналіз фольклорно-педагогічної спадщини видатного українського педагога, етнографа, композитора і хореографа Василя Миколайовича Верховинця в контексті можливостей її використання у сучасній теорії і методиці музично-ігрової діяльності молодших школярів.

Ми виходимо з того, що сучасні педагоги повинні глибоко вивчати і адекватно оцінювати величезний культурно-освітній внесок В.Верховинця у розвиток педагогічних уявлень про варіативні можливості впровадження народних музичних ігор у навчально-виховну роботу з дітьми. Він став одним з ос-

новоположників створення українського музично-ігрового репертуару для молодших школярів, розробив і успішно втілює ідею комплексного використання елементів музичного, хореографічного і драматичного мистецтва в навчально-виховному процесі. Науковець підкреслював що “Гра є наймиліша хвилинка, котрої потрібно дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей” [1, с.3].

В.Верховинець вважав, що гра містить у собі різноманітну пізнавальну інформацію, потребує виконання зумовлених змістом завдань, сприяючи інтелектуальному розвитку дитини. Під час гри малеча рухається, виконує гімнастичні вправи і хореографічні елементи, тобто розвивається фізично. Через гру здійснюється моральне й естетичне виховання: дитина засвоює певні принципи, правила і норми поведінки, в неї формуються естетичні погляди, розвиваються індивідуальні здібності.

Педагог прагнув прилучити підрастаюче покоління до духовної спадщини українського народу, а тому радив використовувати у навчально-виховному процесі народні ігри, а в них – пісні, танці, казки, утішки, тощо. Вважав, що формування національної культури підрастаючого покоління, його навчання і виховання залежить від відповідної підготовки вчительських кадрів.

На думку дослідників [2], педагогічні погляди В.Верховинця формувались під впливом прогресивних ідей національної свідомості, які поширились у ХІХ ст. в колах української інтелігенції та базувались на принципах етнічної тотожності, спільної мови і культури. Педагогічну спадщину і діяльність В.Верховинця можна вивчати в контексті декількох підсистем, які розгортаються у відповідності з періодами життя і творчості педагога, етнографа та науковця, зокрема:

- 1) вчителювання в народних школах Галичини та початок мистецької діяльності (1899–1904 рр.);
- 2) театральна музично-виховна та етнографічно-дослідницька діяльність (1904–1919 рр.);
- 3) музично-педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах (Кієва, Полтави, Харкова) (1919–1930 рр.);
- 4) культурно-просвітницька робота з професіональними мистецькими колективами (1930–1938 рр.).

Формуванню В.Верховинця як музикознавця і педагога сприяла сім'я. Його батько керував церковним хором, мати – мала гарний голос, знала багато пісень і часто співала їх. Родина Костівих була провідником культури на селі. В ній панували постичне слово, народна музика й пісня [2, с.14].

Після закінчення бурси при Ставропільському інституті у Львові В.Верховинець вступив до учительської семінарії в Самборі, яку успішно закінчив (1899) і отримав диплом “городського народного учителя”, тобто здобув спеціальну педагогічну освіту. З перших кроків педагогічної діяльності педагог зіткнувся з повною відсутністю національного духу в системі освіти.

Вчителювання в школах Галичини та початок мистецької діяльності (1899–1904 рр.), характеризувався виявленням яскравих музичних, педагогіч-

них, організаторських здібностей В.Верховинця. В цей час він розпочинає досліджувати етнографічний матеріал: здійснює перші спроби запису та студіює український пісенний, танцювальний, ігровий фольклор.

Театральна, музично-виховна та етнографічно-дослідницька діяльність педагога (1904–1919 рр.) також складалась успішно. Так, у 1904 році В.Верховинець був зарахований до трупи Руського народного театру при львівському товаристві “Руська бесіда”. Тут розкрилося його співацьке обдарування (лірико-драматичний тенор). У багатьох виставах він виступав як актор-співак (“Продавна наречена”, “Галька”, “Катерина”) і керував театральним хором [15, с.34].

Працюючи упродовж десяти років (1905–1915 рр.) з такими корифеями української сцени, як М.Заньковецька, І.Мар'яненко, С.Паньківський, О.Подольська, він брав активну участь у постановці хореографічних сцен до вистав. Саме робота в артистами балетної групи театру сприяла становленню В.Верховинця як педагога-хореографа. Водночас успішно закінчив теоретичний клас музично-драматичної школи Миколи Лисенка під керівництвом професора Г.Любомирського, завершивши свою музичну освіту. Спілкування під час навчання з такими видатними українськими музикантами і педагогами, як О.Мишуга, М.Лисенко, Г.Любомирський, Г.Єлінек, О.Кошиць, мало великий вплив на його творчу діяльність.

Життя театру проходило в гастрольних подорожах по Україні, що давало можливість В.Верховинцю вивчати побут і творчість українського народу. Проте згодом він залишив сцену, спрямувавши свою творчість на виховання молоді в дусі української національної культури засобами народної пісні і танцю. Митець відчув, що справжнім його покликанням є педагогічна, хормейстерська і хореографічна справа,

В.Верховинець вважав за необхідне створити міцну теоретико-педагогічну основу для розвитку української хореографії. Він пише наукову працю “Теорія українського народного танцю” (1919), яка стала першою спробою систематизації й узагальнення творчих досягнень українців у галузі народного танцювального мистецтва. Танець і пісня стали покликанням творчого життя видатного знавця народної культури. Художнє значення цієї праці визнане видатними хореографами України – П.Вірським, В.Вронським, Н.Скорульською, Г.Березовою [1, с.15].

Варто зазначити, що у 1935 році на 1-му міжнародному фестивалі народного танцю, який відбувався у Лондоні, першу премію одержав так званий “триколінний гопак” В.Верховинця, завоювавши визнання світової громадськості. Так, хореограф вивів український народний танець на міжнародну арену. Ця подія мала певний вплив і подальший розвиток вітчизняного народно-танцювального мистецтва, оскільки дала поштовх створенню в республіках ансамблів народного танцю [1, с.17].

Педагогічні спостереження привели В.Верховинця до висновку про те, що “діти дуже люблять народні ігри з співами і танцями і охоче виконують народні рухи під пісню” [2, с.35]. Тому його робота над “Теорією українського народного танцю” була міцно пов'язана з іншою визначною працею – “Весня-

ночкою". Все це стало підготовчою базою для створення українського дитячого музично-ігрового репертуару.

Працюючи лектором з методики хорового співу на диригентських курсах ім. М. Лисенка в Києві (1919–1932 рр.), педагог викладає курс "Дитячі ігри", в основу якого був покладений власний дослідницький етнографічний матеріал, який пізніше увійшов до репертуарно-методичного посібника "Весняночка", який став практичним втіленням ідеї комплексного використання елементів народного музичного, хореографічного і драматичного мистецтва у навчально-виховному процесі.

Аналізуючи хореографічну творчість В. Верховинця, не можна не акцентувати те, що він викладав українські народні танці в трудшкoлі ім. І. Котляревського в Полтаві (1920–1932 рр.), працював балетмейстером Харківського театру музичної комедії (1929). І де б не працював педагог, він всюди прищеплював учням почуття ширшої любові до українського танцю, боровся проти вульгаризації народного мистецтва.

Великої ваги набула й культурно-просвітницька робота В. Верховинця з професійними мистецькими колективами. Творчості педагога була властива тенденція до інсценізації пісень, створення вокально-хореографічних композицій на основі народно-пісенного матеріалу. Вона стала лейтмотивом і пройшла через усе його життя, реалізувалась у "Весняночці" і остаточно утвердилась в роботі жіночого хорового театралізованого ансамблю "Жінхоранс", який був організований В. Верховинцем у 1930 році в Полтаві [14, с.53].

Метою створення "Жінхорансу" було виведення українського пісенного і хореографічного мистецтва на велику естраду. Так, В. Верховинець став основоположником нового сценічного жанру – театралізованої пісні і вперше показав його на сцені. "Жінхоранс" стала справжньою вершиною творчості педагога.

Отже, творчий шлях В. Верховинця являє собою значний науковий інтерес і велику практичну цінність, адже дає можливість розкрити генезу становлення його педагогічних ідей щодо організації музично-ігрової діяльності на основі фольклорного матеріалу, встановити наступність краших педагогічних традицій минулого з практикою сучасної школи, вміння використовувати пісенно-ігровий репертуар в роботі з молодшими школярами.

Проаналізуємо детальніше найвідомішу педагогічну працю В. Верховинця – посібник "Весняночка". У ньому була розроблена і реалізована ідея комплексного використання елементів музичного, хореографічного і драматичного мистецтва у процесі навчання і виховання молоді. Так, у методичному розділі "Про використання "Весняночки" в школі" В. Верховинець радить, використовувати ігри з танцями і хороводами для учнів молодших і старших класів.

Репертуарно-методичний посібник "Весняночка" складається з шести розділів: 1. Теоретичний (де автор дає методичні пояснення до ігор з піснями). 2. Ігри та пісні на різні теми. 3. Весна. 4. Літо. 5. Осінь. 6. Зима. До збірки увійшли 156 рухливих ігор і пісень. Серед них народні ігри на основі народних мелодій, поетичного фольклору, рухливі музичні ігри, пісні, написані педаго-

гом на слова українських поетів: Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, П. Тичини, О. Олеса, М. Вороного та ін.

У "Весняночці" В. Верховинець пропонує ігри і пісні не лише відповідно до пори року, але й відповідно до інших концентрів, як-от: "Домашні тварини та птахи" (10, 11, 12, 17, 42 та ін.); "Поле" (18, 37, 63, 79, 80 і ін.); "Ліс" (54, 105, 127, 142 і ін.); "Сад" (66, 75, 87, 113 і ін.); "Город" (46, 68, 78, 109 і ін.); "Вода" (40, 45, 64, 70 і ін.); "Патріотизм" (13, 58, 59, 60 і ін.); "Трудовий процес" (8, 9, 19, 72, 116 і ін.).

Автор розробив алгоритм підготовки і проведення рухливих музичних ігор. Етап підготовки включає утворення кола (чи рядочка), розучування пісні, призначення дійових осіб, ознайомлення з грою, вивчення танцювальних рухів.

Кожна гра несе в собі глибоке смислове навантаження і має конкретно визначену мету, шлях до неї лежить через виконання завдань, поставлених перед дитиною у грі. Ці завдання відзначаються винятковою різноманітністю. Вони поступово ускладнюються, але, періодично повторюючись в іншому викладенні та в іншій ігровій ситуації, добре виконуються дітьми. Таким чином, реалізується принцип наступності, досягається необхідна послідовність у посиленні впливу на розвиток розумових, моральних і фізичних здібностей вихованців, що зумовлює поступове ускладнення ігор за змістом, формою та засобами проведення. Гра набуває характеру драматичної дії, вона передбачає перевтілення учасників у певні художні образи, тобто, переростає у маленький спектакль (наприклад, "Ходить гарбуз", "Два півники", "Ми дзвіночки", "Медведик і лісові звірята", "Метеличок" та ін.).

Під час аналізу ігор та їх практичного використання в навчально-виховному процесі початкової школи нами з'ясовано, що у більшості з них відтворені картини повсякденного життя, предмети побуту, природні явища, тому вони добре задовольняють пізнавальні потреби вихованців, несуть нову інформацію, знайомлять з навколишнім. Тому їх варто використовувати в роботі з молодшими школярами на всіх уроках в початковій школі. Так, наприклад, у іграх "Котик Мурчик", "Сидить Василь", "Гляньте, діточки", "Бджоли", дітям прищеплюється любов до домашніх тварин, доброта, розвивається спостережливість, вони знайомляться з життям тваринного і рослинного світу.

У грі "Білесенькі сніжиночки", створеній самим В. Верховинцем, через спів і танцювальні рухи відтворюється картина зимового дня. Діти звертають увагу на красу природних явищ та на взаємозв'язок між ними, здійснюється інтелектуальний та естетичний розвиток вихованців.

Через ігри патріотичного циклу ("Старий батько", "А вже весна", "Шумить, гуде соснонька") діти пізнають героїчну історію свого народу, в них виховується любов і шана до захисників Батьківщини, патріотичні почуття, формується національна самосвідомість (що можна вдало використати на уроках циклу "Я і Україна").

Аналіз результатів педагогічної практики студентів Барського гуманітарно-педагогічного коледжу засвідчує, що молодшим школярам подобається, коли студенти проводять уроки із застосуванням музичних ігор. Так, у 1-му класі

діти знайомляться з букварем, вчать читати склади, правильно артикулювати та вимовляти звуки. Вдало проводять студенти уроки з музичними поспівками, мовними розминками-скоромовками. Наприклад, під час ознайомлення з буквою “Т” можна використати поспівки з “Музичної абетки” Н.Сошинської, які базуються на віршованих текстах, починаються з голосних та приголосних літер у тому порядку, в якому діти вивчають їх під час роботи з букварем. Потім, заспівавши поспівку про букву “Т”, відгадавши загадки, прочитавши вірші, варто провести гру “Гоп-гоп” В.Верховинця з хореографічними рухами та співом, під час якої розвивається дикція, артикуляція, почуття ритму, та закріплення знань про нову букву “Т”, яка зустрічається у грі [7, с.27].

На уроці читання також можна використовувати ігри з “Весняночки”. Наприклад, студенти проводять такий урок у 2-му класі за темою “Читання оповідання В.Сухомлинського “Соловейко і Жук”. Для зміни видів діяльності діти співають з рухами українську народну пісню “Соловечку, сватку”. На завершення учням пропонують здійснити подорож до лісу, роздають дітям маски лісових звірів і грають в гру “Ведмедик і лісові звірята” (В.Верховинець), а Соловей і Жук – герої казки В.Сухомлинського – задають звірятам питання на закріплення нового матеріалу.

Наприклад, у розробленому студентами уроці для 3-го класу з предмету “Я і Україна” за темою “Квіти України” використана гра “Ой чого ти, метелику” із збірки В.Верховинця “Весняночка”. Дітям пропонується уявити себе весняними квіточками. Вони сидять за партами, а поміж них літає Метелик і під спів учнів вибирає якусь Квіточку. Коли доторкається до неї, обрана Квіточка розводить стулені долоньки, вклоняється Метелику, кружляє в парі та займає його місце. Студент-практикант може деколи запропонувати власну інтерпретацію для того, щоб гра стала ще цікавішою для дітей. Наприклад, з чотирьох квіточок, які присіли в колі, метелик обирає одну з них. Квіточка піднімається, ніби виростає, може затанцювати або коротко розповісти про себе.

Урок образотворчого мистецтва в 3-му класі студенти часто розпочинають з музичних ігор (наприклад, “Бджоли” або “Метеличок”). За матеріалами спостереження за жигтям комах та ігрової інтерпретації діти отримують завдання їх намалювати або виліпити з пластиліну.

Втім ігровий матеріал з “Весняночки” можна використовувати не лише предметах художнього циклу. Знаменно, що сам В.Верховинець радив педагогам такі ігри, як “Я коза-дереза”, “Іваночку, покинь схованочку”, “Ой де ж ти була?”, “Павук сірий” використовувати для математичних вправ з дітьми [1, с.32].

В.Верховинець дотримувався думки, що гра сприяє і фізичному розвитку вихованців, тому що “найсильніше бажання у дитини – це бажання руху, дитина рухається під час гри, в гру вона вкладає всю свою енергію, бо це зміст її життя” [1, с.21]. З цієї метою він включає в кожну гру ритмічні рухи, гімнастичні вправи, елементи народного танцю, які зумовлені самим змістом гри або способом її проведення.

Наприклад, використання ігор “Дибидиби”, “Ладки, ладки”, “Гоп-гоп”, “Куй-куй, ковалі” на уроках фізкультури через виконання гімнастичних вправ,

нахилання корпусу із згинанням ніг в колінах та випростовуванням сприяє гартуванню дитячого організму. Крім того, на всіх уроках студенти плідно використовують фізкультхвилинки-ігри із “Весняночки”. Наприклад, “Росте буряк”, під час якої діти відтворюють в рухах трудові процеси, розважаються, збираючи городні овочі. Рухи під музику стають не тільки логічно послідовними, але й свідомими, осмисленими і виразними, тобто художньо цінними. Невипадково ритмічна основа об’єднує всі ігри “Весняночки”.

Як висновок зазначимо, що творча спадщина В.Верховинця не втрачає свого культурно-педагогічного значення. Навпаки, в сучасних умовах формування національної культури молодих поколінь вона набуває все нового осмислення. Педагогічні ідеї В.Верховинця широко використовуються в освітньому процесі, здобувши світове визнання. Вільно звучать заборонені колись хорові твори та солоспіви, вивчаються дитячі ігри з піснями і танцями, відкрито вивчається “Теорія українського танцю”. Посібник “Весняночка” стає найпершим помічником учителя в організації ігрової діяльності дітей на уроці і в позаурочний час. Сьогодні освітяни мають змогу насолоджуватись неоціненним творчим доробком свого співвітчизника – скарбом, у який Василь Верховинець вклав красу народної пісні, вишуканість руху, витончений світ української душі.

1. Верховинець В.М. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошк. і мол. шк. віку. – 5-те вид. – К.: Муз. Україна, 1989. – 343 с.
2. Верховинець Я. Верховинець В. Нарис про життя і творчість // В.М.Верховинець. Теорія українського народного танцю. – 5-е вид. – К.: Муз. Україна, 1990. – 152 с.
3. “Діапа”. Українські дитячі й молодіжні народні ігри та розваги / Композиція П.Г.Чемериського. Укладачі: В.І.Семеренський, П.Г.Чемериський. – Х.: Друк, 1999. – 528 с.
4. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад. О.О.Льобар, За ред. В.І.Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.
5. Кіт Г.Г., Тарасенко Г.С. Українська народна педагогіка. Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: ПП “Едельвейс і К”, 2008. – 302 с.
6. Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. – К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2003. – 272 с.
7. Музична абетка (методичний посібник з музики для загальноосвітньої школи) / Автор-укладачі Сошинська Н.В., Дікун І.А., Скорич Н.В. – Бар, 2008. – 38 с.
8. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
9. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. шк., 1985. – 312 с.
10. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
11. Сухомлинський В.А. Серце отдаю детям. – К.: Рад. шк., 1988. – 272 с.
12. Усова А.П. Игра и организация жизни детей. – М.: Учпедгиз, 1962. – 38 с.
13. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Вибр. твори: У 2 т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 488 с.
14. Фоун М.А. Коли і ким був створений жіночий театралізований ансамбль/Наш рідний край. – Полтава, 1990. – Вип. 4. – С. 53–56.
15. Чарнецький С.М. Нарис з історії українського театру в Галичині. – Львів, 1934. – 45 с.
16. Янушкевич О., Ясакова М. Веселкова. Пісенник для дітей молодшого та середнього шкільного віку. – Вінниця: Континент-Прим, 2003. – 48 с.

In this article the analysis of folk-pedagogical legacy of a great Ukrainian teacher, an ethnographer, a composer and a choreographer Vasylyl Mikolaevich Verkhovynets is represented in the context of possibilities of its using in the modern theory and methods of musical-playing activity of junior schoolchildren.

Key words: musical-playing activity, junior schoolchildren, pedagogical legacy of V.M.Verkhovynets

УДК 39:371.4 (045)
ББК 74.03

Людмила Машкіна

НАРОДОЗНАВЧІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С. РУСОВОЇ

У статті висвітлено народознавчі тенденції в педагогічній спадщині С. Русової. Розкрито її погляди на концепцію національного дитячого садка, принципи та методи його побудови.

Ключові слова: педагогічна спадщина С. Русової, концепція національного виховання, національний дитячий садок.

Постановка проблеми в загальному вигляді... На сучасному етапі розвитку суспільства значно активізувалося відродження національних традицій в Україні. Саме досвід народу у вихованні підрастаючих поколінь, відображений у морально-етичних ідеалах, відіграє пріоритетну роль у формуванні особистості [3].

Корені національної психології, національного характеру, мислення та самосвідомості, як відомо, закладаються в ранньому дитинстві, передаються дитині з молоком матері, через її колісанку, бабусині казки та дідусеві оповідки, в період виховання в сім'ї та дошкільному закладі.

Становлення і розвиток народної педагогіки своїми витоками сягає давніх часів. Велику роль у цьому процесі відіграли педагогічні ідеї К. Ушинського, Г. Сковороди, О. Духновича, О. Ольжича та ін. З поміж плеяди відомих педагогів гідне місце займає С. Ф. Русова (1856–1940 рр.) – просвітелька, педагог, вихователь, громадська діячка, письменниця. Вона ввійшла в історію української культури найперше як заспівувач провідних ідей національної школи, концепцій дошкільного виховання та принципів організації позашкільної роботи.

Софія Федорівна Русова – видатний педагог і громадський діяч, вірна і талановита дочка України, яка присвятила своє життя творенню національної системи виховання і освіти. Повертаючи народові її ім'я, разом з ім'ям повертаємо її праці, ідеї.

Золоті джерела праць Софії Русової – не тільки історія педагогічної і психологічної думки, а й цілком сучасний, із сьогоднішніх позицій, погляд на загальну проблему дошкільного закладу, школи й освіти, визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів організації виховання і навчання на народознавчих ідеях [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Упродовж останніх десятиріч інтерес до народної педагогіки постійно зростає. Сучасні дослідження спрямовані на висвітлення різних аспектів народознавчої науки: основи національного виховання (В. Кузь, В. Сергійчук та ін.), козацька педагогіка (Ю. Руденко та ін.), українські символи (М. Дмитренко, Л. Іваницька та ін.). У цьому аспекті велике значення мають дослідження М. Стельмаховича, А. Богуш, Н. Лисенко та ін.

Сучасні науковці (А. Богуш, О. Проскура та ін.) також вивчають спадщину С. Русової, зокрема її педагогічні погляди на гру, моральне виховання,

духовне відродження та ін. [3].

Формулювання цілей статті. Мета нашої статті – висвітлити народознавчі тенденції в педагогічній спадщині С. Ф. Русової, зокрема її погляди на концепцію національного дитячого садка, принципи та методи його функціонування.

Виклад основного матеріалу. С. Русова ввійшла в історію педагогічної думки найперше як визначний теоретик дошкільного виховання. Як педагог і діячка на ниві освіти, вона доклала свої сили і знання до того, щоб в Україні утвердилася висока національна свідомість, щоб молоде покоління виростало в пошані до демократичних цінностей не лише свого народу, а й інших народів.

Педагогічні монографії, статті, підручники С. Ф. Русової у 20-і роки користувалися широкою популярністю серед українських просвітителів. У найбільш відомих працях: “В дитячому садку” (1919 р.), “Дошкільне виховання” (1918 р.), “Теорія і практика дошкільного виховання” (1924 р.), “Нові методи дошкільного виховання” (1927 р.) обґрунтовано систему національного виховання і навчання дітей за умов суспільних виховних закладів, що є особливо значущим для модернізації українського дошкільця [2].

С. Русова ретельно опрацьовує концепцію національної системи дошкільної освіти, яка має будуватися на основі досягнень сучасної науки. У своїх творах видатна просвітелька подає широку панораму філософських і педагогічних досліджень, що проводилися в Україні, Росії, в різних країнах Європи та Америки. Вона аналізує основні погляди на розвиток дитини та на різні аспекти її виховання і навчання в працях Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, К. Ушинського, О. Декролі і багатьох інших.

Педагогічна спадщина Софії Русової багатогранна. Зазначимо основні напрямки її діяльності. Це, насамперед, українізація народної освіти (зокрема українізація дошкільного виховання). У роки існування УНР (1917–1919 рр.) С. Русова очолила дошкільний відділ Генерального секретаріату освіти України. В найкоротший термін вона розробила концепцію українського національного дитсадка, яку потім виклала у праці “Дошкільне виховання”. На думку С. Русової, в дитячому закладі має панувати національний дух, виховання має будуватися на демократичному ґрунті.

Також необхідно українськими засобами виховати розумну працювиту дитину, не відірвану від свого рідного народу, а навпаки – пов'язану з ним пошаною до усього свого, знаннями того, серед чого вона виростає. З таких дітей Україна справді мала б рідних синів – ширих працівників на ниві народній, творців її майбутньої літописної долі. І саме національна система освіти і виховання має формувати національно свідомих громадян української держави. Ці переконання С. Ф. Русової стали нормою її життя, науковою позицією, мірилом справжньої духовної цінності.

Вона постійно стверджувала думку про необхідність будувати систему національного виховання дітей, починаючи з дошкільного віку, на традиціях і з використанням народної педагогічної мудрості. На початку ХХ ст. вона уважно вивчав погляди народу на виховання дітей, наголошує на українській мен-

тальності й обов'язковості її урахування в роботі навчально-виховних закладів для дітей. Адже, на думку С.Русової, на дитину впливають природа і клімат краю, народні звичаї і традиції, суспільний устрій і становище матері та дитини в сім'ї [2].

У педагогічній спадщині С.Русової чітко окреслилися абсолютно сучасний погляд на проблему використання народознавства, його конкретні завдання, форми і методи організації дошкільного виховання в Україні.

Вона визначає основні умови формування всебічно розвиненої особистості у цьому контексті:

1) виховання повинно бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини. Це положення сьогодні лягло в основу базового компонента дошкільної освіти в Україні, який ставить на перше місце завдання виховання особистості дитини з урахуванням її інтересів, потреб, вікових можливостей, індивідуального рівня досягнень;

2) виховання має бути національним;

3) виховання повинно відповідати соціально-культурним вимогам часу;

4) виховання має бути вільним, незалежним від тих чи інших урядових вимог.

Ідею українського дитячого садка Софія Русова розкрила на основі аналізу напрямів дошкільного виховання, теоретичних концепцій і практичних варіантів дитячих закладів, що існували в світі, – в Америці, Європі, Росії. Широке і глибоке орієнтування в проблемі, її історії, розуміння актуальних завдань у суспільстві і є принциповою ознакою усіх праць С.Русової, в яких поєднуються висока компетентність, відповідальність, творче ставлення. Саме тому її твори з питань дошкільного виховання – це змістовний, глибокий, науковий аналіз специфіки українського дитячого садка, вкрай потрібний для розвитку сучасної педагогічної науки і практики.

Привертають до себе увагу і роздуми С.Русової про місце народної гри та іграшки у дошкільному закладі. Вона відзначає, що іграшки на Україні продаються на ярмарках, зроблені самими дітьми або для дітей селянськими майстрами. Вони дуже забавні й характерні для даної місцевості, дуже бажані для національного дитячого садка.

С.Русовій належить пріоритет у розробці системи принципів побудови українського дитячого садка, серед яких вона виділяє й обґрунтовує необхідність створення національного дошкільного виховання на новітніх положеннях психології і педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, про найдоцільніші методи виховання з урахуванням багатовікового досвіду народної педагогіки [5].

Одним із цінних є висновок С.Русової про те, що виховання дітей має бути позначене народним мистецтвом, естетичними сприйманнями і емоціями. Діти повинні бути охайно одягнені, їх увага має бути звернута на красу оточення, але спостереження їх повинні бути вільними, незалежними.

С.Русова, аналізуючи різні аспекти проблем національної етнографії, надзвичайно тонко описує особливості розуміння дітьми релігійних постулатів. Адже кожна релігія включає в себе певні звичаї, обряди, які є надбанням і

народної педагогіки. В українців релігія тісно пов'язана з культом природи, тому вона і є такою близькою дитячій душі. На думку С.Русової, релігійне виховання дітей бажано переводити в їхнє життя у згоді з народними звичаями, з родинними нахилами. А в праці “Нова школа”, розглядаючи організацію дитячих садків, вона ще раз звертається до питання морально-релігійного виховання і дає рекомендації щодо організації свят у дитячому садку. При цьому відзначає, що в кожному святі треба єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, прекрасне, радісно веселе [2].

Важливим завданням дошкільного виховання вважала С.Русова розвиток творчих здібностей дитини. Вона надавала перевагу таким засобам, як національне мистецтво – вироби з глини, дерева, декоративний розпис, вишивка тощо. А також вважала, що в садку має лунати гарна українська пісня, плекатися рідна мова.

У педагогічній спадщині С.Русової, зокрема в її праці “Нова школа”, знаходимо також поради щодо виховання дітей згідно з регіональним підходом. Вона вважала, що прищепити дитині національні риси можна, лише орієнтуючись на специфіку природи, географічного розташування, клімату, історії рідного краю на певній території. Заняття з народознавства в дошкільному віці мають не стільки пізнавальний характер, скільки виховний. Вони мають на меті виховати у дитини почуття національної гідності, викликати інтерес до національної культури, прищепити дітям любов та повагу до українських державних і народних символів, обрегів, звичаїв, традицій. Цього можна досягти, лише наблизивши світ до реалій життя. Доцільно обладнати у дошкільному закладі українську бібліотеку, яка стане постійним місцем проведення занять з народознавства. Вже саме перебування дітей в атмосфері народних звичаїв налаштовує їх на мажорний лад, викликає позитивні почуття, бажання дізнатися про цікаві речі у бабусиній оселі: вишиванки, вінки, стрічки, намисто тощо.

У сучасних ДНЗ проводяться українські національні народні свята: Великдень, Івана Купала, Миколая та ін. При цьому використовується і вбрання, і співи, і звичаї, і подарунки, і святкова їжа. З цієї нагоди С.Русова наголошувала на особливій підготовці та організації народних свят.

Виховання дітей на зразок народних традицій, звичаїв передбачає й врахування принципу природодоцільності, оскільки логіка природи найдоступніша й найкорисніша логіка для дітей. С.Русова зауважує, що українці виховані на широкому просторі степу, серед його непорушної величної тиші. У своїх довгих мандрівках за часів козакування і чумакування, в хліборобській праці вони звикли придивлятися до цього без краю далекого обриву, прислухатися до мовчазної тиші, повної таємничих звуків. Усе це сформувало у них філософський та релігійний настрій, що обов'язково слід враховувати у вихованні духовності дітей.

На думку С.Русової, українці за своєю природою індивідуалісти. Вона радить педагогам, як саме потрібно здійснювати виховання дітей з урахуванням цієї природної і національної риси. Індивідуалізм, на її думку, має велику красу, він випещує здібності та моральні особисті сили, якими обдарувала

природа людину. І тому потрібно з перших свідомих кроків дитини направляти її до громадянства, до спільної праці, до товариства. Спільність дітей поступово складатиметься на основі їхніх взаємин, ставлення одне до одного, особистих нахилів, здібностей [1].

Праці Русової дають підстави визначити і такий принцип у побудові концепції дошкільного виховання, як органічне поєднання народної педагогіки із сучасними дослідженнями в галузі вікової психології; відродження традицій, що надає відчуття причетності до національних основ, і водночас визначення орієнтирів на тепер і на майбутнє, що створює почуття перспективи. Поєднання традицій і перспективи у цілях і завданнях виховання – неодмінна умова почуття вічності нації, захищеності особистості як її представника.

Висновки. Отже, заслуга С.Ф.Русової в тому, що вона перша відкрила український дитячий садок, розробила концепцію, принципи та методи його побудови на народознавчих засадах з урахуванням інтересів дитини в різному віці. Також обґрунтувала значення національної системи дошкільного виховання.

Перспективи подальших розвідок. Дана стаття не претендує на всебічний розгляд проблеми щодо народознавчих тенденцій у педагогічній спадщині С.Русової. Подальших наукових розвідок потребують проблеми використання народознавчих ідей С.Русової у сучасній дошкільній освіті в умовах її модернізації.

1. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори – К.: Освіта, 1996 – 304 с
3. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2002. – 407 с.
4. Гураш Л. Софія Русова – “апостол Правди і Науки” // Дошкільне виховання. – 2001. – № 2. – С. 10.
5. С.Ф.Русова й концепція українського дитячого садка // Дошкільне виховання. – 1991. – № 10. – С. 16–17.

Country oriented trends in pedagogical inheritance of Sophia Rusova are enlightened in the article. Her views of the conception of the national kindergarten, principles and methods of its structure are revealed.

Key words: pedagogical inheritance of Sophia Rusova, national kindergarten, conception of the national education.

УДК 37 (477.85)

ББК 74.03. (4 Укр 3)

Одарка Пенішкевич

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИЦТВА НА БУКОВИНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті на основі порівняльно-історичного аналізу розглянуто особливості розвитку шкільництва на Буковині, охарактеризовано основні наукові праці з даного питання. Історію українського шкільництва цього краю представлено як органічну частину історії української педагогіки і її вивчення є джерелом до вирішення сучасних освітніх проблем

Ключові слова: шкільництво, вчительство, культурно-освітні товариства.

Зростання актуальності історико-педагогічних досліджень, необхідність вивчення педагогічного досвіду минулого зумовлені новими умовами соціально-політичного та культурно-освітнього життя в Україні та визначені Законом України “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта” (“Україна XXI століття”), Національною доктриною розвитку освіти “Україна XXI століття”, Концепцією національного виховання. Феномен історії шкільництва на Буковині певною мірою унікальний, оскільки ілюструє складний процес створення української національної школи, а на її основі й розвиток національної свідомості буковинців, їх культури в здебільшого несприятливих суспільно-політичних і соціально-економічних умовах.

Історичні аспекти розвитку національного шкільництва на Буковині привертали увагу дослідників минулого та сучасності. Німецькомовні загальноісторичні праці Н.Бідермана, Ф.Ціглауера, Й.Полека, Р.Кайндля розкривають особливості початкового етапу розвитку освіти Буковини, соціально-політичні обставини і хронологію заснування різних типів навчальних закладів. Аналіз заснування та діяльності перших національних шкіл, створення релігійного фонду, розв’язання проблеми вчительських кадрів здійснено Л.Корчинським, Г.Лагнером. Багато важливих свідчень, які розкривають особливості формування змісту класичної гімназійної освіти знаходимо у працях С.Вольфа, А.Мікулича та Р.Вурцера. Предметом особливої уваги у дослідженнях С.Смаль-Стоцького, І.Карбулицького, М.Кордуби, О.Поповича, В.Сімовича, М.Гараса, Г.Піддубного є буковинське шкільництво як результат суспільного поступу краю. В умовах незалежності України свої дослідження присвятили вивченню історії шкільництва західноукраїнських земель Б.Ступарик, Д.Щербина, Г.Філіпчук, С.Далавурак, Д.Герцюк, Т.Завгородня, В.Ковальчук, В.Вихрущ, Л.Ткач, О.Пенішкевич, О.Кузенко, Л.Ніколенко, І.Петрюк, Л.Кобилянська, І.Ковальчук, Л.Тимчук та ін. Позитивним результатом цих досліджень вважаємо ґрунтовний аналіз діяльності громадсько-просвітницьких діячів у загальному контексті та в контексті соціально-культурного розвитку на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX століття. Звернення до витоків української школи дає можливість творчо використати усі позитивні надбання наших попередників, запобігти помилкам і некритичному застосуванню іноземного досвіду та прогнозувати наслідки тих чи інших рішень і напрямки розвитку школи.

Феномен історії шкільництва на Буковині унікальний. Створення національної української школи, а на цій базі і розвиток національної свідомості буковинців, їх культури відбулося значною мірою за ініціативою і внаслідок важкої, кропіткої праці культурно-освітніх товариств та їх лідерів в умовах айстро-угорського правління. Вони показали, чого може досягнути народ силою знань, слова та просвіти.

Буковинське шкільництво відіграло важливу роль у національному відродженні краю, у його культурному, економічному і політичному розвитку. В умовах суттєвих політичних, ідеологічних та соціально-економічних зрушень виховання молоді, здатної вести за собою суспільство, піднімати його духовний рівень, здійснювалось в душі релігійної моралі і толерантності. Ця тенден-

ція, передусім, властива для історії шкільництва на Буковині.

Залучення до різних культур, у силу тих чи інших обставин, сприяло формуванню у буковинців високої національної свідомості, культури мови, спілкування, природної інтелігентності навіть у простих людей – селян. Такий підхід зумовлює розвиток українського шкільництва на Буковині в умовах “полікультурності”. Збагачення особистості досягненнями світової культури та є умовою злагоді і довір’я між народами. Такий підхід характерний для США та інших західних країн. Для збереження національної самобутності в Україні створено фонд “Відродження”.

Розвиток шкільництва на Буковині забезпечувався відповідним розвитком педагогічної науки, джерелом якої були як європейські освітні ідеї, так і самобутні погляди громадських та освітніх діячів краю. Відповідаючи нагальним потребам учительства педагогічна наука особливо на початковому етапі свого розвитку, набула, чітко вираженого практичного спрямування. Ця тенденція яскраво простежується в методичних рекомендаціях, статтях, науково-методичних працях, які відзначаються особливою відповідальністю науковців перед працюючим учителем. Усі нормативні документи мають конкретну, прикладну спрямованість, методичні поради для вчителів, а в сучасних умовах доступні і зрозумілі кожному з них.

Разом з цим, важливою для педагогічної науки тих часів є спрямованість на загальний розвиток дитини, незважаючи на окремі догматичні елементи у науково-методичних працях. Серед педагогічних ідей, які висували науковці, знаходимо ті, що цілком співзвучні нашому часу. Це принципи навчання, які вимагали осмисленого і творчого засвоєння знань; ідеї опори на досвід дитини в процесі викладання основ наук; акцентування уваги вчителів на розвиток мислення учнів, творчого сприймання дійсності; введення елементів самостійного дослідження у навчальний процес тощо.

У працях видатних буковинських педагогів знаходимо багато фундаментальних положень, які потім були детально розроблені у творчості таких видатних освітян України, як А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського. Головні із них – це гуманістична концепція навчання і виховання дитини, котра з найдавніших часів притаманна українській педагогіці.

Найскладнішою для педагогічної теорії і практики залишається проблема теоретичних засад змісту освіти і, отже, розробки навчальних планів, програм, підручників. Культурно-освітні діячі Буковини, особливо у другій половині XIX століття, гостро критикували догматичність і еkleктизм змісту навчання та ставили питання про те, що зміст освіти повинен відображати рівень науки, потреби економіки, сприяти розвитку дитини, її вихованню, і разом з тим – бути доступним і зрозумілим для неї. Утім не всі сучасні підручники відповідають цій вимозі.

Важливим щодо змісту шкільної освіти, особливо середньої, є прагнення до широкого інтелектуального збагачення особистості шляхом оптимального поєднання гуманітарних, природознавчих та фізико-математичних наук. Особливу роль у цьому предметному виборі відіграло вивчення у тогочасних гім-

назіях філософії, логіки, психології. Це надавало можливість молодій людині оволодіти елементом світоглядного бачення світу, оточуючої дійсності, пізнати себе, своє індивідуальне “Я” та навчитися спілкуванню з іншими на базі розуміння людської психології, раціонально і логічно мислити та письмово викладати свої думки. При всіх недоліках у викладанні латинської, грецької та інших мов їх вивчення заклало підвалини широкої культури та інтелігентності людини, сприяло залученню особистості до багатств культури стародавнього Риму, Греції, вплив якої на культуру всіх народів світу важко переоцінити. У школах Буковини діти в різні періоди залучалися до глибоких пластів культури також через викладання естетики, мистецтва, риторики, читання класичних авторів.

Аналіз розв’язання проблем виховання у народних і середніх школах Буковини свідчать про всебічне посилення виховної функції школи. Ця функція, наприклад, повністю переключається на навчальний процес у деяких країнах або майже ігнорується в практиці сучасних середніх навчальних закладів України. Ідея нероздільності навчання і виховання як двох підсистем єдиної освітньої системи є національним надбанням у школах Буковини.

Як було показано раніше, домінанта морально-релігійної освіти та виховання, гімназійні правила, порядки, традиції, до виконання яких висувалися суворі вимоги, складала систему, що виробляла в учнів навички і звички моральної та культурної поведінки. У школах Буковини, як свідчать документи, викладався навчальний предмет “Етика”, під час вивчення якого відбувалося засвоєння школярами моральних норм поведінки, свідомої поваги до людини, вміння поводити себе у спілкуванні з іншими.

Важливою особливістю розвитку українського шкільництва на Буковині є його зв’язок з боротьбою за розвиток і утвердження рідної мови як мови навчання і предмета глибокого вивчення в школі. Осмислити всю драматичність і складність цієї боротьби можна лише враховуючи, що Буковина протягом століть була ареною завоювань багатьох народів та нав’язування чужих мов, які мали всі види підтримки – державну, законодавчу, іноді збройну, які будь-якими шляхами стримували розвиток та офіційне утвердження української мови. З одного боку, національне шкільництво Буковини зростало на базі рідної мови, а з другого – стало її носієм і джерелом її утвердження.

У змісті навчання і виховання в народних і середніх школах Буковини протягом досліджуваного історичного періоду виразно простежується гармонійне взаємопроникнення сполучення національних і загальнолюдських цінностей, до яких залучалися учні через усі форми педагогічного процесу. Через зміст освіти та певні виховні заходи дітей залучали до національних цінностей, традицій та звичаїв українського народу. У процесі викладання релігії школярі засвоювали загальнолюдські, зокрема християнські, цінності. Спираючись на історичний досвід буковинського шкільництва та ідеї його виразників і духовних наставників, можна дати таке визначення поняттю “національного виховання”: це введення особи в духовну культуру та історичну ретроспективу, що відбилися в етносі даного народу, в його нерозривності з культурою інших на-

ролів (особливо тих, що живуть серед нього) та розвиток здібностей особистості до прогресивного внеску у мову, культуру, розвиток своєї нації, що сприяє тиме духовному збагаченню всього людства.

Невпинним поступом від примітивних вправ у препарандах до збагачення педагогів найновішими досягненнями педагогічної науки та методик викладання, до виховання інтелектуально і всебічно розвинутої особистості відзначається зміст підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів для шкіл Буковини. Серед предметів, які вивчалися, були логіка, антропологія, фортепіано, народна творчість та ін., учили грі на скрипці. Вчитель готувався і далі удосконалював свою майстерність насамперед як *культурна людина*, як представник інтелігенції. Як уже зазначалося, у гімназійній освіті існував дворічний філософський ліцей, закінчення якого давало право на вступ до вищих навчальних закладів. Така філософська підготовка учителя сприяла глибокому осмисленню ним філософських і психологічних засад педагогічної діяльності.

Доцільно нагадати ще одну важливу особливість історії шкільництва і розвитку національної культури українців Буковини: прагнення до мирного, толерантного розв'язання складних національних та освітніх проблем. Лідери цього процесу орієнтували народ, молодь на реформістський, ненасильницький шлях національного поступу. Навіть політичні цілі реалізувалися через культуру, через пробудження свідомості народу, через мирне розв'язання конфліктних ситуацій. Серед усіх регіонів України тільки Буковина і Галичина мали досвід парламентаризму. Незважаючи на протидію певних антиукраїнських кіл, послі цих країв засідали і відстоювали права свого народу в австрійському парламенті і буковинському сеймі. Це також наклало свій відбиток на політичну культуру і ментальність буковинців.

Заслугує на увагу й процес розвитку шкільництва, його наукове і методичне забезпечення, що мало свої недоліки і проблеми. Була слабкою і не завжди чітко визначеною методологічна база методичних посібників, підручників, наукових висновків освітніх діячів щодо практики побудови шкільництва. Адже лідери освітнього процесу намагалися прискорити наповнення шкіл необхідними матеріалами, підручниками та методичними посібниками, щоб надати учителям необхідну допомогу в оволодінні знаннями та найновішими методиками викладання, тому часто керувалися власним досвідом, думками і узагальненнями. Окремі їх праці носять рекомендаційний характер, а практика шкіл іноді відзначається примітивізмом. Проте педагогічна думка і діяльність багатьох передових навчальних закладів поступово долали ці труднощі. Ці ж аспекти підтверджує аналіз методики викладання історії, здійснений І.Карбулицьким: "Деякі підручники з їх анекдотичним накопиченням біографій регентів, загалом нічого доброго не приносять, а власно хіба збуджує фальшиві погляди на хід світа. Натомість добра, побудована на історії культури наука ділає двояко. Вона приводить до пізнання, що все, що ми зовемо культурним поступом, є ділом всего людства всіх країв і часів, а ми будемо лише на тім ґрунті, який положиме інші. По друге помагає нам вглянути в поставанє тих відносин і установ, які нас оточують, та вчить нас, як їх можна замінити

... По третє вчить вона нас через часте досліджуванє причин і наслідків – об'єктивності в оцінці всіх появ" [Каменярі, 1912. – №2. – с.143].

Історія українського шкільництва на Буковині як органічна частина історії української педагогіки і школи має не тільки пізнавальне значення, бо її вивчення є плідним джерелом для аналізу та вирішення сучасних проблем розбудови національної школи України.

Знання всього, що було досягнуто діячами українського шкільництва майже 100–150 років тому, є важливою умовою запобігання псевдоноваторства, повторенню прописних істин під лозунгом новизни. Сучасникам є що запозичити в досвіді буковинського шкільництва як в аспекті змісту і організації навчального процесу, так і в підходах до виховання, до розвитку духовної культури особистості.

Історія українського шкільництва на Буковині вчить, як шляхом піднесення і плекання власної національної культури і відкритості до кращих духовних надбань людства розв'язувати проблеми освіти та відродження національної культури.

1. Смаль-Стоцький С.Буковинська Русь: Культурно-історичний образок – Чернівці: Руська Рада, 1897. – с. 116–117.
2. Красовицький М. На власні очі. – Київ: Педагогічна думка, 1998. – С. 79–132.
3. Сухомлинська О.В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 2–6.

The article on the basic of the comparative-historical analysis of considered the development peculiarities of schoolship in Bukovina. Describe the main scientific works et the question. The history of Ukrainian schoolship in this region is presented as fundamental part history of Ukrainian Pedagogicly and it's studying is the resource of determination of modern educational problems.

Key words: schoolship, teaching staff, culturully-educational institutions.

УДК 37.011.31 (477.85)

ББК 74.03 (4 Укр 3)

Лариса Платаш

ОМЕЛЯН ПОПОВИЧ – ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА БУКОВИНІ (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)

Автор статті коротко аналізує діяльність інспектора Омеляна Поповича у напрямку організації народного шкільництва на Буковині у кінець ХІХ – початок ХХ століття.

Ключові слова: організатор, шкільництво, інспектор Крайової Шкільної Ради, методичне забезпечення, підручникотворення, організація діяльності учителів.

У другій половині ХІХ століття відбулися важливі для Буковини соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-просвітні суспільно-політичні зміни (проведення низки реформ у громадсько-адміністративних сферах), які зумовили демократизацію усіх ланок суспільного життя на Буковині та сприяли зростанню уваги до стану національної освіти. Саме в цей історичний проміжок жив і працював український педагог-просвітник О.Попович, світоглядні та про-

фесійні позиції якого сформувалися в умовах ліберальної політики Австро-Угорської імперії.

У діяльності О.Поповича особливо плідним є буковинський період, який характеризується активністю та ініціативністю у заснуванні шкіл, виданні методичних посібників, згуртуванні учительства у формуванні національної свідомості населення, активними пошуками ефективності навчально-виховного процесу у народних школах краю.

Знаковою подією для буковинських українців було обрання О.Поповича референтом українських шкіл при Крайовій Шкільній Раді, підтримане палатою українських депутатів Буковинського ландтагу у 1895 р. Окрім того, інспектор шкіл очолював спеціальну іспитову комісію середніх шкіл, до складу якої входили директор і всі професори, що читали у випускному класі народної школи.

Знайшовши однодумців, при активній участі у громадсько-просвітницькому житті краю, О.Попович вдало поєднував педагогічну та інспекторську діяльність та спрямовував всі свої зусилля на вирішення цілого ряду проблем, активно залучаючи вчителів та використовуючи власні можливості й професійні зв'язки. Варто зауважити, що всім нововведенням, запровадженням новим інспектором, сприяв новий шкільний та науковий регулямін [розпорядження – Л.П.] Міністерства віросповідань та просвіти, що впроваджувався розпорядком від 29 вересня 1905 р. Проте розвиток шкільництва на Буковині ускладнювався тим, що українські державні навчальні заклади створювались досить повільно, і їх відкриття вимагало від громадськості неабияких зусиль для їх нормального функціонування.

Як свідомий послідовник Ю.Федьковича, молодий учитель відстоював введення української мови та фонетичного правопису в україномовних народних школах краю. Активна участь у діяльності товариств не завадила досконалому виконанню педагогічних обов'язків, а навпаки, ще більше стимулювала до дієвості, спонукала стояти “на заваді румунізаційній роботі українських шкіл”.

Добррозичливість, щирість, правдивість і вимогливість молодого інспектора ще більше зміцнювали повагу й авторитет О.Поповича та зблизили його з учителями, які розуміли сутність проблем українського. Він спонукав їх активно включитися в процес українізації народних шкіл на Буковині кінця XIX ст.

Просвітник розумів, яку велику шкоду культурному й освітньому розвитку українського народу за суспільно-політичних умов Буковини кінця XIX століття завдає етимологічний правопис й тодішня правописна неусталеність взагалі, а тому чимало зусиль докладало до залучення громадськості та свідомого учительства у боротьбу за впровадження фонетичного правопису у народних школах краю. У 1880 р. від товариства “Руська Бесіда” О.Поповича та О.Калужнянського обрано до складу комісії, яка складала правила фонетичного правопису.

Тому свою позицію щодо вирішення мовного питання та педагогічної діяльності учитель і активний культурно-просвітянський діяч порушив 1885 р. на засіданні Крайової Шкільної Ради та висвітлив в україномовних та німець-

комовних методичних статтях “Die Volksschule in Kotzman” (1882), “Das Wesen, Ziel, Stoffu. Methode der orthografischen Uebungen in der ruthenischen Sprache” (1886), “Справа управління рускої правоси” (1888), “Трєважна справа” (1892), “Відповідь п.Шкурганови на статтю [правописну]” (1892), “Дешо з практики учительської. Збірка статей” (1892).

Введення фонетичного правопису у практику роботи шкіл відбулося у 1895 р.

О.Попович діяв послідовно, виважено і рішучо, відстоюючи введення української мови як “викладової” та навчального предмету у більшості шкіл краю у 1890-х роках. Незрозумілість мови чиновників та їх неграмотність у оформленні документів зумовили активність О.Поповича у боротьбі за впровадження української мови в україномовному діловодстві. Розуміючи важливість залучення українців до участі у громадському житті краю, за ініціативи інспектора з 1 січня 1896 р. у Чернівцях почали діяти річні кваліфікаційні курси з української мови для службовців буковинської управи, на яких особисто провів заняття по 3 години на тиждень.

Чимало зусиль доклав педагог до розширення мережі україномовних шкіл у краї. При сприянні інспектора українських народних шкіл О.Поповича в кожному українському селі було засновано школу з українською мовою викладання; відкривалися філіальні школи у віддалених поселеннях. Як засвідчує В.Сімович, “величезні заслуги О.Поповича у виділенні із загальних, власне німецьких шкіл, окремих українських, у заснуванні українських класів, виданні шкільних підручників для українських шкіл, словників” [3, с.98].

Разом зі своїми однодумцями він зробив все можливе, щоб українська школа розвивалася й методично збагачувалася. Українізацію школи й учительства інспектор Попович здійснював “тихо, але рішуче, ...без писаних обіжників реалізував свою волю, зумів стати в обороні українського вчителя” [1, с.52].

Значних успіхів досягнуто для вирішення проблеми нествигання учнів О.Поповичем запроваджено “шкільну науку у народній школі”, що тривала 6 років з додатковим дворічним повторним курсом (зауважимо, що “шкільний обов'язок (Schulpflicht)” тривав 7 років). Для заохочення відвідування школи та старання учнів, за ініціативи О.Поповича крайове управління забезпечувало учнів підручниками й навчальним приладдям. Батьки несли відповідальність за відвідування дітьми навчального закладу.

Зазнало краших змін і професійне шкільництво. О.Попович ініціював реорганізацію учительської семінарії на три відділи та відкриття річного приватного курсу учительської семінарії для дівчат у 1907/08 н.р. За сприяння інспектора на засіданнях Буковинського сейму ухвалено закон про заснування виділових шкіл для буковинських дівчат. За клопотанням О.Поповича Міністерство віросповідань та освіти заснувало підготовчий курс при українській гімназії для учнів, які закінчили 3 клас.

Відбулося помітне зростання числа шкіл загальною та україномовних, зокрема. Серед діючих у 1910 р. 165 власне українських шкіл налічувалося 313 класів (223 класи – в укр. школах; 90 кл. – в мішаних), у яких навчалось до 20

тис. українських дітей (на 65 тис. дітей Буковини). Серед 700 учителів початкових народних шкіл третина (240 осіб) була українцями. Загалом кількість усіх шкіл у краї зростає до 696. Збільшилась й фреквенція [відвідування – Л.П.] шкіл до 65 тис. дітей [1, с.42].

Знаючи з досвіду, як важко працювати із слабовстигаючими учнями, О.Попович рекомендував не переводити до наступного класу тих школярів, які мали незадовільні оцінки хоча б з двох навчальних предметів. Лише з дозволу “учительського збору” при умові, якщо невстигаючий учень допрацює матеріал самостійно, йому давався дозвіл навчатися в наступному класі.

Як організатор учительських конференцій, О.Попович неодноразово порушував питання про розширення та заснування народних шкіл, фребелівок [захоронок – дитячих дошкільних закладів – Л.П.].

За період перебування О.Поповича (понад 20 років) на посаді краевого інспектора та його опіки краєвими школами (на кін. 1906 р.) було відновлено “шкільний гріш” (заснував у XVIII ст. воєвода Г.Гіка, кошти з якого використовувалися на будівництво нових шкіл), існуючий на Буковині до 1802 р. окружний учительський збір директора і старших вчителів головної школи у Чернівцях (т.зв. “Kreislehrer-Versammlung”), у повноваження яких входило перевіряти навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу та приймати щомісячні звіти про стан шкіл, допрацьований науковий матеріал і т. ін. [1, с.1–2].

О.Попович старанно опікувався повторними курсами з двома відділами, заняття яких проводилися двічі на тиждень для хлопців і 1 раз на тиждень для дівчат; багато уваги приділяв молодим учителям. У числі фахово ерудованих буковинських учителів, у становленні яких відіграв важливу роль О.Попович, були О.Іваницький, І.Карбулицький, К.Данилюк, О.Попович (син О.Поповича), Т.Григорчак, І.Бордейний, І.Бережан та ін.

Такий стан шкільництва, безперечно, можна назвати поступом, що на думку І.Франка, трактується як “значний щорічний приріст нових шкіл по селах, позбавлених донині тої “святині науки” [4, с. 74–75]. Зі схвальною оцінкою організаційно-педагогічної діяльності О.Поповича у Крайовій Шкільній Раді відгукується В.Сімович [3, с.9]. Проте, незважаючи на досягнуті успіхи, С.Смаль-Стоцький звертає увагу на перспективність діяльності українців у розвитку національної школи зазначаючи, що є ще “досить роботи на полі народного шкільництва” [2, с.42].

Омельяна Поповича по праву можна назвати організатором українського шкільництва. Основними принципами розбудови народної школи як визначального чинника національного виховання були гуманізм та демократизм, що базувався на повазі до особистості вчителя та учня, забезпеченні їх участі у суспільно-громадському житті краю. Складовими управлінського аспекту організаторської діяльності О.Поповича виступили консолідація учительських сил у важливій справі формування національної свідомості населення, налагодження видавничої справи та вирішення фінансових проблем функціонування національних шкіл із врахуванням соціальних потреб населення.

1. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині – Вашківці, 1905. – 145 с.
2. Смаль-Стоцький С.Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. – Чернівці: Руська Рада, 1897. – с. 116–117.
3. Сімович В. Українське шкільництво на Буковині. Передрук Далавурака С. // Буковинське віче. – 1991. – № 73–82.
4. Франко І. Педагогічні статті і висловлювання / Упор. О.Дзверін. – К., 1960. – 299 с.

Author of the article briefly analyses deyal'nost' inspector Omelyana Popovicha on Bukovina at k'nec' 19 is an ear 20 ages.

Key words: organizer, education, ispektor of School-board On Bukovina, methodical providing, organization of deyal'nosti teachers.

УДК 37

ББК 74.03 (4 Укр) 64

Інна Прокоп

ВИХОВНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (кін. 90-х рр. XX – поч. XXI ст.)

На основі освітніх документів, прийнятих за період незалежності України, розкрито сутність сучасного трактування мети виховання. Проаналізовано основні акценти у розумінні всебічного у гармонійного розвитку особистості на нинішньому етапі, простежені відмінності орієнтирів виховання незалежної України від виховних орієнтирів радянського періоду.

Ключові слова: мета виховання, всебічний розвиток особистості, соціокультурна функція школи, демократизація освіти, гуманізація та гуманітаризація школи.

Закон України “Про освіту” визначив її метою всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками, спеціалістами [3].

Досконала, всебічно й гармонійно розвинена людина проголошується найвищою метою виховання. Очевидним є те, що розумної альтернативи всебічному й гармонійному вихованню немає. Воно залишається ідеалом, до досягнення якого з урахуванням допущених помилок прагне нова українська школа. Але сьогодні ця мета формується скромніше і по-діловому: сприяти розумовому, моральному, емоційному і фізичному розвитку особистості, всемірно розкривати її творчі можливості, формувати гуманістичні відносини, забезпечувати різноманітні умови для розкриття індивідуальності дитини з урахуванням її вікових особливостей.

Аналіз джерельної бази засвідчує, що, порівняно з радянським періодом, у формуванні мети всебічного виховання особистості, з одного боку, значно розширився спектр завдань (статеве, екологічне, економічне і т.ін.), а з іншого, зникли поняття, пов’язані з ідейно-політичним, інтернаціональним, атеїстичним вихованням, що є адекватним ситуації глобально-історичної переорієнтації суспільства на нову систему цінностей.

Відновлення соціокультурної функції школи стало першочерговим завданням у галузі освіти проголошеної у серпні 1991 р. незалежної держави Україна. Концепцією загальноосвітньої школи України визначено курс на розбудову школи як важливого фактору відродження нації, виховання в молоді почуття національної свідомості й гідності, активним засобом боротьби з національним нігілізмом, з проявами комплексу національної неповноцінності, нижчості, відступництва від своєї нації.

Відповідно до нового освітнього законодавства школа звільнялася від обов'язкової комуністичної ідеології, але не від ідеології взагалі. Як свідчить аналіз змісту нормативних документів, основні принципи й напрями розвитку освіти в Україні наскрізно пронизані ідеєю України (розбудови незалежної держави), ідеєю демократії (побудова громадянського суспільства), ідеєю гуманізму (створення умов для всебічного розвитку особистості як вищої цінності суспільства).

Фактично відбувалася заміна однієї ідеології на іншу, що, власне, є природним процесом, адже, як підкреслюють українські вчені С.Гончаренко та Ю.Мальований, освіта не може бути деідеологізованою і деполітизованою, що неможливо в принципі [2, с.52].

Водночас, як засвідчили результати аналізу наукових праць і публікацій 90-х рр. XX століття, зміни торкнулися насамперед розуміння самої суті ідеології, коли все більше почали повертатися до її первинного змісту, як до вчення про ідеї, “систему поглядів, у яких усвідомлюються, оцінюються ставлення людей до дійсності й один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення чи зміну даних суспільних відносин” [11, с.206]. Відповідно до такого тлумачення ідеології, одним із найважливіших її завдань С.Гончаренко та Ю.Мальований визначають “привернення уваги молоді до системи існуючих у суспільстві політичних, ідеологічних відносин, ознайомлення з вченнями минулого і сучасного, які відображають політичне життя суспільства” [2, с.52].

Закономірно, що в контексті перегляду поглядів на життя, зміни суспільних відносин, розбудови нової школи в Україні постала проблема формування нової ідеології в галузі освіти. Проте на теренах пострадянського простору і в умовах поліетнічної різноманітності України цей процес позначився неоднозначними тенденціями, що в окремих випадках породжували педагогічні спекуляції, змішані на національних почуттях, екстремізмі тощо.

Спроби нав'язування моноідеологічності, за оцінкою вчених, є виявом глибоко укоріненої психології “більшовизму” різних кольорів. Нова ідеологія в галузі освіти не повинна бути однозначною, тим більше “державною”. Ніяка сукупність педагогічних поглядів чи ціннісних орієнтацій у галузі освіти не може нікому нав'язуватися, претендувати на винятковість чи істинність в останній інстанції. Іншими словами, підкреслюють С.Гончаренко та Ю.Мальований, у педагогічній теорії та практиці має реалізуватися принцип свободи ідеології [2, с.51].

Національна визначеність України може бути забезпечена поєднанням етноісторичних цінностей із вселюдськими, громадянськими, моральними, гуманістичними цінностями. Їх гармонію, на думку вчених, можна вмістити у поняття національної ідеї, безмежно ширшої за націоналізм чи будь-яку іншу догматичну ідеологію. “Саме національна ідея, – стверджують С.Гончаренко та Ю.Мальований, – а не банальний націоналізм, має у всій повноті відобразитися у народній освіті” [2, с.51].

Стрижневою національною ідеєю, на думку І.Підласого, має стати конкретна, реальна, притаманна переважній більшості населення, спільна ознака. Такою стрижневою ознакою-вартістю, зазначає вчений, “у американців є свобода особистості, в англійців – аристократизм, джентльменство, шляхетність, у німців – упорядкованість, добробут, у японців – досконалість, філігранна довершеність у всьому. Всі ці ознаки споріднені, а наповнення національного ідеалу загальнолюдськими вартостями, виховання твердої волі втілювати їх у реальні відносини – необхідна і першочергова умова всілякого прогресу та процвітання народів” [7, № 12, с.7].

На думку І.Підласого, визначальною українською вартістю є працьовитість: “Людина працююча – найвище творіння Бога. Гріх нам сьогодні не спробувати через цей стрижень відродитися як велика нація” [7, № 4, с.10].

Всі ідеологічні орієнтири в державній освітній системі України, яка є світською, регулюються лише Конституцією, де записано, що суспільство орієнтується на гуманістичні цінності, виступає проти будь-яких форм тоталітаризму, гноблення одних народів іншими, расової дискримінації, за рівність прав усіх людей незалежно від національності, статі, політичних поглядів і релігійних уподобань. Усе це має реалізуватися в діяльності школи, яка покликана підтримувати і розвивати ці цінності.

Зазначимо при цьому, що наше суспільство в основу свого подальшого життя кладе не просто ідеї розбудови Української держави, гуманізму й демократії, а ідеї побудови громадянського (демократичного) суспільства як всеохоплюючого феномена, як показника і рушійної сили усіх трансформаційних змін, що відбуваються в Україні в сферах економіки, політики, ідеології, культури і т.ін.

Цим ідеям підпорядковується і процес становлення нової системи освіти і виховання, що, за визначенням О.Вишневського, трактується як система національно-демократична [1, с.12]. Становлення освіти як національної означає її відповідність загальним цілям нації, ідеології державотворення, потребам окремої людини. Джерелом створення справжньої національної школи, стверджує І.Підласий, “повинні бути не “кабінетні витвори” вчених-теоретиків, а сам народ – його історія, дух і традиції, тобто те, що сьогодні визначається як менталітет, ментальність. Неодмінною умовою успішного національного виховання є загальне політичне, економічне і культурне піднесення країни. у цьому сприятливому середовищі міцніє самосвідомість народу, розквітає його творчість, актуалізується багата культурна спадщина, а все це разом і створює фундамент творення національної школи” [7, № 2, с.7].

Першорядного значення набувають завдання відродження національного самоусвідомлення дітей та молоді, розвитку почуття національної та громадянської гідності, поваги і любові до своєї історії, культури, мови, до Конституції України, до державних символів тощо (через національний характер системи освіти і виховання, відповідність духові й стратегічним цілям української нації і держави, українській виховній традиції, ментальності). Остаточною метою цих зусиль, на думку О.Вишневського, повинно бути виховання в молоді почуття громадянсько-державницького патріотизму [1, с.21], державницького світогляду, коли свою долю та своє особисте щастя людина пов'язує з власною упорядкованою державою, що має міцні моральні підвалини та шановані людьми закони [1, с.12].

Необхідність демократизації освіти зумовлена її покликанням забезпечити умови для здійснення конституційного права кожного громадянина на одержання освіти відповідно до його потреб і можливостей, а відтак сприяти становленню в людині таких рис, які б відповідали засадам демократії – повага до ідей рівності і свободи, почуття поваги до людини, почуття гідності й достоїнства, визнання особистістю верховенства права і закону, самовідповідальність, повага до чужих прав і свобод (у тому числі й культурних), політична толерантність (на відміну від радянської нетерпимості до інакодумства).

Загальнотеоретичними засадами демократизації освіти, на думку О.Сухомлинської, мають виступати, насамперед, Конституція України, а також напрацьовані загальноєвропейські та загальноосвітні документи, які ратифікувала Україна, – Декларація і Конвенція про права дитини, Всесвітня декларація про виживання, захист і розвиток дітей та ін.

У контексті утвердження гуманної і демократичної ідеології в галузі освіти одним з її виховних пріоритетів визнано також гуманізацію та гуманітаризацію школи, що передбачає, як зазначено у Концепції середньої загальноосвітньої школи України, створення сприятливих умов для всебічного розкриття здібностей і таланту людини, розвитку особистості, а також зміцнення органічного зв'язку навчання у школі з витоками національної культури, гуманітарними традиціями людства, досягненнями вітчизняної і світової громадської думки, подолання розриву між культурою, наукою і освітою [4].

Гуманізм школи полягає у послідовному поєднанні інтересів учнів і вчителів та виявляється у довірі і диференційованому підході до школярів, заснованому на врахуванні і розумінні їхніх індивідуальних особливостей і здібностей, запитів та інтересів, поваги до їх честі і гідності [4].

Особливим пріоритетом сучасної української освіти є відродження духовності. Це, за твердженням О.Вишневського, означає повернення школи обличчям до джерел духовності, до всього, що робить людську працю, життя одухотвореним, освітленим вірою та надією [1, с.21].

З різким розвінчуванням в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ століття соціалістичних цінностей та ідеалів, моральних орієнтирів радянського часу, через втрату віри й переконання щодо відповідних ідеалів людина у своїх вчинках більше не оцінювала себе крізь призму “вищих цілей” чи будь-яких ідеа-

лів взагалі. Її помисли змаліли, заземлилися. Матеріалізації людини великою мірою сприяли матеріальні нестатки, відсутність товарів першої необхідності, вистоювання у чергах за продуктами тощо. За цих умов у свідомості людини почали домінувати матеріальні інтереси, вона стала заручником споживацтва, що спричиняло, за формулюванням Є.Сверстюка, “охлялість – фізичну і моральну заляканість, зацькованість, збайдужіння, і самозахисну агресивність, запобігливе пристосуванство” [8].

Опинившись у вакуумі ідеалів, діти та їх наставники стали заручниками стихійного потоку суперечливої, здебільшого негативної інформації, яка сприймається, зазвичай, без критичного відбору і принципової оцінки, оскільки попередні моральні критерії оголошені “застарілими”, “фальшивими”, а нові ще не стали загальноновизнаними. Як наслідок, вакуум у царині моралі, духовності наспіх заповнювався “різними духовними сурогатами”, прицемленими мас-медіа дуже різними і далеко не кращими взірцями й ідеалами, більш прагматичними, технократично-утилітарними, а інколи й негативного спрямування.

Але, як зазначає О.Сухомлинська, у генотипі українців закладений потяг до духовних пошуків, загальнолюдських і національних, гуманістичних ідей, кращих вітчизняних духовних традицій [8, с.24–27].

У цьому контексті в роки розбудови української національної освіти гостро постала проблема виховання духовності й моральності як світськості чи як долучення дитини до релігії, що в деяких науковців і практиків стала альфою і омегою всього освітнього процесу. Ця проблема винесена на широкий загал, її обговорюють не лише освітяни, але й політики, ідеологи, представники релігії. Попри різні позиції, доречним вважаємо тезу О.Вишневського, що сьогодні стає очевидним неможливість повернення до духовності на основі атеїзму, а оскільки головним джерелом духовності є релігія, то її співпраця з школою видається не тільки можливою, але й необхідною [1, с.21].

Не менш важливим пріоритетом сучасної української освіти є адаптація дитини до умов життя у ринковому суспільстві, тобто життя в нових умовах, часто непередбачуваних, кризових, загрозливих.

Розвиток ринкових відносин, переорієнтація нашого суспільства на нову (по відношенню до радянської) систему вартостей зумовили кардинальні зміни підходів до проблем навчання і виховання, які, на думку О.Вишневського, характеризуються переходом від презирливого ставлення до власності до трактування її як основи свободи; від інтелектуального та матеріального споживацтва до самовідповідальності й підприємливості; від примату поняття “суспільно корисна праця” до розвитку працьовитості як засобу самоутвердження і власного життєзабезпечення, можливості максимальної самореалізації людини [1, с.22].

У якості важливого, але не нового для української освіти й виховання, пріоритету вирізняється відродження родинного виховання, повернення до цінностей сім'ї як важливої соціальної інституції, джерела поповнення життя нації, найпершого осередку соціального становлення особистості.

Внаслідок “одержавлення” системи виховання, в тому числі родинного життя і функцій сім'ї, що випливало з ідеології більшовизму (побутувала дум-

ка про неминуче відмирання сім'ї в умовах соціалізму як чинника виховання дітей), родина успадкувала відчуженість батьків і дітей, багато молодих людей не знають свого родоводу, типовим явищем стала людина без роду, нівелюються цінності сімейного життя, зростає кількість розлучень тощо.

Будучи проміжною ланкою між людиною і суспільством, сім'я з погляду педагогіки розглядається як інститут суспільного виховання, який, як і інститути громадського виховання (дошкілля, школа тощо), орієнтується на всю систему цінностей, тобто прагне прищепити дитині певні моральні та суспільні погляди і сприяти виробленню адекватної суспільству поведінки.

У цьому сенсі сімейне виховання трактується як складова всього сучасного українського виховання. Відповідно воно стало предметом вивчення окремої галузі педагогічного знання – родинної педагогіки, яка визначається як складова частина народної педагогіки, в якій зосереджено знання й досвід щодо створення і збереження сім'ї, сімейних традицій. Її основні засади детально розкриваються у працях В.Сухомлинського “Батьківська педагогіка”, М.Стельмаховича “Українська родинна педагогіка”, А.Марушкевича “Родинне виховання” та ін.

З відродженням і розбудовою української державності відбувається повернення до традицій національного родинного виховання доби львівської епохи, які, зрештою, “підпільно” діяли весь час в окремих місцевостях (особливо у західних областях) України. “Настав час, – писав М.Стельмахович, – коли необхідно якнайрішучіше повернутися до української родинної педагогіки ..., до відродження традиційного статусу родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов'ю до дітей і відданістю святому обов'язку їх виховання” [9, с.129–132].

Повернення проблеми виховання дітей у сім'ї у зміст офіційної педагогічної науки і практики зумовлене не тільки належною оцінкою традицій родинного виховання, але й пов'язане з сучасною українською реальністю, яка безпосередньо впливає на виховний процес і є, за визначенням О.Сухомлинської, “живильним середовищем для розвитку й розбудови виховних ідей і концепцій” [10, с.4].

Дотичною до вищезначених пріоритетів нинішньої української освіти й виховання, на наш погляд, є проблема взаємовідносин і взаємовпливів особистості й колективу (вживаними є й інші терміни: група, угруповання, спільнота, громада, організація). Її розв'язання на сучасному рівні розглядаємо як важливий пріоритет становлення і розвитку виховних процесів.

Більшість зусиль, уваги та пошуків сьогодні спрямовується на особистість, індивіда – його можливості, здатності. І це цілком виправдано через табування цієї проблематики в попередні роки, коли панував колективізм як засіб стандартизації людини, домінував примат колективу над особистістю, підпорядкування особистих інтересів колективу й т.ін. Такий стан, на думку М.Красовицького, можна частково виправдати тим, що ця проблема перебувала під особливим ідеологічним контролем (хоча попри це більшість українських вчених, і особливо В.Сухомлинський, та педагогів-практиків намагалися її вирішити на засадах гуманізму) [5, с.43].

Українська педагогіка беззаперечно відкидає примат суспільства над особистістю, групову зверхність над індивідуальністю дитини. Водночас, як зазначив М.Красовицький, ця ж педагогіка розуміє прагнення молоді до різних форм об'єднання, до співробітництва з іншими згідно з власними інтересами, потребою взаємодопомоги, поваги до прав іншої людини [5, с.43]. Тому особлива увага звернена на створення сприятливих взаємин у дитячих колективах, вироблення навичок взаємодії і взаємодопомоги, свідомої дисципліни, поваги до інших, вміння рахуватися з нормами життя. Попри колективістський зміст, і сьогодні ці засади є основою виховання свідомого громадянина, повноцінного члена суспільства. Їх органічне поєднання з принципами поваги до особистості дитини, її гідності й свободи ставлять перед школою важливе завдання створення між дітьми атмосфери співробітництва, дружби, поваги до гідності товариша, ін.

Водночас пріоритет особистості дитини, її гармонійний розвиток в умовах існуючої освітньої системи зумовлює переорієнтацію всієї системи на розвиток особистості школяра, утвердження особистісного підходу в навчанні, що передбачає трансформацію навчання як сфери попредметної спеціалізації у сферу самоствердження особистості. Сучасні дослідники особистісно зорієнтованої освіти (І.Бех, В.Кремень, В.Рибалка, В.Сериков, І.Якиманська та ін.) розглядають особистість як мету та фактор освітнього досвіду під час навчання.

Провідним у розвитку національної системи освіти стає усвідомлення педагогами суб'єктності учня в навчальному процесі, що забезпечується запровадженням нової особистісно зорієнтованої системи навчання. Вона виходить із визнання унікальності суб'єктного досвіду самого учня як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності, має за мету організацію навчання як процесу психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні [6, с.34]. Такий підхід поєднує виховання і освіту в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку дитини, підготовки її до життєтворчості тощо. Завдяки йому навчальний процес стає насичений розумінням учнями знань, а не насичений знаннями, які повинен здобути учень. Відповідно зміст цілей навчання, в тому числі й виховних, відображає його спрямованість на максимальне виявлення, ініціювання, використання, “окультурення” індивідуального досвіду дитини; допомогу особистості пізнати себе, самовизначитися та самореалізуватися (а не формування у неї попередньо заданих якостей); формування в особистості культури життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя, правильно визначати лінії життя [6, с.34].

Отже, в умовах трансформаційних змін в Україні, що пов'язані передусім з розвитком громадянського суспільства, українська освіта і виховання набувають національно-демократичного характеру, з чого випливають такі її пріоритети, як відродження духовності, розвиток почуття патріотизму й громадянського самоусвідомлення, почуття родинності; гуманізація світогляду і поведінки людини; орієнтація на людину, забезпечення умов для становлення її особистості.

суб'єктності, соціальності, культурної ідентифікації та самореалізації; розквіту в ній творчих можливостей, ініціативності й практицизму тощо.

Усі вищезазначені пріоритети, безумовно, заклали основу нової моделі народної освіти, спрямованої на їх здійснення у реальному житті України, що є живильним середовищем для розвитку й розбудови виховних ідей і концепцій. Відповідно до глобально-історичної переорієнтації нашого суспільства загалом й освіти зокрема на нову систему вартостей, докорінно змінилися підходи до проблем навчання і виховання, а відтак – і формулювання їх цілей на всіх рівнях – від загальної, генеральної мети виховання, що відображає соціальне замовлення суспільства, до конкретних цілей навчання, які реалізуються у змісті й організації навчально-виховного процесу.

1. Вишневецький О.І., Кобрій О.М., Чепіль М.М. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій / За ред. О.Вишневецького. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
2. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С. 51–56.
3. Закон України “Про освіту” // Освіта. – 1996. – 21 серпня. – С. 6.
4. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 1. – С. 3–7.
5. Красовицький М.Ю. Не втрачати ні крихти надбань // Рідна школа. – 1994. – № 12. – С. 41–43.
6. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 255 с.
7. Підласий І. Ідеали українського виховання // Рідна школа. – 1999. – № 12. – С. 6–13; 2000. – № 4. – С. 6–13; № 2. – С. 6–11.
8. Сверсток Є. Блудні сини України / Т. Марусик (упоряд.); О.Рибалко (ред.). – К.: Товариство “Знання України”, 1993. – 244 с.
9. Стельмахович М.Г. Виховні цінності традиційної української родини // Цінності освіти і виховання – К., 1997. – С. 129–132.
10. Сухомлинська О.В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 2–6.
11. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 840 с.

On the basis of educational documents, accepted for period of independence of Ukraine, essence of modern interpretation of purpose of education is exposed. Basic accents are analysed in understanding of comprehensive at harmonious development of personality on the present stage, the differences of orientation of education of independent Ukraine are traced from educate orientation of soviet period.

Key words: *educational aim, detailed development of personality, socially-cultural function of school, democratization of education, humanization and humanitarization of school.*

УДК 37.036:78.0(092)

ББК 74.200 551.3

Світлана Салдан

АНТИЧНІ МИСЛИТЕЛІ ПРО МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються деякі питання музично-естетичного виховання з точки зору античних мислителів. Основним здобутком античних вчених в даній галузі було закладення основ формування цілісної концепції гармонійного розвитку людини.

Ключові слова: педагогіка, музичне виховання, античні мислителі.

Ефективність виховної ролі музики, а також напрямок і характер її соціального впливу є важливими критеріями, що визначають суспільну значимість музичного мистецтва і його місце в системі духовно-культурних цінностей. Вивчення виховних аспектів музики має довгу історію. В цій галузі накопичено достатньо великий досвід, однак умови функціонування музичного мистецтва та розвиток засобів його впливу постійно змінюються, і, як наслідок, зміни в музичному сприйнятті сучасного слухача вимагають подальшої розробки цієї теми. І для того, щоби глибше зрозуміти особливості становлення людської особистості, необхідно розглянути хоча б основні риси історичного походження музичного – естетичного виховання. Роль музичного мистецтва, в естетично-філософському контексті у своїх працях розглядали: Шестаков В., Матоніс В., Григорян С., Царліно Дж., Лосев А., Фарбштейн А. та інші.

Метою даної статті є розгляд основних ідей і поглядів учених античного світу на музично-естетичне виховання як складової загального гармонійного розвитку особистості у педагогічному контексті.

Мислителів здавна цікавила ідея про зміст, природу і призначення музики, про її роль в житті людини як засобу виховання.

У древньому Китаї музика вважалася одним з найкращих засобів перевиховання людей та зміни звичаїв-обрядів. Строга символічна і семантична детермінованість безпівтонового ладу (пентатоніки) повинна була виявляти строгий вплив на життєдіяльність особистості. Згідно цієї теорії визначеність кожного з п'яти звуків, крім імітування природи (грому, шуму вітру по гілках, потріскування палаючих дров, дзюрчання струмка) ототожнювалося з п'ятьма основними кольорами.

Давньокитайський філософ і педагог Конфуцій (основоположник конфуціанства – етико-політичного і педагогічного вчення світового рівня, яке на багато століть визначило характер китайської системи освіти й до сьогодні має великий вплив на культуру й інші сторони життя Китаю) бачив державу як таку собі велику сім'ю, а музика повинна була забезпечити гармонійний розвиток суспільства та особи. Він вважав, що виховання дітей має починатися з поезії, а закінчуватися вивченням правил етики й музики, яка втілює у собі найвищі цінності. Музика сприймалася засобом розвитку певних моральних якостей (великодушності, врівноваженості, скромності, ввічливості, чесності та ін.), а також відкривала шлях до духовної досконалості людини.

Широкий розвиток ідей музичного виховання спостерігаємо у Древній Греції. Жодному іншому мистецтву греки не присвятили стільки спеціальних робіт, як виховній ролі музиці. До наших днів дійшли музично-теоретичні трактати Аристоксена, Евкліда, Леоніда, Птолемея, Аристида Квінтиліана та ін. Автором першого твору про музичне виховання вважають Ласа із Герміони, сучасника Піфагора. Через тисячу років після нього римлянин Боецій звів у своїй праці “Про музичне вчення” більшу частину того, що було зроблено греками в цій галузі.

Під музичною освітою розумілися всі галузі літератури, мистецтва, якими відали музи. Аристофан, характеризуючи кращих людей держави, зауважує, що вони виховані в хорах і в музиці, Він підкреслював, що на чолі народу повинні стояти люди музично освічені. В основі шкільного навчання в музичній (“мусичній”) школі було опанування музичної грамоти, гри на музичних інструментах та хорового співу. “Душу ми перш за все вдосконалюєм, – говорив Лукіан, навчаючи юнаків музиці, лічбі і грамоті, – потім вони вчать вислови мудреців та розповіді про давні подвиги і корисні думки... Слухаючи про нагороди і достойні діяння, юнаки поступово ростуть душею і відчувають прагнення наслідувати їм, для того, щоби пізніше і їх оспівували і захоплювалися ними наступні покоління, як і ми захоплюємося предками, завдяки творінням Гесіода і Гомера” [3, 245].

Музично-естетичному вихованню Платон надавав першочергового значення, вважаючи, що музичний ритм і гармонія привчають до упорядкованості в рухах, в думках та емоціях: “Коли навчилися грати на кифарі, вчать їх віршам інших хороших поетів-творців пісень, припасовуючи слова до музики й змушуючи душі дітей звикати до правильного чергування звуків та ладів, щоби, стаючи більш смиренними чинними і урівноваженими, вони були би готові до промов і діяльності: адже все життя людини потребує чинності і доброго ладу” [2, 44].

Багатьох мислителів минулого цікавила думка про роль музики у розвитку духовно-фізичної єдності людини. У своєму проєкті ідеальної держави Платон, прагнучи виховати у громадянах сувору простоту та мужність, вимагає жорсткого контролю над музикою. Він вважав, що навчанням треба скористатися подвійно: щодо тіла – мистецтвом гімнастичним, а для розвитку якостей душі – музичним.

Для Платона музика і гімнастика є головними засобами виховання дітей, які, діючи разом, здатні привести особу до гармонічного розвитку. Розробляючи свою теорію ідей, всю сутність людини Платон пов’язує з душею. В “ідеальній” державі Платона музика є найбільш могутнім засобом виховання душі для мудреців і воїнів. Для їх виховання Платон вважає сприятливими тільки 2 лади – фригійський і дорійський (решту він пропонує виключити з виховного процесу). Перший – це такий лад, який сприяє вихованню людини як воїна, другий – сприяє мудрим діям в мирний час.

У послідовників Піфагора – піфагорійців – музичне виховання розглядалося як спроба утвердити гармонію розвитку особистості з оточуючим природним світом, для чого й повинно було використовуватись музичне мистецтво. Так, якщо для тіла вища мета – катарсис, згідно Піфагора, досягається шляхом вегетаріанства, то душа до нього може прийти лише шляхом приєднання до музичної гармонії космосу. Мислитель вважав, що світ створений за тим способом, який пізніше почала наслідувати ліра. Піфагорійці стверджували, що математика демонструє точний метод, яким Бог встановив і утвердив Всесвіт. Встановлення ними зв’язку між математикою і музикою включило останню до числа математичних наук і зумовило подальший роз-

виток античної науки про музику. Не випадково серед авторів музично-теоретичних трактатів було так багато математиків: Архип, Евклід, Ерастофен, Птоломей. Згідно піфагорійців, “звукові сфери” є в гармонії з людською душею. За допомогою музичного інструменту, у звучанні якого фокусується небесна гармонія, на відповідний гармонізуючий лад можна налаштувати і душі людей, що слухають музику. Саме цим зцілюються їх норавливість, душа звільняється від афектів (гніву, страху тощо), людині повертається її гармонія. Відзначивши, що піфагорійська концепція музики зіграла вирішальну роль всієї грецької теорії мистецтв і в долі самого мистецтва, В.Татаркевич пише: “З допомогою музики можна впливати на душу, хороша музика може її покрасити, а погана зіпсувати. Такий вплив греки називали психагогією, або керуванням душі” [4, 73].

Виховна роль музики високо оцінювалася Аристотелем. Він різко критикував виховну практику, яка була в державах Криту і Спарти, де головну увагу наділяли воєнній та фізичній підготовці. Гармонія тілесного і духовного принципово є для мислителя вихідною точкою виховання людини, що є можливим, на його думку, лише в поєднанні взаємовпливу музики й гімнастики.

Як і Платон, Аристотель здійснює строгий відбір ладів і музичних інструментів. Він ділить лади на етичні (які діють на моральні властивості людини), практичні (які викликають волю, бажання діяти) і ентузіастичні (які викликають піднесений стан) і вказує, в яких випадках і якими ладами треба користуватися.

Музиці як засобу етичного впливу Аристотель віддає перевагу над усіма іншими засобами чуттєвого сприйняття, вважаючи, що навіть одна мелодія без словесного супроводу має в собі етичні властивості, – поміж тим як ні фарби, ні запахи, ні смакові відчуття нічого в собі такого не мають. Розглядаючи проблему музичного виховання особистості у VII книзі “Політики”, він виділив такі функції музики, як: фізіологічний вплив, моральне виховання, інтелектуальний розвиток, а також зазначив функцію музичного мистецтва як інтелектуальної розваги вільнонароджених. Однак, не дивлячись на те, що спів і гра на музичних інструментах у давньогрецьких школах складали необхідну частину учбової програми, ці функції музики Аристотель, як і Платон, поширює на виховання тільки вільних громадян.

У Древньому Римі існувало розмаїття концепцій естетичного виховання. Спільним для них був погляд, згідно якого музика не повинна мати сильний емоційний вплив, викликаючи глибокі переживання. Здебільшого вона розглядається як засіб, який створює відповідний настрій, що відволікає від душевних переживань. Епікурійці ж заперечували виховну роль музики, прирівнюючи її до смакових відчуттів. Тому не дивно, що в Древньому Римі навчання співу та гри на музичних інструментах в учбових закладах були відсутні.

Треба відзначити Марка Фабія Квінтіліана, видатного представника педагогічної думки древнього Риму. Упродовж 20 років він утримував школу

риторів, яка користувалася широкою популярністю і знаходилася під опікою імператорів. Він підкреслював користь занять музичним мистецтвом для майбутнього оратора. Згідно його спостережень, в мові, як і в музиці, сполучення і звуки розташовуються відповідно до змісту: “Про речі величні співають – і в розумінні голосу, і в розумінні модуляції – підвищено, про речі приємні – ніжно, про речі середнього типу – плавніше, і в усіх випадках спостерігається відповідність до почуттів, які необхідно висловити [5, 51].

Соціальні погляди давньогрецьких традицій були близькими також і для мусульманських філософів. Першим і найбільш значним мислителем країн Близького Сходу зазначеного періоду був прихильник древньогрецької філософії мусульманський мислитель аль-Фарабі. Викладаючи соціальну теорію в своєму “Трактаті про погляди жителів добropорядного міста”, аль-Фарабі наполягає на тому, щоби суспільство, подібно до природи, було влаштовано гармонійно. Користь музики для придуманого ним міста полягає в тому, щоби врівноважити людей, зробити їх відносини гармонійними. Про музику він говорив: “Ця наука корисна в тому значенні, що врівноважує норовливість тих, хто її втратив, робить досконалыми тих, які ще не досягли досконалості, і зберігає рівновагу тих, які перебувають в стані рівноваги [1, 151]. Аль-Фарабі підкреслює також духовну і фізичну природу музики та її можливість здійснювати вплив на людину, зокрема – молодь. Він, будучи лікарем, музикантом і музичним теоретиком, помітив впливову силу музики не тільки на духовну сторону, але через неї і на весь людський організм. Цю проблему глибше розвинув Авіценна (Ібн Сіна) – учений, філософ, природознавець, лікар і поет, котрий розглядав фізичну і духовну сторону в гармонійній єдності.

Провідні ідеї музично-естетичного виховання давніх мислителів набули широкої популярності в XVII – XVIII ст., знайшовши свій подальший розвиток у творах грецьких, римських учених, вітчизняних просвітителів, і стали основою подальшого розвитку науки та освіти. Не втратили вони своєї актуальності і в наш час, оскільки проблема гармонійного розвитку особистості, особливо підрастаючого покоління, загалом є актуальною до нині.

1. Григорян С. Из истории философии Средней Азии и Ирана VII – XII вв. – М.: Провешение, 1960 – С. 151
2. Коваленко С.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К., ІСДО, 2006. – 659 с.
3. Лукиан. Анахарсис, или об упржнении тела // Собр. соч.: в 2-х т. – М.: Провешение, 1935. Т. 1. – 405 с.
4. Татаркевич В. Антична естетика. – М.: Мысль, 1977. – С. 73.
5. Хрестоматія з історії педагогіки / Упорядник І.Ф.Свадковський – Х., 1936. – Т. 1. – С. 51–60.

Some questions musically education from the point of view an ancient world in the article are examined. In this industry the book-mark of bases of forming of the integral system of looks of harmonious development of man was basic achievement of ancient scientists.

Key words: *pedagogics, musical education, ancient scientists.*

УДК 37:070

ББК 74.03 (4 Укр) 51-05

Лілія Сілевич

УКРАЇНСЬКА ОСВІТЯНСЬКА ПРЕСА ЛЬВОВА 20-30-Х рр. XX ст. ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті акцентовано увагу на українській фаховій пресі 20-30-х рр як джерелу досліджень з історії педагогіки, історії журналістики, персонографічних досліджень. Доведено, що контент-наповнення цих видань містить багатий матеріал не лише для дослідження становлення і розвитку вітчизняної науки про виховання і навчання, а й для вивчення розвитку національного шкільництва в Галичині, яке функціонувало в складних умовах колоніального режиму.

Ключові слова: *фахова преса, національне шкільництво в Галичині, часописи педагогічного спрямування, дидактично-методичні публікації, історія педагогіки.*

Українська освітянська преса Львова 20-30-х рр. XX ст. концентрує в собі науковий потенціал громадських і педагогічних діячів того часу, котрі на її сторінках представляли на широкий огляд передові педагогічні ідеї та положення, намагалися творити систему національної освіти в умовах чужорідного соціокультурного простору. На сучасному етапі розвитку української держави є незвичайно важливим звертатися до досвіду попередників, які жили у значно важчих політико-економічних умовах, однак активно працювали заради становлення національної педагогічної науки, заради виховання освіченого національно-свідомого покоління, а також переосмислювати їхні здобутки і йти далі.

Науковці сьогодення, досліджуючи діяльність окремих товариств, громадських інституцій, історію національної журналістики і шкільництва, часто звертаються до українських освітянських періодичних видань столиці Галицького краю 20-30-х рр. XX ст. Зокрема, становленню та розвитку української педагогічної преси другої половини XIX – першого тридцятиліття XX ст. присвячено розвідки С.Костя [1] та В.Передерій [2]. Висвітлення питань шкільної дидактики на сторінках західноукраїнських (в цілому) педагогічних журналів вивчала Т.К.Завгородня [3], а проблеми збереження національного шкільництва у відображенні становової преси Галичини загалом і на сторінках “Української школи” зокрема аналізувала Л.Середяк [4, 5]. В.Підгірна за публікаціями журналу “Рідна Школа” (1927–1939 рр.) досліджувала діяльність бібліотек однойменного товариства у селах та містечках Галичини [6]. На історії місячника “Рідна Школа” (1927–1939 рр.) та проблематиці друкованих на його сторінках матеріалів акцентувала увагу у конференційній доповіді Н.Черниш [7]. Однак у жодній із зазначених наукових розвідок увага вчених не зосереджується на цих періодичних виданнях як цінному джерелі історії розвитку української педагогічної науки. Це й обумовило вибір журналістики як предмету дослідження, яке охоплювало 11 пресових видань педагогічного спрямування. Серед них: “Учительське слово”, яке було створене ще в 1912 р. і протрималося до початку Другої світової війни, два додатки до нього “Життя і школа” (1923) та “Шлях навчання і виховання” (1927–1939), додаток до другого з них під назвою “Методика і шкільна практика” (1930–1938) і 7 окремих часописів: “Світло” (1921–1922), “Учитель” (1923–1924),

“Учитель” (1925), “Учительська школа” (1925–1934, 1938–1939), “Рідна школа” (1925), “Рідна школа” (1932–1939) та “Шлях молоді” (1936–1939). Майже всі з досліджуваних журналів видавалися освітянськими громадськими організаціями: товариство “Учительська Громада” видало 2 журнали, товариство “Взаїмна Поміч Українського вчителства” – 5 видань і товариство “Рідна Школа” – 4 часописи.

За періодичністю ці видання поділяються наступним чином: чотири з них – місячники (“Світло”, “Життя і школа”, “Учитель” 1923–1924 рр. та “Рідна школа” 1925 р.), три – двотижневики (“Методика і шкільна практика”, “Шлях молоді” і “Рідна школа” (1932–1939 рр.), у трьох довготривалих виданнях періодичність змінювалася (“Учительське слово” спочатку виходило як місячник, а в останні роки існування – як двотижневик; “Українська школа” починалася як кварталник, а згодом стала місячником; „Шлях навчання і виховання” у перші роки існування – місячник, а згодом – кварталник), і ще один часопис, про періодичність якого редакція не повідомляла (“Учитель” 1925 р.).

За читацьким призначенням ці видання можна об’єднати у дві групи:

1) журнали освітянського спрямування для широкого кола читачів. Сюди належать “Світло”, “Учительське Слово”, “Шлях молоді” “Рідна Школа” (1927) і “Рідна Школа” (1932 – 1939);

2) часописи орієнтовані на фахівців педагогічної галузі. Серед них: “Життя і Школа”, “Українська школа”, “Учитель”(1923 – 1924), “Учитель” (1925), “Шлях навчання і виховання”, “Методика і шкільна практика”.

У 1920 р. році, як орган товариства “Взаїмна Поміч Українського вчителства”, було відновлено видання заснованого 1912 р. журналу “Учительське слово”. З 1920 р. по 1939 р. – у другий період існування часопису – до роботи його редакції у різні роки мали відношення: А.Зелений, Я.Кузьмів, І.Ліщинський, А.Мучій-Боднарівич, М.Мороз, І.Стронський, І.Юшин.

У перші два роки редакція журналу акцентувала увагу на питаннях налагодження мирного життя у різних сферах суспільства, науки, культури, пропагуванню ідеї української державності та викритті польського шовінізму. Поряд з матеріалами про становище, права і обов’язки українських освітян, про проблеми організаційні на сторінках видання публікувалися численні статті, автори яких піднімали питання про значення і завдання виховання, про напрями у ньому (виховання національне, моральне, соціальне й економічне) тощо. У ряді публікацій звучали мовно-правописні теми, подавалися огляди і критика педагогічної літератури та періодичних освітянських видань, обговорювалися проблеми фахової самоосвіти вчителів. Окрім того, багато місця на сторінках свого видання редакція відводила для публікації дидактичних та методичних матеріалів, статей з історії педагогіки.

У червні 1921 р. Товариство вчителів вищих шкіл у Львові “Учительська Громада” випустило у світ перше число журналу “Світло”. Часопис виходив під заголовком “Місячник посвячений справам національного й суспільного виховання”. За два роки (1921–1922 рр.) його функціонування світ побачило

дев’ять чисел (перші чотири з них – під редакцією Михайла Галушинського, а наступні – під редакцією Омеляна Терлецького).

“Світло” виходило у роки активного українсько-польського протистояння, яке призвело до того, що в 1922 р. вийшло лише три об’єднаних числа (ч. 1/3, 4/6, 7/12). Також умови функціонування мали безпосередній вплив і тематику публікацій. Видавці журналу розраховували на широку аудиторію читачів, тому професійна тематика на його сторінках висвітлювалася у контексті проблем загальнонаціонального характеру. Передовиці та редакційні статті передусім акцентували увагу на плеканні ідей української державності і формуванні відповідної морально-духовної атмосфери у середовищі вчителів на їхніх вихованців.

Продуманою є структура видання. Усі публікації вузької освітньо-педагогічної проблематики подавалися у чотирьох розділах: “Дошкільне виховання”, “Шкільне виховання”, “Позашкільне виховання і народна освіта” та “Естетичне виховання”. На сторінках видання публікувалися наукові розвідки та публіцистичні статті авторитетних громадсько-політичних та культурних діячів: Л.Білецького, М.Возняка, М.Галушинського, К.Малицької, А.Животка, С.Людкевича, С.Русової, Є.Сельського, О.Тисовського, О.Терлецького, Є.Яворовського та ін.

У публікаціях цих авторів домінувала думка про те, що у розбудові системи національної освіти передусім велике значення має ідеологія, від якої залежать усі галузі як духовної (релігія, наука, мистецтво), так і матеріальної культури народу. Особливо актуальними й для сьогодення серед них є: “Національне виховання і наша історія” О.Терлецького (1921. – Ч. 2), “Кружки самоосвіти в школах” М.Паньчука (1921. – Ч. 2), “Про музичне виховання” С.Людкевича (1921. – Ч. 3), “Суспільно-національна опіка над дітьми” Є.Сельського (1922. – Ч. 1/3), “Пропедевтика філософії у середній школі” Є.Яворовського (1922. – Ч. 4/6).

Важливим джерелом для дослідження історії національної педагогіки є й друковані на сторінках видання життєписні нариси про знаних українських педагогів, громадських діячів, письменників, філософів. Серед них Л.Білецького “Софія Русова” (1922. – Ч. 1/3) і М.Возняка “Грицько Сковорода як педагог” (1922. – Ч. 4/6). Рівноцінне джерелознавче значення, у контексті нашого дослідження, мають і студії про знаних педагогів зарубіжжя (Шах С. Професор д-р Франтішек Дртіка. – 1921. – Ч. 5; Животко А.Г. Пестальоці: До 175-річчя його народження (1746–1821). – 1922. – Ч. 1/3), оскільки вони свідчать про орієнтири українських освітян 20–30-х рр., переконання і діяльність яких формували засади української освітньої системи і педагогіки загалом.

З січня 1923 р. під назвою “Життя і Школа” у Львові почав виходити щомісячний педагогічно-науковий додаток до “Учительського слова”. За видавничтво цього часопису взялася Педагогічно-наукова комісія товариства “Взаїмної Помічі Українського Вчителства”. Журнал проіснував лише півроку. За цей час вийшло шість чисел, одне з яких здвоєне. До складу редакційного ко-

мітету часопису входили: М.Божинівський, А.Зелений, М.Зубей, Г.Коваль, І.Лішинський, Г.Лобай, М.Матвійчук та М.Таранько.

За задумом редакції на сторінках видання планувалося подавати статті вузького фахового характеру, які давали би змогу українським освітянам виробляти і обговорювати власну концепцію національної системи освіти, творити національну педагогічну науку загалом. Зокрема, це мали бути статті про науковий підхід до організації школи, про теорії морального, інтелектуального, естетичного, соціального та фізичного навчання і виховання українських дітей, присвячені історії, дидактиці та методиці навчання і виховання, експериментальній педагогіці і психології та шкільній і суспільній гігієні тощо. Однак, через короткотривале існування цей масштабний задум видавцям журналу реалізувати не вдалося.

Тим не менше на шпальтах часопису опубліковано ряд матеріалів, на які слід звернути увагу дослідникам становлення національної науки про навчання і виховання. Серед них “Відозва педагогічно-наукової Комісії у справі шкільно-педагогічної літератури з особливим узглядненням книжок і засобів до науки читання, писання і рідної мови” і статті Т.Угринівського з методики навчального призначення прикладного мистецтва.

Окрім того, цінним джерелом для вивчення історії української педагогіки є друківані на сторінках видання повідомлення про новинки методичної літератури та хроніка шкільного і педагогічного життя в Україні.

На час перерви у виданні “Учительського Слова” у Львові виходив місячник “Учитель”. Від листопада 1923 р. по серпень 1924 р. світ побачило десять чисел журналу присвяченого “справам виховання, шкільництва й учительства”. Відповідальним за його редакцію був Андрій Зелений.

У програмні статті мета видання подавалася таким чином: “увести українське учительство в сферу нових ідей, врідию новітніх працівників на полі народного виховання й навчання, висвітлювати усі прояви з області шкільництва взагалі, а українського зокрема, і обговорювати справи, що торкаються життя-буття учительства” (1923. – Ч. 1).

На сторінках “Учителя” домінували матеріали методичного характеру, зокрема, про новітні методи народної освіти (так-званої етнопедагогіки) і статті, автори яких намагалися розробляти нові шляхи розвитку і завдання тогочасного українського шкільництва і педагогіки загалом. Серед них: публікації дидактично-методичного характеру “3 педагогічних дослідів та пошукувань” (1923. – Ч. 2) і “Матеріали до анкети на тему: Що читає українська шкільна дівчата і молодь і що їй подобається?” (1924. – Ч. 8, 9) Є.Грицака та методичні розробки І. Климка “Методичне переведення лекції простого речення в другій класі народної школи” (1924. – Ч. 3), “Нарис лекцій граматики в II і III класі народної школи” (1924. – Ч. 7) і “Обчислення обводу і поверхні пояса в народній школі” (1924 – Ч. 8).

“Учитель” є також важливим джерелом для історії розвитку національного шкільництва і педагогічної науки. На його сторінках друкувалися статті на теми експериментальної психології, ролі і місця фізичного виховання у сис-

темі національної освіти, про розвиток фахової освіти в Україні, про морально-етичні засади виховання, а також статті загальнопедагогічного спрямування. Окрім того, на шпальтах місячника публікувалися шкільні закони і міністерські розпорядження, подавалися повідомлення і замітки, які є важливим джерелом для вивчення стану українського шкільництва під Польшею та в УСРР.

У 1925 р. львівське товариство українських учителів середніх і вищих шкіл “Учительська Громада” почало видавати науково-педагогічний кварталник, а з 1932 р. – місячник, під назвою “Українська Школа”. Часопис виходив до 1939 р. з трьохрічною перервою у 1935 – 1937 рр. За редакцію видання у різні роки відповідали Григорій Микетей, Юрій Рудницький, Павло Сиротюк, Михайло Струтинський.

У програмній статті “Наші завдання” (1925. – Зш. 1/3) редакція повідомляла, що основними завданнями журналу будуть такі: вирішувати національні справи, пов’язані з українським шкільництвом і шкільною реформою, захищати громадянські права українських педагогів, знайомити їх новими досягненнями тогочасної міжнародної педагогічної науки, новітніми методичними розробками з окремих дисциплін.

Багато уваги на сторінках видання відводилося для висвітлення організаційних справ, які стосувалися загалу освітян, зокрема, подавалися докладні відомості про роботу “Учительської громади”. Окрім того, публікувалися проблемні статті, автори яких піднімали питання про захист українського середнього шкільництва і мови від руйнівних впливів асимілятивної політики уряду Польської держави, про умови існування, розвиток та потреби школи й учительства. В “Українській Школі” вміщено чимало матеріалу про заснування братських шкіл, гімназій, про справу українського університету у Львові і заснування вищих шкіл в Галичині і на Закарпатті.

Однак, на шпальтах журналу домінували наукові статті, автори яких розповідали про нові досягнення у світовій та українській педагогіці, про психологію та психіку молоді різних вікових категорій, про морально-етичне, релігійне, родинне, фізичне і статеве виховання дітей і юнацтва, про способи організації шкільництва і правовий захист вчителів, піднімалися питання про реформування уроків української мови у навчальних закладах. Також, у часописі друкувалися дидактичні матеріали та методичні розробки викладання окремих предметів (особливо української літератури). Для публікації останніх було відкрито спеціальний відділ “Дидактичні miscellanea”. З друківаних тут матеріалів вчителі могли отримати нову чи додаткову інформацію з історії України, рідної мови та літератури, про відомих (не лише українських) письменників, діячів культури і педагогів, отримати поради і зауваження щодо проведення уроків. Під цими публікаціями стояли прізвища таких, уже на той час авторитетних, українських громадських, культурних і наукових діячів, як: М.Возняк, Д.Коренель, І.Крип’якевич, А.Крушельницький, Д.Лукіянович, С.Русова, В.Сімович, С.Смаль-Стоцький, Ю.Стефанович, Ю.Чайковський.

Цього ж року інше львівське товариство українських освітян – “Взаїмна Поміч Українського Вчительства” – видало два томи педагогічно-наукового збірника “Учитель”. Видання, що вийшло під редакцією М.Таранька, продо-

вжувало традиції своїх попередників і стояло на засадах самоосвіти вчителів. На його сторінках опубліковано низку науково-популярних статей педагогічної тематики, нариси про розвиток шкільництва і просвітництва у Галичині та за її межами, літературознавчі розвідки. Автори ряду публікацій піднімали питання про шляхи подолання неграмотності в краї та про удосконалення фахової підготовки українських вчителів.

Серед авторів матеріалів присвячених виключно методичним питанням І.Климко, Д.Коренець, М.Божиківський і М.Полек. Окрім цього, на сторінках збірника опубліковано низку розробок уроків з того чи іншого предмету.

З січня 1927 р. товариство “Взаїмна Поміч Українського Вчителства” почало видавати черговий освітянський журнал **“Шлях навчання і виховання”**. До ч. 3 за 1930 р. він був додатком до “Учительського Слова”, а від ч. 4 за цей рік до 1939 р. виходив як самостійне видання. Ключовими особами у роботі редакції журналу були А. Зелений, Я.Кузьмів, А.Мучій-Боднарівич, І.Стронський, І.Юшишин.

На сторінках цього часопису редакція передусім розглядала теоретичні питання виховання і навчання тогочасної молоді, публікувала дидактично-методичні розробки для усіх шкільних предметів і наукові статті з методики і практики тогочасного виховання у народних школах.

Окрім того, розроблена редакцією у 1930 р. докладна програма видання передбачала друк на його сторінках наукових розвідок з історії педагогіки, з теорії та філософії виховання і навчання, з експериментальної педагогіки, з педагогічного психології, психофізики та ін., статей про систему виховання і навчання у тогочасних закордонних країнах, про досягнення тогочасної міжнародної педагогічної науки, про основи мистецького виховання в народних школах.

Серед співробітників журналу Р.Білинський, О.Грицай, М.Возняк, А.Животко, Б.Заклинський, Я.Кузьмів, І.Огієнко, Є.Пеленський, С.Русова, В.Сімович, С.Сірополко, І.Филипчак, І.Чепига та інші.

У зверненні “До наших читачів” (1931. – Ч. 10), редакція, підсумовуючи діяльність журналу за чотири роки, наголошувала на тому, що саме це видання започаткувало „традицію вироблення української педагогічної думки”.

Дидактично-методичні матеріали, практичні рекомендації для вчителів, статті з різних ділянок виховання і навчання були основою змісту журнал **“Методика і шкільна практика”** (“**Методика**”), який упродовж 1930–1933 рр. виходив як шомісячний додаток до “Шляху навчання і виховання”, а у 1934–1938 рр. – як додаток до “Учительського Слова”. Відповідальним особами у редакційному колективі видання були І.Юшишин та А.Зелений.

Редакція журналу запрошувала читачів ділитися на своїх сторінках досвідом освітянської роботи з колегами. Таким чином на його шпальтах публікувалися плани та конспекти лекцій з різних дисциплін, додатковий науковий матеріал, зразки організації свят чи урочистостей до певних подій, дат, міжурочні відпочинкові вправи, ігри тощо. Відтоді, коли часопис почав виходити як додаток до “Учительського Слова”, його зміст було чітко структуровано і

відділи: “Огляд педагогічно-методичного руху”, “Критика й бібліографія”, “Переписка Редакцій”.

З 1935 р. Мирослав Семчишин вів на сторінках журналу “Куток української літературної мови”. Матеріали, які тут друкувалися, були своєрідним курсом української літературної мови. Окрім того, в межах цього відділу публікувалися й статті, в яких розглядалися нормативні питання, зокрема у ділянці української граматики, лексики, орфоєпії, порушувати основні проблеми українського правопису.

Наприкінці 20-х рр. – у 30-х рр. ХХ ст. товариство “Рідна Школа” видавало у Львові два однойменних журнали. З червня до грудня 1927 р. під редакцією Івана Цурковського світ побачило лише шість чисел **“Рідної Школи”**, останнє з яких вийшло як подвійне.

Першочерговими завданнями цього видання було задекларовано докладне інформування широкої громадськості про роботу товариства, захист інтересів і прав українських вчителів та національного шкільництва. Автори журналу намагалися висвітлювати відверті утиски польською владою українського освітянства, що й спричинило його нетривале існування.

З журналом активно співпрацювали відомі громадсько-політичні діячі краю. Зокрема, М.Галушинський, І.Герасимович, Д.Коренець, І.Крип’якевич, О.Макарушка, К.Малицька, С.Сірополко, О.Терлецький, І.Чмола та ін. У своїх численних публікаціях з педагогічних питань вони акцентували увагу, передусім, на національному, вільному від урядових вимог, вихованні молодого покоління, оскільки вважали, що саме воно є основою формування повноцінної особистості.

З січня 1932 р. до вересня 1939 р. виходив двомісячник **“Рідна школа”** – сумарно за сім років було видано 184 числа журналу. Роботою редакції цього видання у різні роки керували Іван Герасимович, Михайло Струтинський та Маркіян Терлецький.

Журнал фактично був другою спробою товариства “Рідна Школа” видавати власний орган. Перед ним ставились ті ж завдання, із ним співпрацювали ті ж люди. Як і у попереднику, на його сторінках домінували публікації, автори яких намагалися вирішувати поточні проблеми національного шкільництва в умовах колоніального існування. Грунтовних розвідок з питань дидактики і методики викладання на його сторінках проктично немає. У часописі вмішувалися статті про українське державне і приватне шкільництво у Польщі й відомості про шкільництво і виховання у різних народів. Подавалися поради батькам, як виховувати дітей, піднімалися проблеми національного дошкільного виховання і фахової освіти. Окрім того, докладно висвітлювалася діяльність товариства-видавця.

Третім часописом, яке товариство “Рідна Школа” видавало у Львові, став двотижневик **“Шлях Молоді”**. Перше число цього журналу, присвяченого проблемам позашкільного виховання, вийшло 1 квітня 1936 р. До вересневих подій 1939 р. світ побачило 66 чисел видання. Роботою редакційного ко-

лективу “Шляху молоді” у різні роки керували Михайло Струтинський, Роман Олесницький та Володимир Дячук.

У цьому часописі, як і у двох перших виданнях “Рідної Школи”, акцент робився на національному вихованні молоді. Редакція “Шляху Молоді” орієнтувалася перед усім на підліткову аудиторію. Тому на його сторінках порушувалися актуальні молодіжні проблеми, публікувалися різноманітні просвітницькі матеріали, які сприяли знайомству читацької аудиторії з надбаннями українського народу в різних сферах життя і діяльності. Це були популярні статті на теми історії України, інших народів світу, краєзнавства і літературознавства, матеріали про фахову освіту, короткі лекції позашкільної освіти про найголовніше з окремих галузей знань, життєписні нариси про відомих українських політиків, діячів культури і мистецтва, історичних осіб тощо.

Таким чином, здійснений нами аналіз тематико-змістового наповнення української освітньої преси Львова міжвоєнного періоду дає підстави твердити, що докладне вивчення публікацій цих періодичних видань сприяє заповненню так-званих “білих плям” в історії вітчизняної педагогіки. Друковані на їхніх сторінках наукові розвідки, публіцистичні та популярні статті дають багатий матеріал не лише для дослідження становлення і розвитку вітчизняної науки про виховання і навчання, а й для вивчення розвитку національного шкільництва в Галичині, яке функціонувало в складних умовах колоніального режиму. Слід відзначити, що у всіх виданнях, за винятком тих, які видавало товариство “Рідна Школа”, домінували матеріали педагогічної, методологічної та дидактичної тематики. Публікації з різних питань педагогіки засвідчують широкий спектр пошуків тогочасних фахівців і на сьогодні мають цінність джерел вивчення історії виховання та навчання школярів. При належному опрацюванні досвід освітян минулого сприятиме підвищенню ефективності підготовки майбутніх учителів до навчально-виховної роботи у сучасній школі.

1. Кость С.А. Педагогічна преса Східної Галичини у другій половині XIX – першій третині XX ст. // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 299–316.
2. Передирій В. Становлення львівської педагогічної преси (друга половина XIX – початок XX ст.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 3–23.
3. Загородня Т.К. Педагогічна журналістика західноукраїнських земель і проблеми шкільної дидактики (1918–1939 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21-22 грудня 1994 р.; Ред. кол.: М.М.Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів; Житомир, 1994. – С. 88–90.
4. Середяк Л. Проблеми національного шкільництва на сторінках часопису “Українська школа” (1925–1939) // Українська періодика: Історія і сучасність / Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р.; За ред. М.М.Романюка. – Львів, 2000. – С. 423–427.
5. Середяк Л. Проблема збереження української школи в Галичині у міжвоєнний період (за матеріалами преси) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002. – Вип. 10. – С. 410–421.
6. Підгірна В. Діяльність бібліотек товариства “Рідна Школа” (за матеріалами часопису “Рідна Школа” (1927–1939 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повідомл. Дев’ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. Львів, 28–29 жовтня 2005 р. / За ред. М.М.Романюка – Львів, 2005. – С. 313–319.

7. Черниш Н.І. Національно-освітній часопис “Рідна Школа” (1927–1939 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. третьої Всеукр. наук.-теорет. конф. 22–23 грудня 1995 р.; Ред. кол.: М.М.Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 1995. – С. 98–102.

We pay much attention to Ukrainian professional press of 20-30s, as the source of pedagogics' history, journalism history studies and personographic studies in this article. It was proved that content-filling of these editions has the rich material not only for re-search of formation and development of native science about breeding and education. but also for study of Galicia's national school development, which was functioning in complicated conditions of colonial regime.

Key words: professional press, Galicia's national school, periodicals of pedagogical bent, didactic-methodical publications, pedagogics' history.

УДК 37: 371. 71: 398.1

ББК 74.100.25

Лариса Сливка

ТРАДИЦІЙНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У ЗМІСТІ БУКВАРІВ І ЧИТАНОК ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1919–1939 рр.)

У статті на основі аналізу українських букварів і читанок, якими користувалися в початкових школах Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття в 1919–1939 рр., представлено короткий огляд текстів валеологічного змісту. Особливу увагу відведено їх етнопедагогічній спрямованості. Окреслено можливість творчого використання таких та подібних їм текстів в навчально-виховному процесі формування основ здорового способу життя молодших школярів.

Ключові слова: навчально-виховний процес, валеологічні тексти, українські буквари і читанки.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку української національної школи оновлення й удосконалення змісту навчання й виховання передбачає якісні зміни в теорії та практиці підручникотворення, оскільки суспільні й державні вимоги до якості освіти детермінують і нові вимоги до навчальної книги як до складної і цілісної багатофункціональної системи.

Історико-педагогічний аналіз проблеми, винесеної в заголовок статті, переконує в тому, що вітчизняна теорія і практика забезпечення підручниками має істотні напрацювання. До цієї проблеми зверталися найвизначніші педагоги, письменники, громадські діячі (А.Волошин, Б.Заклинський, А.Крушельницький, М.Матвійчук, І.Огієнко, О.Попович, С.Русова, С.Сірополко, К.Ушинський та ін.). В новітній українській педагогіці особливості підручника для початкової школи конкретизовано у працях М.Богдановича, М.Вашуленка, Я.Кодлюк, О.Савченка. Історію навчальних видань як соціально-педагогічного феномену вивчали історики педагогіки Т.Загородня, Н.Кузьменко, І.Курляк, Д.Пенішкевич, Г.Розлуцька, І.Руснак, Б.Ступарик, О.Сухомлинська, О.Фізеші. Проте визначені їх авторами мета і завдання наукового пошуку не передбачали цілісного вивчення змісту букварів і читанок для народних шкіл Західної України 1920-х–1930-х років у контексті виховання здорового способу життя.

Мета статті – проаналізувати виховний потенціал етновалеологічного змісту букварів і читанок для народних шкіл досліджуваного періоду задля їх творчого використання у сучасному навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи першого ступеня.

Виклад основного матеріалу. У низці стратегічних завдань, поставлених перед національною школою, чільне місце посідає “сприяння ... фізичному, психічному здоров’ю молоді”, а одним із шляхів реформування змісту загальноосвітньої підготовки визначено “утвердження пріоритетів здорового способу життя людини” [3, с.12].

Прогресивною тенденцією у розвитку педагогічної думки щодо питань, пов’язаних зі збереженням, зміцненням і формуванням здоров’я дітей та молоді, є звернення до своїх національних коренів, традицій, етнопедагогіки, активне впровадження у практику навчання та виховання учнів етнографічних елементів тощо. Усе більше вчених схиляються до думки, що “кожна людина буде здоровою” за умови побудови своєї життєдіяльності “з урахуванням національних особливостей” [2, с.60]. Відтак нині відчувається невідкладна потреба у відродженні поширених у минулому й активізації побутуючих нині етнопедагогічних прийомів нагромадження оздоровчого досвіду підростаючого покоління, у необхідності не на словах, а на ділі використовувати культурологічний потенціал народознавства у справі виховання здорового способу життя.

З-посеред дієвих засобів впливу на формування особистості залишається навчальна книга, або підручник. Аналіз чинних підручників для початкової школи з курсу “Основи здоров’я” дозволяє стверджувати, що наразі в освітній теорії і практиці існує певна суперечність між задекларованим у навчальній програмі положенням про необхідність вивчення народних звичаїв, обрядів, широкого використання фольклору [5, с.187] та його реалізацією у відповідних підручниках. Отож етнопедагогічний компонент ще не посів належного йому місця у підручниках з “Основам здоров’я”.

Важливим для нас, окрім іншого, є теза про те, що засвоєнню предмета “Основи здоров’я” сприяють мотиваційні зв’язки з іншими предметами початкової школи, зокрема, читанням [5, с.187]. Водночас вивчення досвіду минувшини переконує, що в цьому аспекті певний здобуток мали теоретики і практики міжвоєнного двадцятиріччя минулого століття. Отож предметом нашого дослідження обрано зміст українських читанок і букварів, якими користувалися в початкових школах Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття у 1920-х–1930-х роках. У зв’язку з цим ми намагалися розв’язати такі завдання: висвітлити виховний потенціал змісту підручників у контексті проблеми формування здорового способу життя; показати народознавче наповнення змісту навчальних книг досліджуваної доби; з’ясувати можливості трансформування виокремленого матеріалу в освітній практиці нинішньої початкової школи; оцінити наповнення підручників, узятих для розгляду [1], уможливило виокремити достатньо широку палітру тем у контексті здоров’язбереження.

Так, вивчаючи грамоту, учні початкових шкіл набували елементарних знань про цінність здоров’я та способи його збереження і зміцнення, читаючи по складах речення, приміром: “Я сла-ва Бо-гу здо-ровъ”, “я мо-ло-дый, за-то не ку-рю”, “изъ чис-то-го ко-ло-дя-зя че-рпай во-ды!” (Волошин А., Азбука, с.30–36) та ін.

На уроках рідної мови увагу учнів концентрували на питаннях, пов’язаних із гігієнічним доглядом за тілом, профілактикою захворювань, запобіганням нещасних випадків, наданням самопомогі тощо: “Тьло чоловѣка”, “Что ьсть чоловѣкъ?” (Волошин А., Читанка, с.39–41); “Око” (Волошин, Азбука, с.48) та ін.

З-поміж творів такого гатунку заслуговують на увагу, наприклад, вірші “Чистый котикъ” (Волошин А., Азбука, с.80), “Пісня” (Матвійчук М., 1923, с.98), “Гусярка” (Фотул Е., 1923, с.25), які мають виразно повчальний зміст, оскільки поведінка героїв, які повсякчас дбають про власну чистоту й охайність, викликає відповідні асоціації у дітей – слід піклуватися про чистоту тіла:

“Чистый котикъ”

– Каждый котикъ любитъ чисто

Мытисѣ лапками.

– Може онъ ворожитьъ гостей ...,

Мовить сынъ до маты.

“Нѣтъ, мой сынку” мамка каже,

Коть не годенъ знати,

Ци хто хоче загостити

До газдовской хаты.

Котикъ лижесѣя и мые,

Бо чистоту любитъ...

Кто порядный, того радо

Каждый приголубить.

Характерною особливістю таких віршованих творів є те, що вони написані в стилі народної пісні, з широким використанням народно-пісенної фольклорної поезики.

Відомо, що поширеними, дієвими і доступними шляхами плекання сили і здоров’я в українців завжди були сонячні промені, свіже повітря, чиста вода. Показовим у цьому контексті є вірш “Дощик” (Матвійчук М., 1923, с.96): через художньо-поетичне одухотворення та збереження слідів традиційного світорозуміння українців, ритуальних поклоніння силам природи, яким відводиться роль таких, що мали зцілюче начало, у молодших школярів формувалися уявлення про такі важливі умови росту і розвитку, як рухова активність, комплексне загартовування.

“Дощик”

Гей, біжить, діти, біжить скоренько,

Із неба дощик паде тепленький.

Масвий дощик, дощик весняний

Кого він зростить, рости той стане.

*Свіжу травичку росою зростить,
Бігатимемо травою босі.
Ще й з дерев станем дощик стрясати.
Дощем маєвим себе змивати.*

Низка оповідань і віршів: “Што бесідують ...” (Буквар, 1935, с.94); “Соко-ти здоров’є!”, “Зводки беруть ся заразлив’ хвороты?” (Волошин, Читанка, с.46–47); “Порядний хлопеш”, “Грицько” (Життя й праця, III кл., с.5; Фотул Е., 1923, с.51); “Вуха відморозив”, “Хорий”; (Життя й праця, III кл., с.70–73); “Держися чисто!” (Фотул Е., 1923, с.49–50) та ін. формували в учнів уявлення про інфекційні хвороби; ознайомлювали школярів зі шляхами поширення інфекції (“Можна застудитися, можна й заразитися. А буває часто й так, що як вош перелізе з хорого на здорового чоловіка й його вкусить, то він також зане-дужає на ту саму хоробу. ... І вош, і блощиця й муха, – всі вони небезпечні, бо переносять хороби хорих людей на здорових” (Життя й праця, III кл., с.70–72), з ознаками нездоров’я людини (підвищена температура, біль, поганий настрій, відсутній апетит та ін.), зі способами надання допомоги хворому та методами і засобами захисту від інфекційних захворювань: бути охайним, дбати про чистоту тіла (“Хоч бідненька його свита, все чистенька та зашита” (Матвійчук, 1923, с.30); “І найбільше треба дбати про чистоту коло себе – в одежі, в білизні, в постелі, в хаті. Треба дбайливо митися не тільки самою водою, але також милом” (Життя й праця, III кл., с.70–72), гуляти на свіжому повітрі (“Треба ... перебувати багато на свіжому повітрі й на сонці” (Життя й праця, III кл., с.70–72), загартовуватися (“Треба часто купатися чи в холодній, чи в теплій воді” (Життя й праця, III кл., с.70–72); формували поняття про розпорядок дня, його корисність для збереження і зміцнення здоров’я людини.

Важливим чинником збереження та зміцнення здоров’я є дотримання санітарно-гігієнічних норм середовища перебування людини. Цим питанням у підручниках досліджуваної доби відведено належне місце: “Частим провітрюванням хатнього повітря і дуже старанною чистотою зменшується небезпека зараження осіб, які перебувають при хворому на заразлив’ хворобу” (Волошин А., Читанка, с.47). Проведений аналіз текстів актуалізованих букварів і читанок засвідчує, що вони містять мовний матеріал, опрацювання якого ознайомлювало із народними традиціями дотримання порядку і чистоти в оселях, про звичаєву культуру українського народу, яка була насичена валеологічними обрядодіями, що мали забезпечити людині здоров’я: “Хата”, “Діти робят порядки”, “Під вікно, під білу хату” (Буквар, 1935, с.92), “Грядочка” (Матвійчук М., 1923, с.80); “Клечана неділя” (Життя й праця, III кл., с.130); ін.

*“Клечана неділя”
Добрі люди мають свято,
А робити ще багато:
Треба й хату чепурити,
Треба й призьбу поновити.
Після того на подолі
Ми нарвем трави доволі;*

*В лузі клечання зламаєм,
Чебрецю понариваєм,
Ще й канепуру і м’яти,
Щоб у хаті діл заслати.
Над ворітьма, до притики.
Заткнемо гілля осики.*

Народна мудрість трактує сон і відпочинок, як важливе джерело відновлення сил та збереження здоров’я, як необхідну умову психологічної та фізичної рівноваги. Про це йдеться і в тексті “При колісці”, уміщеному в “Українському букварі” (Чернівці, 1922, с.73):

*“При колісці”
Спи моя дитино! Місяць крізь вікно
У твою коліску світить вже давно.
Времячко проходить, ніченьки шкода,
Спи-ж моя дитино, гойдоньки-гойда!
Чим скоріще заснеш, встанеш тим скоріш;
Хто лягає вчасно, той і здоровіш!*

Український народ завжди розглядав фізичний розвиток і удосконалення фізичного стану особи насамперед як передумову підготовки захисника своєї землі. Піклуючись про гартування патріотичного духу, здійснюючи фізично-технічну підготовку населення, яке в будь-який момент повинно бути готовим дати відсіч ворогові, український народ створив певну систему засобів забезпечення ратної майстерності (різноманітні народні бойові мистецтва, масові ігрові змагання, т.ін.), завдяки чому народна педагогіка має цілісну систему педагогічних засобів фізичного виховання, серед яких вигідно вирізняються дитячі й молодіжні рухливі ігри, характерною особливістю яких є те, що, сприяючи доброму фізичному розвитку, розвиваючи спритність, витривалість, силу, загартовуючи організм, вони ще й активізують морально-етичну сферу, виховують уміння поводитися з іншими дітьми, привчають до громадськості, утверджують ідею колективізму, сприяють саморозвитку, розвивають мову і пам’ять, формують якості, які допомагають долати фізичні і психічні навантаження, створюють у дітей мажорний, бадьорий і веселий настрій [7, с.49–50]. Отож вони є комплексним засобом зміцнення здоров’я в усіх його аспектах – фізичному, психічному, соціальному, духовному.

Принагідно зазначимо, що з-поміж творів, уміщених у навчальних книгах досліджуваного періоду, надібуємо достатню кількість таких, що сприяли формуванню у молодших школярів поняття про значення руху для здоров’я, звертали увагу учнів на можливість зміцнення організму під час рухливих, спортивних ігор і забав, як, приміром, “Шкільна прогулянка” (Життя й праця, III кл., с.136). Тут же зустрічасмо описи українських народних рухливих ігор і забав: “Забава” (Буквар, 1928, с.94–95), “Мак”, “Там, на горі, барвінець”, “Гості”, “Два півники” (Маркуш О., 1927, с.62, 78, 100), “У шатирки” (Життя й праця, IV кл., с.53–54).

*“У шатирки”**Вигін втоптаний як тік.**-Нумо, у шатирки!**Скільки тут нас чоловік?**Бери м'яч і гілки!**Міряйся, хлопці! Наша зверху!**Грати нам. – Ви пасете.**Ну, гляди, не маж. Омельку.**Будеш маткою за те.**І Омелько став на ямку,**Гілку взяв. Гилить Івась!**-Ось побачиш, як я влучу!-**Розмахнувся і вдарив - ... раз!**М'яч летить, аж ледве мріє ...**-З ямки всі бігом!**Федь шатир! І знов не вміє.**Знов нам пасти трьом.**І Івась затер долоні,**Високо піддай!**Вдарив ... м'яч летить за гони,**Гриць веселий вкрай:**-Отак добре, добре, хлопці,**Так вам пасти вік!-**Пастухи ж уже регочуть**І біжать під сміх.**Гриць аж ротика роззявив,**Оце так біда:**З льоту знов м'яча піймали ...**Пасти всі гайда!!!**І сміються переможці,**Гарно й пастухам ...**Так до вечора на площі**Чути крик і гам.*

Можемо припустити, що такі твори формували в учнів уявлення про позитивний вплив праці, ігор на фізичний розвиток, заохочували їх зацікавити ігри, виконувати фізичні вправи, посилену фізичну роботу, займатися спортом тощо.

Одним із чинників забезпечення здоров'я людини, що водночас є свідченням наявності духовно-моральних начал, є любов, взаємоповага і злагода між людьми. Наукові джерела сьогодення актуалізують необхідність формувати знання дітей про те, що піклування та турботи один про одного в сім'ї, що дружна родина – запорука здоров'я роду [6, с.39]. Як позитивне відзначимо досить широке представлення у підручниках для початкових шкіл Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття міжвоєнного періоду ХХ ст. матеріалу, який віддзеркалює споконвічні ідеали українців щодо дбайливого ставлення до своєї родини. У цих творах, окрім іншого, акцентується на важливості дотриман-

ня миру, злагоди і взаєморозуміння між людьми. Так, оповідання “Сварка” (Матвійчук М., 1923, с.60–61) починається з прислів'я: “Згода дім будує, незгода руйнує, і се велика правда”. Таким народнопедагогічним гаслом людських взаємин просякнута низка оповідань і віршів: “Де згода в родині” (Фоту Е., 1923, с.52), “Казка про п'ятьох братів”, “Кривий та сліпий”, “Моя родина” (Матвійчук М., 1923, с.61–63) та ін.

*“Де згода в родині”**Де згода в родині, де мир і тишина,**Щасливі там люде, щаслива сторона.**Іх Бог благословляє, добро їм посилає.**І з ними вік живе.*

Як великий позитив, нагромаджений у підручниках із читання хронологічно досліджуваного періоду, відзначимо той текстовий матеріал, у якому йдеться про згубну дію на організм людини вживання алкоголю, куріння. Цікавим видається вірш “П'янство” (Волошин А., Читанка, с.49), що має виразний виховний характер. Його зміст ґрунтується на народнопедагогічних поглядах, що виражаються через українські паремії: “П'янство то єсть великій грѣхъ, соблазнъ у людей и посмѣхъ”, “И кто любитъ пити, довго не буде жити”, “Пій водичку ізь потока, нѣтъ въ ней грѣха и порока!”, “Богъ воду прото створивъ, бы ты жажду утоливъ”.

Чимало настанов дитині в контексті порушеної проблеми давали алегоричні образи казок і народних оповідань.

Так, виразним прикладом уособленням народного ідеалу фізично здорової людини, патріота своєї землі є образ Кирила Кожум'яки, котрий “Як запалить у хаті, то дим аж під небесами стелиться, а як вийде над Дніпро мочити шкі, то не одну несе, а дванадцять разом”; “Обмотався коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що може в ній пудів десять, та й пішов до змія” (Життя і праця, III кл., с.97–99).

У маленьких бджіл з оповідання “Чого можна навчитися від пчіл?” (Матвійчук М., с.94–95) школярі вчилися послуху і “згідливості” (соціальне здоров'я), а казка “Два цапи” (Український буквар, 1922, с.69) навчала дітей поміркованості, налагодженню міжособистісних стосунків, комунікації та позитивного спілкування (соціальне та психічне здоров'я). Цікаво, що зазвичай такі твори закінчувалися мораллю, зрозумілою і повчальною для дітей, як, приміром, у казці “Члени людського тіла”: “Тоді вони дізнались, що се по дурному сваритися, що треба помагати собі взаємно. Вони взялись дружно за працю і знову набрали сили та поздоровіли” (Заклинський Б., 1919, с.9).

Нині вчені наголошують на такому важливому складнику здоров'я дітей, як духовний компонент, що визначається як “спроможність особистості регулювати своє життя і свою діяльність відповідно до гуманістичних ідеалів, які виробило людство в процесі історичного розвитку” [4, с.21]. Показовою тут, на нашу думку є “Казка про щастя” (Матвійчук М., 1931, с.52–53), у якій йдеться про те, що хворий цар видужає, якщо одягне сорочку щасливого чоловіка. Але важко було знайти щасливих: “тому хвороба якась дошкуляла, другий не мав

ладу в родині, інший тратив багато грошей на якісь справи”. Натомість, пасушок, який голосно і весело виспівував, сказав, що щасливий: “... я здоровий, не голодний, роблю своє маленьке діло, а мої овечки кривди мені не роблять”.

Підсумовуючи анотативний огляд народнопедагогічної спадщини, представленої в навчальних книгах міжвоєнного двадцятиріччя ХХ століття, можемо з упевненістю стверджувати, що реалізація логічного зв'язку мовної освіти із розширенням світогляду молодших школярів здійснювалася і через формування валеологічних уявлень молодших школярів, уточнення і розширення знань, як дбати про здоров'я: багато рухатися; бути охайним; вживати корисну їжу; виконувати правила активного відпочинку; чергувати працю і відпочинок; виконувати правила безпечної поведінки; дотримуватися порад щодо протидії шкідливим звичками; виконувати правила спілкування з рідними, однокласниками, друзями; виявляти співчуття, милосердя до інших; ін. Відтак опрацьовуючи тексти українських букварів і читанок (оповідань, віршів, казок, інших жанрів усної народної творчості, а також вправ і завдань), молодші школярі отримували досить широку палітру інформації про здоров'я, безпечну поведінку, чинники, що сприяють або, навпаки, перешкоджають збереженню та зміцненню здоров'я, зв'язки і залежності між зазначеними категоріями, що забезпечувало збагачення їх знань про здоровий спосіб життя.

1. *Буквар. Перша книжечка для народних шкіл.* – Львів: Накладом державного видавництва шкільних книжок, 1935 – 112 с.; *Буквар. Перша читанка для вселюдних шкіл.* – Львів: Накладом державного видавництва шкільних книжок у Кураторії Львів. Шкільн. Округа, 1928. – 126 с.; *Волошин А. Азбука карпато-руського і церковно-славянського читення / А.Волошин* – [6-е вид.] – Ужгород: УНЮ, 1921. – 104 с.; *Волошин А. Читанка для II класу народних шкіл / А.Волошин* – Ужгород: УНЮ, 1921. – 77 с.; *Життя й праця. Читанка для третьої класи вселюдних шкіл.* – Львів: Накл. держ. вид-ва шкільних книжок, 1935. – 152 с.; *Життя й праця. Читанка для четвертої класи вселюдних шкіл.* – Львів: Накл. держ. вид-ва шкільних книжок, 1935. – 208 с.; *Заклинський Б. Писанка. Читанка для II класи.* / Б.Заклинський. – Косів, 1919. – 32 с.; *Маркуш О. Зорниця. Перша книжечка до читання для руських дітей / О.Маркуш.* – [2-ге вид.] – Ужгород: Свобода, 1927. – 128 с. – (Видання пед. тов-ва Підкарпатської Русі в Ужгороді, ч. 24); *Матвійчук М. Друга книжечка до читання для українських дітей / М.Матвійчук; з ілюстраціями Осипа Курялиса й Олени Кульчицької* – Львів: Накладом М.Матвійчука, 1923. – 128 с.; *Матвійчук М. Четверта читанка для четвертої класи / М.Матвійчук; ілюструє Е.Козак.* – Львів, 1931. – 196, [4] с.; *Український буквар для народних шкіл.* – Чернівці: Видання “Української Видавничої Спільни” в Чернівцях, 1922. – 80 с.; *Фотул Ем., Заклинський Б. Зоря. Читанка для 2. і 3. шкільного рока народних шкіл / Ем Фотул, Б. Заклинський.* – Прага: Державне видавництво, 1923. – 176 с.
2. Горашук В. П. Теоретичні підходи до формування культури здоров'я школярів / В.П.Горашук // *Основи здоров'я і фізична культура.* – 2005. – № 5 – С. 58–61.
3. Державна національна програма “Освіта”. Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
4. Оржеховська В.М. Стратегія педагогіки здорового способу життя / В.М.Оржеховська // *Педагогіка і психологія.* – 2006. – № 4. – С. 19–28.
5. *Основи здоров'я // Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи.* – К.: Початкова школа. – 2006. – С. 187–201.
6. Савченко О., Бойченко Т., Коваль Н. Орієнтовне планування уроків з предмета “Основи здоров'я” на I семестр / Олександра Савченко, Тетяна Бойченко, Ніна Коваль // *Початкова школа.* – 2006. – № 9 – С. 38–44.
7. Струманський В. Педагогіка народно-бутового життя української людності / В.Струманський // *Рідна школа* – 1996. – № 9. – С. 31–50

The article on the basis of the analysis of the Ukrainian primers and reading-books, which were used at privary schools of Galychyna, Volyn, Bukovine and Trans-Carpathia in 1919–1939. represents a short review of the valeological texts. The main attention is paid to their ethnopedagogical tendency. An effort is made to show the possibility of their creative usage in the educational processes of modern life.

Key words: educational processes, Ukrainian primers and reading-books, valeological texts.

УДК 37.011.31 (477.85)

ББК 74.03 (4 Укр 3)

Людмила Тимчук

“ДОБРИЙ ВЧИТЕЛЬ – ... ШАСТЯ ДЛЯ ГРОМАДИ”: РОЛЬ НАРОДНОГО УЧИТЕЛЬСТВА У ПРОСВІТНИЦЬВІ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.)

У статті окреслено актуальність історико-педагогічного вивчення досвіду освіти дорослих. Зазначено, що з другої половини ХІХ століття на Буковині широкі масштаби набувала діяльність різноманітних інституцій, спрямованих на просвіту широких народних мас. На основі аналізу історичних фактів і подій доведено, що важливою умовою успішної та ефективної реалізації освітніх програм для дорослих виступала наявність кваліфікованих працівників. Їх роль виконувала в той час свідомо українська інтелігенція, представлена в основному народними вчителями.

Ключові слова: освіта дорослих, просвітицька діяльність вчителя, громадська поведінка вчителя.

У Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) означено курс на розробку моделі неперервного навчання задля піднесення культурно-освітнього потенціалу особистості до рівня нових суспільних потреб шляхом постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, її цілісності й наступності з перетворенням освіти в позитивний процес. Відповідно особливий актуальності набуває освіта дорослих як процес їх професійно-особистісного зростання, що здійснюється у варіативних формах неперервної освіти.

У контексті сучасних освітніх пріоритетів помітно активізувалися історико-педагогічні дослідження проблем освіти дорослих. У наукових працях Л.Березівської, Л.Вовк, І.Воробець, С.Дмитренко, Н.Коляди, Н.Побірченко, Є.Потоchnи, Б.Ступарика та ін. відображені спроби об'єктивного аналізу явищ, положень, ідей педагогічної думки й освіти в Україні на різних історичних етапах.

Важливим доповненням до національної історії може є досвід організації української освіти дорослих на Буковині кінця ХІХ – першої третини ХХ століть. Він формувався в умовах іноземного – австро-угорського та румунського панування і є переконливим доказом могутнього потенціалу освіти дорослих як чинника збереження духовного життя і національної самобутності українців в умовах поліетнічності, нав'язування чужої мови, культури й звичаїв, політичної та економічної нерівності тощо.

Характерні для Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ століть суттєві політичні, ідеологічні та соціально-економічні зрушення, сплески відро-

дження і угвердження української нації, розвиток суспільних наук, мистецтва вимагали активізації українського шкільництва, розширення освітніх можливостей народу через відкриття навчальних закладів різних типів і ступенів. Активних темпів набувала діяльність різноманітних інституцій, спрямованих на просвіту широких народних мас. Розвивалася освіта дорослих, представлена інституціями формальної освіти дорослих (курси повторного, повторно-додаткового, продовженого навчання): курсами для неписьменних; народні форми (читальні, виклади й відчити, професійні курси, народний університет).

Важливою умовою успішної та ефективної реалізації освітніх програм для дорослих була наявність кваліфікованих працівників. Проте, за тих обставин, які передували розвитку освіти дорослих на Буковині, фахівців, спеціально підготовлених для роботи з дорослими, не було.

Обов'язок і відповідальність за освіту широких верств населення взяла на себе свідомо українська інтелігенція, яка наприкінці XIX – початку XX ст. згуртувалася навколо українських громадських і культурно-освітніх організацій. Відомі політики, освітяни, діячі культури – С.Смаль-Стоцький, С.Пігуляк, О.Попович, І.Герасимович, К.Малицька, С.Канюк, В.Сімович та ін. – ініціювали відкриття закладів освіти дорослих у селах і містечках Буковини, запроваджували ефективні організаційні форми, працювали над розробкою і удосконаленням їх змісту й навчально-методичного забезпечення.

Переважну більшість української інтелігенції в краї становило вчительство. За даними, наведеними в газеті “Буковина” 1895 р., з 300 буковинських інтелігентів приблизно 150 були вчителями [2. – 1895. – Ч.121, с.1–2].

Особливі заслуги в розвитку освіти дорослих на Буковині належали учителям народних шкіл, які були найактивнішим станом тодішнього суспільства. В умовах неписьменності українців, яка характеризувала Буковину кінця XIX – початку XX ст., учитель “не в одній місцевості був самотнім світлом між темними масами населення”. Тому на нього покладалися значно ширші обов'язки, ніж навчання і виховання підростаючого покоління. “Добрий вчитель – щастя для школи, але він є і щастям для громади”, – зазначав С.Канюк [9, с.108].

Працюючи з дітьми та молоддю, учителі, як ніхто інший мали нагоду зблизитися з народом і працювати для його добра [4, с.3]. Це обумовлювалося і шкільним законодавством. Так, у §120 шкільного й наукового порядку для загальних і виділових шкіл (1905 р.) зазначалося: “У взаєминах з родичами шкільної дітвори та в урядових зносинах зі сторонами мають учителі виступати приязно і ввічливо, з найбільшою охотою давати потрібні поради і поучення і старати ся всяким способом з'єднати собі довіру населення” [4, с.40].

Передова буковинська громадськість вбачала в учителів важливий чинник покращення загальнокультурного, суспільно-політичного й економічного становища українців краю: “тільки образований український учитель, – зазначав І.Никоряк, – ... побідить окружуючу нарід тьму, поможе скинути з себе той столітній гніт, який давить робочий народ і не дає йому вільно розвинути свої умові і духові сили, той гніт ворогів української

народності, котрий уступить тільки перед завзятим напором просвіти і національної свідомості народного вчителя з його нещасним поневоленням народом!” [12, с.5].

Як показав аналіз джерельної бази, наприкінці XIX – початку XX ст. в освітніх колах краю, на сторінках періодики, в педагогічній літературі вагома увага приділялася проблемі особистих якостей і фахової підготовки вчителя-просвітителя. На основі узагальнення поглядів передових представників буковинської педагогічної думки ми виділили низку критеріїв і вимог, яким повинен був відповідати вчитель дорослих.

Насамперед, за висловом С.Канюка, „учитель не повинен ніколи забувати, що він покликаний вчити не тільки “малих”, але й “старих” [9, с.108].

Вагома увага приділялася готовності вчителя до роботи з народом, наявності глибоких академічних знань і психолого-педагогічної підготовки: “чим вища культура й багатший педагогічний багаж знань вчителя, тим впевненіша надія на швидкі успіхи його праці, – зазначалося в газеті “Каменярі” [8. – 1921. – Ч.1, с.1].

По відношенню до дорослого населення учителі виконували не просто традиційну навчально-виховну діяльність, а просвітницьку, проповідницьку. В “глобальному” масштабі така діяльність передбачала піднесення соціально-економічного, політичного та культурно-духовного розвитку українського населення краю, формування національної свідомості, активної громадської позиції тощо.

У вузькому значенні просвітництво передбачало поширення серед “темних” народних мас грамотності, яка забезпечить здатність до прочитання, сприймання і розуміння необхідного обсягу соціокультурної інформації. Рівень грамотності людини зумовлював ступінь доступності до неї тієї чи іншої інформації, якою володіє суспільство, а значить міру адаптивності до оточуючих природних і соціальних умов.

У сфері просвіти вчитель виступав у якості популяризатора, транслятора наукових знань і соціокультурного досвіду. Його завдання – перевести просвітницьку інформацію на більш доступну мову, зробити її зрозумілою широким верствам населення, зберігши при цьому первинний зміст. Ефективність реалізації цього завдання залежала від знання учителем психіки дорослого, його потреб і зацікавлень, вміння використовувати специфічні методи й форми культурно-освітньої праці. Для цього, на думку С.Канюка, вчитель повинен досконало знати “народну філософію, себ-то жите, спосіб думання, звичаї та обичаї свого народу” [9, с.111].

Щоб залучити до освіти широкі маси народу, вчитель мав володіти безумовним соціальним і моральним авторитетом серед значної кількості людей. Бути носієм інноваційних ідей, здатних зібрати навколо себе маси послідовників. Учитель, на думку І.Герасимовича, повинен належати до всіх товариств у селі, бути “духовим керманічем організаційної, товариської і громадської праці” [4, с.6]. С.Канюк наголошував, що вчитель повинен старатися бути гарним прикладом для всіх: у своїй родині – взірцем совісного батька, а його ро-

дина – взірцем для цілого села. З товаришами вчитель повинен жити приязно, чемно і привітно – з громадянами [9, с.108].

Досвід показував, що результативність освітньої діяльності вчителя значною мірою залежала від його особистого авторитету й статусу в громаді. Тому низка вимог стосувалася громадської поведінки вчителя. Найважливішими й вищими цілями товариського життя учителя з людьми, на думку О.Жураківської, були любов, прив'язаність і правдива повага [7, с.114]. Ознаки доброго вчителя-громадянина конкретизував С.Канюк: “характерність, правота, справедливість, совісність, охота до праці, сумирність (скромність) та невибагливість, терпеливість, моральне життя, любов до свого народу та до рідного краю, поступові змагання” [9, с.108]. Поведінка вчителя у громаді, за словами І.Герасимовича, повинна бути поважною і тактовною [4, с.3]. С.Канюк засуджував зверхність у спілкуванні з селянами, але водночас застерігав від панібратських відносин учителя з селянами, оскільки вони призводять до втрати поваги й значущості.

Часто вчителі виконували роль порадики, наставника, консультанта “як у всіх проявах громадянського і товариського життя, так і рівночасно ... у справах приватних, особистих всіх громадян” [4, с.3]. Головна заповідь учителя-громадянина, за формулюванням С.Канюка, звучала так: “порадь кожному, хто потребує поради, допоможи у добрій справі як можеш допомогти, старайся завжди бути важливим членом громади, а не “паном”, і ніколи не силкуйся нікого “брати під ноги” [9, с.108].

Складність професії учителя, на думку С.Канюка, полягала в моральній відповідальності перед власною совістю, перед суспільством, власним народом, перед начальством і громадою, людьми з громади. Будь-який вчинок і факт життя учителя був повчальним для оточуючих. Він не повинен забувати, наголошував С.Канюк, що „ціле село глядить на нього не як на якого найманця на службі, але як на справжнього свого вчителя” [9, с.108].

І.Герасимович серед необхідних характеристик учителя-просвітителя народу виокремив ідеалізм, самопожертвування, самовідречення для загальних народних і громадських справ, інтелігентність [4, с.6]. Аналогічну думку висловив А.Живий: “бути у нас учителем народним – се значить зректися себе самого” [6, с.33].

На основі узагальнення вищенаведених міркувань можна стверджувати, що в досліджуваній період на Буковині оформилася своєрідна особистісно-професійна модель андрагогічної діяльності. Її сутність полягала в реалізації учителем у взаємодії із дорослим населенням просвітницької, проповідницької функції; виконанні ролі порадики, наставника, консультанта, стимула (аніматора), популяризатора, транслятора знань і досвіду.

Прорезультативність такої роботи вчителів свідчили факти масової участі селян і робітників у діяльності закладів і осередків освіти дорослих. З цього приводу в 1910 р. буковинський історик В.Доманицький писав: “Жменька щирих робітників на народній ниві за короткий час доказала такого великого діла – збудила цілий народ до свідомого життя... Тепер уже колишня жменька сві-

домих українців зросла тут у велику громаду, просвіта збудила темну колись сільську братію” [5, с.53].

Щоб “віддати належне признанє труженикам на народній ниві”, буковинські газети періодично повідомляли прізвища вчителів, друкували позитивні відгуки про їх діяльність. Визнання і повагу буковинців здобули народні вчителі В.Чесниківський, М.Паладі, Е.Драбюк, Т.Еміль, М.Том'юк, В.Альбіна, Г.Галан, О.Боровська, Л.Петрашек, Л.Ясінчук та багато інших [8. – 1913. – Ч. 2, с.5; 11, арк.15].

Попри те, що на Буковині впродовж досліджуваного періоду виробилася певна система вимог до вчителя дорослих, окремо питання фахової підготовки вчителів для здійснення практичної андрагогічної діяльності не розроблялося. Народні вчителі здобували традиційну педагогічну освіту в 4-річних учительських семінаріях (з 1870/71 н.р. у Чернівцях діяла чоловіча семінарія, з 1871/72 н.р. – жіноча). Подальшу педагогічну й наукову освіту вони здобували через фахові газети, бібліотеки, на курсах підвищення кваліфікації, конференціях. Один раз у 6 років відбувалися крайові вчительські конференції, шотри роки під керівництвом крайового шкільного інспектора збиралися збори уповноважених повітових конференцій, які проходили щороку, 10 разів у кожному шкільному році організовувалися місцеві збори.

Позитивну роль у освіті дорослих Буковини відіграли також викладачі й студенти чернівецьких гімназій та університету. В рамках діяльності комітету “людового університету”, заснованого в 1905 р., вони забезпечували високий рівень науково-популярних викладів і відчитів для народу, виступали з фахово підготовленими доповідями в різних місцевостях краю.

У 1913 р. активна академічна молодь, що гуртувалася у академічних товариствах “Союз”, “Молода Україна”, “Січ”, “Православна Академія”, заснувала організаційно-просвітницький комітет, який за власні кошти вислав у села й містечка Буковини референтів з відчитами на різні теми, влаштовував концерти й аматорські вистави. До складу комітету ввійшли по два представники від трьох студентських товариств: С.Дутчак і Ю.Ткачук (“Союз”), І.Гуцуляк і Д.Загул “Січ”, З.Сенюта і Л.Алишківич (“Запороже”) [2. – 1913. – 30 листопада].

Безперечно вагомий вплив на розвиток освіти дорослих справив народний університет у Чернівцях, який діяв у 1910–1912 рр. На учасників курсів вищої народної освіти – селян і робітників з різних місцевостей Буковини – покладалася важлива місія “апостолів освіти” [3, с.2]. У промові С.Смаль-Стоцького, виголошеній під час відкриття першого курсу вищої народної освіти, зазначалося, що одним із важливих завдань народного університету є: “...збудити у вас [хліборобів] охоту до діяльного життя для себе, для громади, для народу нашого, для всіх людей на світі” [13, с.6]. Реалізація проголошених намірів здійснювалася шляхом серйозної теоретичної і практичної підготовки слухачів курсу. Поряд із вивченням дисциплін суспільствознавчого, природничого, гуманітарного циклу, вагома увага приділялася питанням організації і ведення справ у громадських товариствах, кооперативних спілках і касах.

Добре організована й різноманітна змістовна робота народного університету сприяла формуванню нового покоління просвітителів і вчителів дорослих. Понад 100 випускників народного університету в Чернівцях розійшлися серед народу, стали "ідейними апостолами єднання в ширій народній освітній, культурній, економічній і духовій праці" [10, с.68]. Їх активне включення у розбудову краю засвідчують чисельні публікації періодики й архівні матеріали.

1. Баїк Л.Г. За освіту для трудящих: Боротьба проти буржуазного націоналізму і клерикалізму в галузі освіти на західноукраїнських землях до возз'єднання їх з Радянською Україною – Львів: Вища школа, 1983. – 192 с.
2. Буковина (Чернівці). – 1885 – 1909.
3. Вітайте! Відкрито другий Курс вищої народної освіти імені проф.Стоцького // Народний голос. – 1911. – Ч. 5. – С. 1–3.
4. Герасимович І. Подрібний розклад праці українського народного учительства по громадах, одобрений краєвим з'їздом повітових комісій "Вільної організації українського вчительства на Буковині" дня 21 і 22 листопада 1908 р. в Чернівцях. – Чернівці: З друк. товариства "Руська Рада", 1909. – 24 с.
5. Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців. – К.: З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки, 1910. – 54 с.
6. Живий А. Учитель а нарід // Промінь. – 1907. – Ч. 3. – С. 33.
7. Жураківська О. Товариське житє в громадї // Bukowiner Schule. – 1906. – № 2 – P. 114.
8. Каменярі (Чернівці). – 1909 – 1922.
9. Канюк С. Дидактика, доповнена "Основами льогіки": Для учительських семінарій і учителів народних шкіл. – Чернівці: З друк. товариства "Руська Рада", 1911. – 118с.
10. Смаль-Стоцький С. Як будився зі сну український народ на Буковині // Ювілейний календар Товариства "Просвіта" на рік 1928. – Львів, 1927. – С. 62–68.
11. ДАЧО. – Ф. 213 "Повітовий шкільний інспекторат Буковини", оп. 3, стр. 48, 17 арк. Повідомлення повітових шкільних рад про організацію при школах курсів повторного навчання і курсів для неграмотних.
12. Норми красвого інспектора шк. Кліма // Каменярі, 1913. – Ч. 13–14. – С. 5
13. Луцкий О. Святоче не отворене курсу висшої народної освіти // Народний голос. – 1910. – Ч. 12. – С. 6–7.

Actuality of historical and pedagogical study of experience of education of adults is exposed in the article. It is marked that from the second half of XIX century on Bukovina activity acquired of wide scales of various institutions, directed on education of big folk masses. It is well-proven on the basis of analysis of historical facts and events, that for adults the presence of skilled employees came forward the important condition of successful and effective realization of the educational programs. Their role executed at that time conscious Ukrainian intelligentce, presented mainly with folk teachers.

Key words: adult education, teachers, teacher social behavior.

УДК 37 (092)
ББК 74.03 (4 Укр 3)

Тетяна Шоліна

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ – ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОЇ ОСВИТИ НА БУКОВИНІ

Стаття присвячена видатному українському освітянину, політику, науковцю, громадському діячу академіку Степану Смаль-Стоцькому. В статті характеризуються праці професора присвячені історії освіти краю і зокрема фундаментальна праця "Буковинська Русь". Виділено основні напрямки і теми історичних пошуків професора Смаль-Стоцького, окреслена роль "Буковинської Русі" та самого вченого в подальшому розвитку освіти на Буковині.

Ключові слова: Буковина, історія освіти, "Буковинська Русь".

Хто забуває своє минуле, той не має майбутнього – говорить народ. Саме осмислення досвіду минулих поколінь дає можливість шукати шляхи виходу з сьогоденних проблем. В історію педагогіки повертаються багато імен, що творили національну освіту і значно вплинули на її розвиток, але були незаслужено забуті. Одним з таких імен є видатний вчений, політик, громадський діяч і звичайно ж педагог академік Степан Смаль-Стоцький. Ця видатна особистість жила на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття, а після I світової війни в Празі продовжила свою активну освітню і наукову діяльність.

Дослідженням життя і діяльності Степана Смаль-Стоцького почали займатися ще за життя видатного буковинця. Так з'являються публікації учнів професора: О.Цесика, Л.Луціва, В.Сімовича. У 1938 році, після смерті вченого, статті про нього опублікували періодичні видання Чернівців, Львова, Праги. Далі згадки про академіка Смаль-Стоцького з'являються лише в діаспорі, зокрема у 1960 році вийшов збірник статей про Степана Смаль-Стоцького присвячений його роковинам. В різний час про видатного вченого згадували в своїх працях В.Біднов, Д.Антонович, Л.Гранечка, К.Левицький, М.Возняк, П.Ковалів, В.Радзикович, С.Андрусів. Знаходимо деякий матеріал про життя та діяльність видатного освітянина і в спогадах його сучасників: О.Поповича, М.Гараса, К.Костецького, Т.Галіпа та інших. Але найбільш ґрунтовні дослідження присвячені Степану Смаль-Стоцькому належать нашим сучасникам, так у 1996 році вийшла монографія О.Добжанського і В.Даниленка "Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність". Тут детально висвітлені віхи життя вченого і проаналізована його політична і громадська діяльність. На той же час потребує уваги освітня діяльність і педагогічні погляди професора Смаль-Стоцького, що описано ще недостатньо і чому присвячене наше дослідження.

Метою даної статті є висвітлення вкладу Степана Смаль-Стоцького в дослідження історії освіти Буковини, де термін освіта ми розуміємо у найширшому його трактуванні. Бачимо своїм завданням охарактеризувати передумови написання та вплив його праці "Буковинська Русь" на суспільство і освіту, цінність проведеного академіком С.Смаль-Стоцьким дослідження.

Степан Смаль-Стоцький народившись 1859 року на Галичині у родині простого селянина-хлібороба, пройшов довгий шлях навчання і вже у 1885 році став доктором слов'янської філології, професором Чернівцького університету.

Ця людина багатьох обдарувань замолоду цікавилася історією і культурою Буковини. Так ще в студентські роки Степан Смаль-Стоцький опублікував статтю в газеті “Діло”, в якій наголошує на необхідності вивчення і популяризації минулого рідного народу, підкреслює важливе виховне значення історії. Свій заклик він власноруч реалізує в діяльності студентського товариства “Союз”, яке з 1879 року він очолює. Товариство проводить музично-декламаторські вечори, святкування роковин видатних письменників України, розповсюджує українські книжки в сільських хатах-читальнях, популяризує українську пісню стараннями студентського хору яким керує сам С.Смаль-Стоцький. Пізніше, вже викладаючи в університеті, професор не полишає активну громадську діяльність. Так на вечорі, що був влаштований чернівецькими товариствами на честь Шевченка, Шашкевича та Федьковича у 1891 році Смаль-Стоцький виголошує промову, що потім виходить окремим виданням “Образочок духового розвитку руского народу і єво основа”. Тут він звертається до минулого України та аналізує працю видатних літераторів: Котляревського, Гулака-Артемівського, Квітки-Основ'яненко і звичайно Шевченка, Шашкевича та Федьковича. Вчений робить висновок “Правда, воля і любов, отсе та віковична основа нашого духового життя... коли на таких моральних основах стане розвиватися наше народне життє, то певно будучність наша” [1; 17]. За ініціативою професора Смаль-Стоцького засновано Українське історичне товариство в Чернівцях, що ставило своїм завданням популяризувати історичні знання і пізніше організувало вищі курси освіти для селян, т. з. “людовий університет”.

Задум ґрунтовно дослідити історію краю з'явився у С.Смаль-Стоцького, як він сам зазначав, у 1886 році, коли він виголосив промову з нагоди святкування 25 річчя літературної діяльності Юрія Федьковича. “Щира любов до дорогої мені країни, сердечне бажанє пізнати наскрізь жите буковинської Русі, порозуміти напрям єї духових змагань, роз'яснити собі в причиновій з'язі всі явища в публічній єї життю, звести до купи весь культурний єї доробок – будило мою цікавість, не давали мені спокою”, – пише Смаль-Стоцький [2; 152].

У 1894 році у львівській газеті “Правда” з'являється праця “Наука руської мови в школах середніх на Буковині” написана роком раніше. Дослідження характеризує сорок років викладання української мови в середніх школах і учительській семінарії на Буковині, вчителів, що викладали мову “спершу священники, що ототожнювали українську мову з церковщиною; потім – невисвічені богослови, що вели її на шлях московщення, й нарешті – світські люди у котрих ціль науки сама руска себто народна – мова і єї література” [3; 735]. У цій праці характеризуються недоліки навчання мови в зазначений період, недостатність контролю з боку влади над навчанням мови, відсутність книжок, інструкцій та методичних рекомендацій до навчання і сучасний стан вивчення мови визначається, як якісно краший.

Наступною ґрунтовною розвідкою стала “Літературне товариство “Руська бесіда”. 25 років”, що разом із попередньою статтею ввійшла до “Буковинської Русі” як окремі розділи. Сама ж “Буковинська Русь” була готова у 1897 році і перш ніж вийти цілою книжкою, видавалася окремими частинами у га-

зеті “Буковина”. Вчений не спішив із виходом праці, бо добре розумів який резонанс викличуть його висновки серед політичних опонентів. Тому спочатку С.Смаль-Стоцький підготував документальне підтвердження багатьох своїх висновків – збірник документів “Національні й церковні змагання румунів на Буковині 1845 – 1865 років, поданні в посланнях єпископа С.Гакмана” Вчений назвав цей збірник додатковим XII розділом своєї книги. Слід зазначити, що це було вкрай необхідне. Гостра боротьба професора Смаль-Стоцького проти рунізації українських дітей в школах, та українського селянства у сільських церквах, зумовила велику кількість ворогів, що могли свідомо перекрутити і спотворити висновки та факти подані вченим.

Окремою книжкою “Буковинська Русь” вийшла наприкінці 1899 року і як зазначає О.Добжанський, стала першим історичним дослідженням, яке простежує минуле українців Буковини з часів Галицько-Волинського князівства і до другої половини XIX століття [4; 34]. У книзі можна виділити декілька важливих напрямків, що розкриває автор, які пов'язані між собою головною метою – показати суспільно-політичне і національно-культурне становище українців Австро-Угорщини, ріст національної свідомості протягом XIX століття, зародження і розвиток організованого українського національного руху.

У першу чергу, в книзі ґрунтовно досліджено розвиток початкової та середньої освіти на Буковині, з особливим акцентом на історії українського шкільництва. “Духовний поступ всякої людини тісно зв'язаний зі школою, – писав С.Смаль-Стоцький. – Ще більше від школи залежний духовий розвиток суспільності, цілого загалу” [2; 68]. Автор проаналізував умови розвитку шкіл, існуючі шкільні підручники, методи навчання, суспільні погляди вчителів, їх кваліфікацію. Вчений детально описує завдання школи, що висувалися перед нею у різний час, законодавчу базу діяльності освітніх закладів, вплив шкільної влади на якість та популярність освіти. Смаль-Стоцький у своєму дослідженні порівнює державні та приватні (школи-дяківки) освітні заклади, акцентує увагу на поліпшені освіти завдяки створенню нової народної школи (з 1867 р.) та визначає, що завдання цієї школи найбільш повно задовольняють потреби дітей в освіті: здійснюють моральне та релігійне виховання, розвивають духовно, збагачують знаннями, виявляють та розвивають здібності, які необхідні для майбутнього життя.

Цікавим є розділ про зародження української літератури в краї. Важливе значення мають і дослідження про революцію 1848–1849 років на Буковині, політику Є.Гакмана у церковному питанні, виникнення і розвиток перших українських національно-культурних та молодіжних товариств, їх боротьбу за покращення політичного і національного становища українців. Написані вони на багатому документальному матеріалі, який у переважній більшості не зберігся до наших днів.

Поява “Буковинської Русі” викликала значний відгук в пресі, політичні вороги С.Смаль-Стоцького, москвофіли та румунські націоналісти, сприйняли дослідження вороже, але не мали що протиставити ґрунтовним, документально підтвердженим фактам. Праця викликала захоплення у І.Франка, що напи-

сав рецензію на працю С.Смаль-Стоцького. Франко пише: "... Праця проф. Стоцького писана живо, гарячо; він оглядає історію справи, до якої прилип усією душею, справи любові і дорогої йому. Він остро судить усіх тих хто по його думці шкодив тій справі, але при тім оком об'єктивного ученого з поза деталей і особистих інтересів уміє добачувати все одно, головне: елементарний зріст сили, освіти і свідомості руского народа. З сего погляду книжка професора Стоцького впливає на нас як подив свіжого вітру в спеку: вона освіжує. додає сили" [5; 150]. Поряд з тим, Франко зазначає і деякі недоліки книги, зокрема відсутність матеріалу щодо подальшого розвитку літературного процесу на Буковині. Професор С.Смаль-Стоцький і сам чудово розумів не завершеність книги, а тому у слові на закінченні окреслив подальші напрямки роботи: характеристика літературної діяльності буковинців з 60-х років до сьогодення (Фелькович, Воробкевич та інші), висвітлення ролі університету в духовному житті Буковини, опис новітніх культурно-освітніх, політичних, економічних громадських організацій та їх діяльності, розкриття сучасного стану літератури на Буковині (Попович, "Буковина", Ярошинська, Кобилянська, Галіп, Сінюк, Бажанський). Автор зазначає, що матеріалів для продовження дослідження у нього достатньо та надіється, що його праця заохотить інших вчених до дослідження минулого Буковини.

Як бачимо, праця, присвячена історії Буковини, більш як на половину складається з дослідження історії шкільництва і це не випадково. Сімович пише: "Ще тільки просвітня та церковна справа в цій книжці, крім шкільної, займає дослідника – бо й одне, і друге, і третє творило в тому часі основу політичної боротьби, в якій професор Стоцький сам брав таки найбільшу участь ... усамостійнення українсько-німецької гімназії в Чернівцях (1905) з українських паралельок при II-ій гімназії (покликаних до життя 1896), нові гімназії в Кіцмані (1904) і у Вишніці (1909), українській відділ учительської семінарії в Чернівцях (1910), самостійний інспекторат для українських шкіл на Буковині (1906), збільшення народних шкіл, бурс для молоді, зріст значення учительського стану й т.д. – все це, коли не виключно особиста заслуга професора Стоцького, то заслуга його близьких співробітників, яких він до роботи притягав ... і на кожному кроці підтримував" [3; 736]. Таким чином, професор С.Смаль-Стоцький не тільки досліджував історію освіти Буковини, але і був безпосереднім її творцем.

На жаль, Степан Смаль-Стоцький так і не зумів продовжити свого дослідження, але його одностайні колеги згодом намагалися продовжити справу професора. Так О.Маковей брався продовжити дослідження, але не реалізував свій задум. Натомість учень Смаль-Стоцького В.Сімович, продовжуючи традиції вчителя написав "Українське шкільництво на Буковині", де дослідив розвиток освіти в подальший період (з 1869 по румунський період).

"Буковинська Русь" відразу стала популярним виданням, її розповсюджувало товариство "Руська Бесіда" і на початку XX століття певно не було сільської читальні, де не було б цієї книги. Кожна інтелігентна родина мала це дослідження в своїй бібліотеці.

У радянській час на С.Смаль-Стоцького було навішено ярлики "буржуазного націоналіста", "запродання українського народу", "політикана", а тому "Буковинська Русь" оцінювали негативно і вона була захована від громадськості у спецховищах бібліотек. В той же час жоден історик, що займався дослідженням минулого Буковини не міг оминати увагою цю працю [4].

Питання про перевидання праці порушувалося кілька разів ще в до радянській період, але жодна з цих пропозицій не була реалізована і лише в 1996 році за ініціативи дослідника життя і діяльності С.Смаль-Стоцького О.Добжанського і громадськості краю "Буковинська Русь" була перевидана в журналі "Зелена Буковина".

Таким чином праця С.Смаль-Стоцького і до сьогодні лишається унікальним джерелом з якого ми можемо черпати дані про ранню історію шкільництва на Буковині і яка значно вплинула на культуру і освіту краю.

- 1 Смаль-Стоцький С. Образочок духовного розвитку руского народу і сго основа (Відчит дра. Ст. Смаль-Стоцького на вечерку устронім рускими Черновецкими товариствами в честь Тараса, Маркіяна і Юрія дня 5-го квітня 1891-го року.) / Передрук з "Буковини" 1891-го року ч. 10 і 11 – Чернівці, Б.р. В. – 20 с.
- 2 Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. // Зелена Буковина – 1996. – № 3–4, – 1997. – № 1.
- 3 Сімович В. Степан Смаль-Стоцький як педагог і педагогічний діяч. / Праці. В 2 т. Т. 2: Літературознавство. Культура: Історія літератури. Історія. Культура. Громадське життя. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 904 с.
- 4 Добжанський О. Степан Смаль-Стоцький і його "Буковинська Русь" // Зелена Буковина. – 1996. – № 1–2. – С. 33–34.
- 5 Франко І. Буковинська Русь // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Кн. 9. – С. 150–151.

The article is dedicated to ukrainian educational figure, politician, scientist, public figure academic Stepan Smal-Stockiy. In article is characterized works of the professor, denoted histories of the education on Bukovina and in particular study "Bukovinskaya Rus". The article selects main trends and subject of the study, marked role "Bukovinskoy Rusi" and scientist in development of the educational on Bukovina.

Key words: Bukovina, histories of the education, "Bukovinskoy Rusi".

УДК 37:378

ББК 74.03 (4 Укр) 6

Ірина Яцук

ВИХОВАННЯ НОВОЇ ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРІОД РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ 1928–1941 рр.

У статті розглянуто особливості становлення професійної освіти майбутніх учителів в 1928–1941 рр. Здійснений історичний дискурс дозволив визначити особливості системи виховання вчителя та закономірності розвитку педагогічної освіти. В статті на основі системного підходу проаналізовано умови реорганізації мережі вищої педагогічної освіти в умовах утвердження адміністративно-командної системи управління.

Ключові слова: педагогічна освіта, система виховання, вищі педагогічні школи, народна освіта, вчительські кадри, якість підготовки.

Постановка проблеми. Проблема виховання вчителя є не новою в професійній освіті. На нашу думку, заслуговує на увагу історичний дискурс розвитку педагогічної освіти та системи виховання майбутнього педагога в 1928–1941 рр. На основі ретроспективного аналізу історії вищої освіти в Україні, проведеного з позицій системного підходу, етап 1928–1941 рр. – реорганізація і розвиток мережі вищої педагогічної освіти в умовах утвердження адміністративно-командної системи стосовно нашої проблеми, має актуальність та важливе значення за умов мінливості та сучасної реорганізації вищої професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Чимало науковців, теоретиків розвитку професійної освіти предметом для досліджень обирали період 1928–1941 рр. Н.Матвійчук, Б.Ступарик, Є.Сявавко, С.Литвинова та інші розглядали систему освіти, характеризуючи загальні засади розвитку. Основним завданням розгляду нами цього періоду є аналіз системи виховання у вищих педагогічних закладах у діалектичній залежності від соціальних вимог, розкриття динаміки структури та особливостей професійної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В опублікованих працях мають місце суперечливі оцінки окремих процесів і тенденцій формування вчительства України в період 1928–1941 рр. Аналіз літератури підтверджує, що досліджуваний період характеризується такими явищами, які негативно вплинули на розвиток вищої педагогічної освіти в Україні:

1) висока ідеологізація науки, ідентифікація психолого-педагогічних проблем вищої педагогічної освіти з соціальними проблемами суспільства, призвели не тільки до економізму, абсолютної централізації управління, планування у вищій школі, а й перетворювала викладачів, учених, учнів і студентів у слухняний обслуговуючий персонал;

2) розгул “сталінської педагогіки”, коли піддавалися анафемі не тільки соціологія і кібернетика, педагогіка і психологія, генетика і педологія, а й творчість, ініціатива, педагогічна самостійність. Це призвело до поступового утвердження в практиці вищої педагогічної школи одноманітних форм й універсальних методів навчання і виховання, що їх застосовували без урахування інтересів і потреб учнів, студентів;

3) постійні пошуки “ворогів народу”, так звана “класова пильність” створювали атмосферу загальної підозрливості, недовіри у вищих навчальних закладах як серед студентства так і в середовищі викладачів, що в свою чергу негативно впливало на моральний клімат у вищій школі;

4) боротьба з “націонал-ухильниками”, різного типу “відступниками” від ленінського курсу, що організували уряд і керівництво КП(б)У, призвела до національного знеособлювання і цілковитого нехтування здобутками національної педагогічної спадщини, освітньо-педагогічними традиціями, національною культурою;

5) жорстокі репресії завдавали непоправних втрат вищій педагогічній школі.

У той же час для періоду 1928–1941 рр. характерні також цінні ідеї і

починання в справі виховання нової вчительської інтелігенції. Цей досвід важливий і в сучасних умовах побудови нової суверенної України. На основі архівних документів і літературних джерел коротко охарактеризуємо стан підготовки національних педагогічних кадрів даного періоду.

Модернізація народного господарства передбачала великі завдання в галузі освіти. В резолюції “Про завдання культурного будівництва на Україні” Х з’їзду КП(б)У (1927 р.) зазначалося, що питання виховання нового вчителя і залучення до вчительської роботи вихідців з робітників і селян потребує особливої уваги з боку партії і всіх партійних організацій, що місцеві партійні організації повинні особливо уважно ставитись до педагогічних вузів, щоб створити умови для залучення до них достатнього числа робітників [6].

У постанові XV з’їзду ВКП(б) зазначалося: “В основу плану культурного будівництва повинні бути покладені ті завдання народної освіти, які забезпечують культурний ріст широких мас трудящих (загальне навчання, ліквідація неписьменності, масова профтехнічна освіта і т.п.), і завдання підготовки кваліфікованих спеціалістів і наукових працівників” [7].

В країні розгорнулася кампанія ліквідації неписьменності серед дорослого населення, так 1929–1930 рр. 52 тис. вчителів і понад 250 тис. добровольців навчали грамоті неписьменних. Методичну допомогу в роботі з неписьменними надавали 120 культармійських університетів. Як свідчить статистика, тільки у 1929 р. було навчено грамоти 600 тис. чоловік проти 350 тис. у 1928 р. В цілому за роки першої п’ятирічки в республіці закінчили школи й гуртки лікнепу понад 10 млн. чоловік [4]. І хоча статистичні дані вражаючі, слід відмітити, що критерії грамотності на ті часи були надто занижені: керівники органів народної освіти в багатьох районах України до письменних відносили всіх, хто навчився розписуватися та освоїв елементарну лічбу.

Створюючи для підрастаючого покоління умови оволодіння грамотою, держава ставала за мету підготувати його до кваліфікованої праці. Розпочалася масова кампанія під назвою “всенародний похід за загальне навчання (всеобуч)”.

Проте справи із забезпечення навчальних закладів вчителями бажали кращого. У навчальних закладах не вистачало 24 409 учителів [10]. До того ж якість вчительських кадрів була невисокою, оскільки значна частина вчителів не мала вищої педагогічної освіти: із загальної кількості 75 380 учителів з середньою освітою було 54%, понад 20% не мали середньої освіти. Н.Матвійчук та С.Сірополко наводять дещо інші дані (хоча і приблизно однакові). У 1930 році, порівняно з дореволюційним періодом, кількість вчителів у школах збільшилась вдвічі. Проте рівень підготовки педагогічних кадрів, на їх думку, був ще низьким. За даними перепису станом на 15.12.1927 р. в школах УРСР працювало 10,1% вчителів, які закінчили університети та інститути, 12,8% – педтехнікуми і курси, 56% – загальноосвітні середні школи, 21,1% учителів не здобули навіть середньої освіти. Тобто, 89,9% – учителів мали середню і незакінчену середню освіту. І цей факт негативно позначався на якості навчання і виховання учнів [11].

У той же час діюча мережа вищих педагогічних навчальних закладів, а це 12 ІНО і 60 педтехнікумів, не могла забезпечити потребу загальноосвітньої школи в кадрах. За період з 1923 по 1928 рр. ІНО випустили лише 5538 чоловік [10].

У постанові ЦК ВКП (б) від 8 жовтня 1927 р. “Про підготовку викладачів для педагогічних навчальних закладів” вказувалося на незадовільний стан педагогічної освіти, зокрема на незадовільну наукову і педагогічну кваліфікацію більшості педагогічних працівників, що випускаються педагогічними вузами і технікумами. Констатувався недостатній приток в педагогічні вузи робітників і робітниць, відмову значної частини випускників педагогічних закладів від роботи на селі [8].

Потрібно було значно збільшити випуск учителів і підвишити якість їх підготовки. Все це вимагало значного розширення мережі педагогічних учбових закладів і збільшення їх контингентів. Настав час уніфікувати і реорганізувати педагогічну освіту. В республіці було розпочато розробку системи заходів, спрямованих на піднесення справжньої ролі вчителя і народної освіти в суспільстві. В багатьох тогочасних постановках з цього приводу наводилася теза про те, що “єдність плану соціалістичної реконструкції СРСР конче вимагає послідовно проводити єдину систему народної освіти” [3]. Центральні партійні і радянські органи рішуче взялися за здійснення уніфікації вищої і середньої спеціальної освіти, в тому числі й педагогічної.

Таким чином, курс на прискорення темпів індустріального розвитку в 1930-ті роки, кардинальні зміни в соціальній структурі тогочасного суспільства ставили на порядок денний підвищення освітнього рівня населення. Зростання мережі шкіл вимагало подальшого розширення і вдосконалення підготовки вчительських кадрів. Це зумовило збільшення кількості студентів у педагогічних навчальних закладах.

У березні 1929 р. ЦК ВКП (б) прийняв постанову “Про підготовку викладачів у педвузах і педтехнікумах і перепідготовку вчителів”, яка зобов’язувала Нарком освіти й надалі зміцнювати навчально-матеріальну базу педвузів, поліпшувати стипендіальне забезпечення для 60% студентів, розробити програми педагогічних дисциплін, планомірно займатися підготовкою майбутніх кадрів професури та аспірантів по циклу педагогічних наук, підвищити якість педагогічної практики, викладання педагогічних і соціально-економічних дисциплін [8].

У системі управління вищою школою запроваджувався принцип єдиначальності. Зокрема, в листопаді 1929 р. пленум ЦК ВКП (б) прийняв рішення щодо відміни виборності ректорів (директорів) інститутів, їх заступників, деканів (завідувачів) факультетів, віднині їх призначали вишестоящі органи. Було ліквідовано правління інститутів. Замість них при директоріві створювались вчені ради, які мали дорадчий характер. До складу вчених рад входили викладачі, представники партійної, профспілкової та комсомольської організацій. Таким чином в руках ректорів (директорів) і деканів зосереджувались всі адміністративно-педагогічні функції, а студентські організації

були звільнені від цих обов’язків.

Величезну роль у розвитку і вдосконаленні роботи педінститутів і училищ зіграли рішення четвертої Всеукраїнської конференції (1929 р.), на якій було висловлено думку, що радянський педагог і політосвітобійник повинні мати вищу освіту, а інститут народної освіти слід визнати за єдиний заклад для підготовки педагогічних кадрів. В той же час було запропоновано, що групуводів-комплексників для молодшого концентру трудових мас готувати педтехнікум з п’ятирічним курсом навчання. Тому була висловлена пропозиція, щоб окремі педагогічні технікуми, які мали відповідну матеріальну базу і висококваліфіковані кадри викладачів, перетворювати в ІНО. Було визнано за доцільне диференціювати зарплату вчителя відповідно до рівня освіти, щоб стимулювати підвищення кваліфікації педагогів через заочний інститут народної освіти /ЗІНО/ та екстернат [8].

Не менш важливі рішення щодо рівня підготовки та якості виховання майбутніх вчителів були прийняті на Другій Всесоюзній партійній нараді з питань народної освіти (квітень 1930 р.). Слід зазначити, що до початку 1930 р. в Україні діяла своя система педагогічної освіти (ІНО, Вищі трирічні курси, технікуми). В той же виникла потреба виробити єдину для всіх республік систему освіти, дошкільного виховання, політехнічного навчання тощо. В цілому позитивно оцінюючи роботу народного комісара освіти УРСР М.А.Скрипника, А.В.Луначарський у своєму виступі однозначно заявляв, що функціонування в союзних республіках різних систем освіти є недоцільним. Хоча, на його думку, своєрідність національної культури і місцевих умов має бути врахована в єдиному плані культурної роботи всього Союзу [8]. В підсумку на нараді було ухвалено запровадити єдину для всієї країни систему народної освіти і сформульовано основні вимоги до підготовки вчителя нового суспільства.

Найважливішим політичним і практичним завданням галузі області освіти, як зазначалося на нараді, є забезпечення викладацькими кадрами національних вузів, що створюються; здійснення широких заходів щодо підготовки національних кадрів педагогів як в педагогічних учбових закладах, так і на короткострокових курсах; всемірне сприяння розвитку національної культури і рідних мов; активізація боротьби з пережитками великодержавного шовінізму і місцевого націоналізму; посилення інтернаціонального виховання в системі професійної освіти [9].

Усі рішення цієї наради були схвалені ЦК ВКП (б) в постанові від 25 червня 1930 р. “Про чергові завдання культурного будівництва у зв’язку з підсумками Другого Всесоюзного партнаради з народної освіти”. Цією ж постановою рекомендувалося здійснювати принцип єдиного плану в культуробітні органів народної освіти [10].

У 1930 р. була проведена реформа в управлінні вищою освітою. Університети, педагогічні інститути і училища, інші гуманітарні учбові заклади залишалися у безпосередньому підпорядкуванні наркоматів освіти. Всі педфаки університетів у 1930–1931 рр. реорганізуються в педінститути.

Відповідно до постанов “Про реорганізацію вищих навчальних закладів, технікумів і робітничих факультетів” (липень 1930 р.) та “Про реорганізацію мережі і систем педагогічної освіти в Україні” (серпень того ж року) [1] передбачалися такі типи педагогічних навчальних закладів:

1. Вищі педагогічні школи – педагогічні інститути.
2. Середні педагогічні школи – педагогічні технікуми.
3. Короткотермінові педагогічні курси.

Педагогічний інститут став основним навчальним закладом, що готував вчителів для школи. Строк навчання встановлювався від трьох до чотирьох років [8]. В Україні почали діяти різні типи інститутів, які готували педагогічні кадри. Зазначимо, що 11 педтехнікумів, що мали прийнятну матеріальну базу, було реорганізовано в інститути [11].

Проводилася модернізація навчальних планів педвузів. Відповідно до них скорочувалась кількість загальноосвітніх предметів з 22 в 1927 р. до 9–10 в 1931 р., в той же час більше часу відводилося на виробничу (політехнічну) практику, особливо після грудневої 1930 року постанови ЦК КП(б)У “Про політехнізацію педагогічної освіти”. Кожен педінститут повинен мати свій учбово-виробничий план політехнічної підготовки молодих фахівців. На предмети з спеціальності відводилось до третини запланованих годин, близько 20% – на цикл суспільних наук, до 38–40% – на педагогічну практику. Для проведення виробничої практики студентів прикріплювали до установ і підприємств, колгоспів тощо [11]. Так, студенти Кам’янець-Подільського інституту соціального виховання були прикріплені до ряду заводів міста, до колгоспів округу, де вони брали участь у весняно-посівних кампаніях і збиранні врожаю, були зобов’язані вести виховну роботу серед молоді й дорослого населення, випускати стінгазети, допомагати організації художньої самодіяльності тощо.

Практична спрямованість навчальних планів мала як позитиви, так і негативний бік. Зокрема, в ході виробничої практики студентам часто доручали завдання, що не мали нічого спільного з їх майбутнім педагогічним фахом. Наприклад, в 1932 році під час весняної сівби в колгоспах сіл Пудлівці, Оленівка, Малі Боришківці студентів і викладачів Кам’янець-Подільського ІСВ, які перебували на виробничій практиці, зобов’язали роз’яснювати колгоспникам і одноосібникам постанови партії та уряду, вести агрономічну пропаганду, перевіряти готовність до посівної, організувати змагання за скоріше виконання господарських завдань, за кращий обробіток ґрунту, за кращий догляд за кінями і т. п. [11]. Безперечно, такі “політично-господарські кампанії” відривали студентів та викладачів від навчання, що негативно відбилось на навчанні студентів [8]. У листі до Народного комісаріату освіти від 8 червня 1932 року дирекція Кам’янець-Подільського ІСВ повідомляла, що протягом попереднього навчального року всі академгрупи працювали по 7–10 днів на лісозаготівлях для забезпечення інституту дровами на зимовий період. Окремі групи було відправлено на цілий місяць для “ліквідації проривів” на селі, внаслідок чого вони втратили по дві декади теоретичного навчання. Всього

пропущено з цих дисциплін 893 години [7]. Не кращим було становище з викладанням інших дисциплін.

Цінною, на наш погляд, була пропозиція наркома освіти УРСР М.Скрипника (висловлена в 1931 р.) проводити профвідбір учнів для педагогічної роботи, а саме: з другого півріччя в кожній школі досвідчені педагоги мали готувати двох-трьох кращих учнів до вчительської діяльності в початковій школі. Дostroково закінчуючи семирічку, вони у травні зараховувалися на чотиримісячні педагогічні курси. Як свідчить статистика, тільки за два роки (1931–1932) випущено 21 000 помічників учителів [9].

Таким чином, можна констатувати, що 1931–1933 роки – це час формування єдиної системи підготовки педагогічних кадрів для радянської школи. Втім, незважаючи на певні успіхи, діюча система підготовки вчителів була не в змозі задовольнити потреби шкіл, структура вищих педагогічних навчальних закладів не задовольняла вимог, які ставилися до кваліфікації педагога. Наступний крок у реформуванні педагогічної освіти був зроблений в 1933/34 навчальному році. В цей період частину інститутів соціального виховання і професійної освіти реорганізували у педагогічні інститути з чотирирічним строком навчання.

У 1934–1935 рр. у зв’язку з уведенням загального семирічного навчання і гострою потребою в кадрах для неповних середніх шкіл у країні були організовані дворічні вчительські інститути. Вони формувалися на базі середньої школи і давали незавершену вищу освіту, що дозволяла випускникам вступати до вузу для завершення вищої освіти. У країні була розгорнена досить широка мережа вчительських інститутів. Деякі з них виникали у складі педагогічних вузів. В цьому випадку навчання в них проводилось вузівськими викладачами. Учительські інститути створювалися і як самостійні учбові заклади. В кінці 30-х років в країні їх було понад 200 [9]. Не завжди відповідав вимогам вищої педагогічної школи і якісний склад науково-педагогічних кадрів. Це значно знижувало ефективність педагогічної освіти. І одна з основних причин цього – недооцінка в Україні ролі університетів, які у РСФРР та інших союзних республіках виконували функцію підготовки і перепідготовки викладачів з фундаментальних і суспільних наук. Уряд України в 1933 р. ухвалив постанову про організацію діяльності державних університетів. У 1933/34 навчальному році вони почали функціонувати в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську. Загалом університети готували фахівців за 11-ма спеціальностями, в той час як педінститути – за 7-ма. Як стверджує В.Майборода, за короткий час університети стали центрами наукової думки та підготовки вчительських кадрів в Україні [8]. Якщо в кінці 1935 р. вони навчали 6186 студентів, то в 1938 р. – 10075 [10]. В університетах і педінститутах відкривають нові факультети і відділення, збільшуючи випуски фахівців. В 1934 р. створено історичний і географічний факультети в Одеському університеті. У 1937 р. для розширення і поліпшення підготовки вчителів іноземних мов при Київському й Одеському університетах було організовано відповідні річні факультети.

Особлива увага партійними та державними органами приділялася навчально-виховному процесу. В 1931–1932 роках розпочалась уніфікація методів і форм навчання. Зокрема, в постанові ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 року “Про навчальні програми й режим у вищій школі та технікумах” [10] звернуто увагу на недоліки вищої школи, зокрема педагогічного профілю, в організації навчально-виховного процесу і педагогічної практики, в комплектуванні наукових кадрів високої кваліфікації, виборі методів викладання. Відповідно до цієї постанови в навчальні плани педагогічних навчальних закладів були внесені зміни, зокрема, відведено більше часу на педагогічну практику, вивчення педагогіки і методики, особливу увагу приділено оволодінню педагогічною майстерністю. Щодо методів навчання, то в постанові зазначалося, що вони “повинні забезпечити індивідуальну та самостійну роботу студентів, а також підвищити роль професорсько-викладацького складу, зробити викладачів відповідальними за постановку навчальної справи та за роботу кожного студента окремо” [11].

У той же час в організації навчально-виховного процесу в освітніх закладах набув поширення бригадно-лабораторний метод. Відповідно до нього групу ділили на 5–6 постійних бригад на чолі із студентом-бригадиром. Перед вивченням великих за обсягом тем програми викладач читав невелику вступну лекцію. Основний матеріал теми студенти вивчали самостійно в складі бригад. Викладач розчленовував велику тему на підтеми, давав рекомендовану літературу і призначав день консультації. Кожна група вивчала свою тему і результати навчання викладала на заключній конференції в доповіді (як правило бригадира). За результатами виступу усій бригаді ставили оцінку. Попри свої достоїнства, бригадний метод у навчальному процесі застосовували як універсальний, при цьому ігноруючи інші. Абсолютизація цього методу привела до того, що в інститутах різко зменшилась кількість лекцій, за питомою вагою вони займали лише 10–15% навчального часу. Обладнання кабінетів і лабораторій використовувалось недостатньо. Викладачі були позбавлені можливості ефективно контролювати і направляти роботу студентів, не велось індивідуальної оцінки знань студентів [2].

Постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. визнавала недоцільним застосування бригадно-лабораторного методу навчання та зобов’язувала всі навчальні заклади при використанні методів навчання підходити конкретно, з врахуванням особливостей навчального матеріалу та кожної дисципліни, з врахуванням кваліфікації викладача, рівня підготовки учнів та студентів, наявності навчального обладнання лабораторії і т.д. Постанова націлювала на підвищення ролі лабораторних робіт, лекцій з подальшим вивченням матеріалу в академічних групах, самостійних робіт поза навчальним закладом, виконання домашніх графічних робіт і т.д. Були заборонені будь-які колективні заліки студентів, вводились дві екзаменаційні сесії на рік з індивідуальною оцінкою знань студентів, запроваджено виконання і захист дипломних робіт та ін. [1].

Зазначимо, що в ході подолання бригадно-лабораторного методу допу-

скалися нові перекочення, а саме: намітилась тенденція до “чистого академізму”, до читання лише лекцій. В багатьох вузах України намітилися такі негативні явища, як захоплення організацією “штурмових бригад” (за прикладом підприємств промисловості та транспорту), різних “походів”, “місячників” по ліквідації академічної заборгованості, організація змагання за кращі досягнення в навчанні, до того ж обов’язково із 100-відсотковим охопленням студентів тощо.

Навчальні плани педагогічних і вчительських інститутів розроблялись Наркомосвіти України, проте навчальні заклади вносили до них свої корективи. Така варіативність навчальних планів сприяла вияву індивідуального стилю роботи кожного педагогічного закладу.

Проте постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936 р. “Про роботу вищих навчальних закладів і керівництво вищою школою” визнала стан підготовки у вищій школі незадовільною. Ряд вузів, як зазначалося, незабезпечені відповідними науково-педагогічними кадрами, лабораторіями, кабінетами, бібліотеками, в результаті чого рівень навчання в ряді вищих навчальних закладах не на багато відрізнявся від рівня середньої школи (технікуму). “З боку директорів та громадських організацій вищих навчальних закладів немає повсякденної турботи про всебічне виховання студента як зразкового за політичною свідомістю, культурністю та дисциплінованості радянського громадянина” [9].

Безперечно, якість навчально-виховного процесу в педагогічних навчальних закладах значною мірою залежала від професорсько-викладацького складу. Кількісний склад: в 12 інститутах народної освіти на 1 листопада 1928 року працювало 939 чол. Якісний склад: 21% – педагогів і рефлексологів закінчували Духовну Академію, 86,6% викладачів мали вищу освіту, 82% – закінчили дореволюційні вузи [9]. У 1940/41 навчальному році в пелвузах республіки 6.6% викладачів мали вчене звання професора (281 чол.), 13,2% були кандидатами наук, доцентами (558 чол.), понад 80% (3380 чол.) викладачів не мало вченого ступеня і звання [11].

У другій половині 1930-х років у педагогічних інститутах республіки активізувалася наукова робота. Особливого розвитку, як зазначають дослідники, вона набула після того, як нарешті було відкинута поширювана впродовж 18 років (1920–1938) хибну за своєю суттю думку про те, що кафедри вищих навчальних закладів мають займатися тільки навчально-педагогічною діяльністю. І все ж завдання науково-дослідної роботи було нелегко виконувати, адже за “сталінщини фактично розгромили гуманітарні науки, фізично знищили цвіт української історичної, філологічної, педагогічно-методичної думки” [13].

Змінюється ставлення в суспільстві до професії вчителя, яка стає престижною та шанованою з боку людей. Підвищення заробітної плати педагогів відбувалося більш високими темпами, ніж в інших категорій робітників.

Швидке зростання мережі шкіл вимагало великої кількості вчителів. На кінець 1940 року в Україні педагогічні кадри готувалися в шести університе-

тах, 24 педагогічних і 45 вчительських інститутах, 83 педагогічних школах, а також на педагогічних курсах [4].

Слід зазначити, що напередодні війни багато педвузів України значно поліпили свою матеріальну базу. Так, Сумський державний педагогічний інститут мав 92 аудиторії, кабінетів, лабораторій загальною площею 37395 м, читальний зал на 100 відвідувачів, актовий зал на 500 місць. Було отримане нове устаткування для фізико-математичних кабінетів та лабораторій. До прикладу, якщо у 1930 р. на потреби оснащення вузів було асигновано 16 тис. крб., то у 1935 р. – 40 тис. руб., а у 1940 р. – 100 тис. руб. На навчальну працю у 1930 р. було асигновано 5 тис. руб., а у 1940 р. – 24 тис. руб. Закінчилося будівництво астрономічної обсерваторії, кафедри співпрацювали з промисловими підприємства міста й області. При інституті працювало допоміжне господарство площею 60 га, яке було основою харчової бази. У 1937 році на площі одного гектара було закладено перший розсадник ботанічного саду, а в наступні роки розгорнулась робота з його розширення й удосконалення. В центрі саду розташовувалося приміщення ботанічної лабораторії. За 1935–1941 рр. фонд бібліотеки зріс від 30 до 110 тисяч книг [5].

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що 1928–1941 рр. для педагогічної освіти – це період пошуку навчального закладу для підготовки шкільного вчителя, це період проб і помилок, період формування єдиної системи підготовки педагогічних кадрів у країні. Основні вищі педагогічні заклади, в яких готувалися кадри для школи – це університети, інститути народної освіти, соціального виховання, професійної освіти і учительські. Зазнали змін форми, методи і характер підготовки вчителя в педінституті. Весь процес реформування педосвіти відбувався під пильним контролем державних та партійних органів. До негативних тенденцій можна віднести те, що припинили діяльність вищі педагогічні навчальні заклади, в яких викладали польською, німецькою, єврейською та іншими мовами; навчально-виховний процес у педагогічних закладах був значною мірою заідеологізований.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Проаналізувавши особливості виховання нової вчительської інтелігенції в період розвитку педагогічної освіти 1928–1941 рр., зазначимо, що вища педагогічна школа України пройшла в своєму розвитку ті самі етапи, що й вища школа в цілому. Такий підхід дав нам змогу з'ясувати загальні тенденції названого процесу, що мали місце в країні, а також врахувати його специфічно-регіональні і конкретно-історичні умови, щоб, враховуючи їх у майбутньому, можна було б точніше прогнозувати її розвиток.

1. Бюлетень НКО УСРР. 1930. № 40. С. 633; ЦДАЖР України. Ф. 34, оп. 14, спр. 53, арк. 159.
2. Вища школа Української РСР за 50 років у 2 частинах. К., 1967. – Частина 1. – С. 216.
3. Вища школа Української РСР за 50 років у 2 частинах. К., 1967. – Частина 2. – С. 144.
4. Історія Української РСР. Т. 6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного будівництва (1921–1941) – К., “Наукова думка”, 1977. – 544 с.
5. Корж Л.В. Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 88 с.

Яшук Інна

6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2-х т. Т. 1. К., Політвидав України, 1976. – 1007 с.
7. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898–1954. Пер. з 7-го рос. вид. Ч. 2. К., Держполітвидав України, 1954. – 431 с.
8. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: Історія, досвід, уроки / 1917–1985 рр. / – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
9. Матеріали по реорганізації вузів, втузов і рабфаков СРСР. М., 1930. – С. 141.
10. Полоцкий О. Культурная пятiletка // Путь просвещения. – 1929. – № 5–6. – С. 30.
11. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917–1973 гг. / Составители А.А.Абакумов, П.П.Кузин, Ф.И.Пузырьев, Л.Ф.Литвинов – М., “Педагогика”, 1974. – 560 с.
12. Сірополько С. Народна освіта на Советській Україні. – Варшава, 1934. – 162 с.
13. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова: 1834–2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / Авт.: В.П.Андрущенко, Г.І.Волинка, Н.Г.Мозгова та ін. – К.: Навч. книга, 2005. – 255 с.

The peculiarities of formation of future teachers pedagogical education in 1928–1941 years have been considered in the article. The historical appraisal, which has been done, has given the ability to define the peculiarities of the system of the teacher upbringing and the peculiarities of the development of the pedagogical education.

The conditions of reorganization of the system of higher pedagogical education on the conditions of establishment of administrative-commanding system of control have been analyzed on the basis of system approach in the article.

Key words: pedagogical education, the system of upbringing, higher pedagogical schools, national education, teachers personnel, the quality of training.

**НАРОДНІ ЗВИЧАЇ, ТРАДИЦІЇ ТА ОБРЯДИ У НАВЧАННІ
Й ВИХОВАННІ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЕТНОРЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

<i>Білавич Галина, Савчук Борис.</i> Українотворчий аспект виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.....	3
<i>Бубін Алла.</i> Волинська народна іграшка в етнокультурному вихованні дітей дошкільного віку.....	7
<i>Вовк Мирон, Доронюк Василь.</i> Функціонування музичної етнопедagogіки у народних звичаях і традиціях українців.....	11
<i>Гнатюк Михайло.</i> Яворівська іграшка і скриня: історія розвитку та художні особливості.....	21
<i>Головач Людмила.</i> Народознавчі ідеї з проблем статевого виховання молоді.....	28
<i>Грицай Тамара.</i> Дитячий садок – рідний дім, а вихователька – рідна мама.....	33
<i>Гуттерер Єва.</i> Місце народної гри в навчально-виховному процесі.....	38
<i>Давидюк Наталія, Безпалько Ганна.</i> Народна іграшка в особистісному розвитку дитини.....	47
<i>Дубина Анастасія.</i> Використання народної мудрості – відповідального ставлення до своїх обов’язків і праці – у формуванні старанності молодших школярів.....	51
<i>Ізвекова Ганна.</i> Трудові традиції і звичаї – важливий чинник виховання учнів в умовах мікрорайону гірської школи.....	56
<i>Клепар Марія.</i> Гуцульські звичаї, традиції та обряди у вихованні національної культури підрастаючого покоління Гуцульщини.....	62
<i>Колосова Олена.</i> Використання звичасво-правової традиційної культури українців у вихованні молодших школярів.....	66
<i>Мацук Людмила.</i> Вплив усної народної творчості на мовленнєвий розвиток шести річок.....	72
<i>Нижникевич Зоряна.</i> Традиції морального виховання дітей в українській родині.....	82
<i>Новосолов Олександр.</i> Оберегова традиція української писанки як засіб формування естетичних цінностей особистості.....	86
<i>Олійник Марія.</i> Народна гра як засіб корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей із дистантних сімей.....	90
<i>Присяженюк Лариса.</i> Використання традиційної звичаєвої культури українців в організації колективних форм роботи з учнями сільських малочисельних шкіл.....	95
<i>Семенова Наталія.</i> Народознавчі традиції формування здорової особистості дошкільника.....	99
<i>Струннікова Дарина.</i> Українська народна казка як засіб виховання дітей дошкільного віку.....	103

Яцишин Роман. Естетичне виховання підлітків засобами українського народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.....	107
---	-----

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

Воронецька Наталія. Українська проблематика міжнародних конференцій Ілліноського університету в Урбана-Шампейн.....	114
Дибач Арсен. Прогресивні ідеї педагогіки М.Монтессорі та їхнє використання в сучасних дошкільних навчальних закладах України.....	120
Звоздецька Валентина. Громадська ініціатива і народна просвіта Буковини (друга половина ХХ – початок ХХ століття).....	127
Мар'євич Наталія. Організація музично-ігрової діяльності молодших школярів на засадах педагогічних ідей В.М.Верховинця.....	132
Машикіна Людмила. Народознавчі тенденції в педагогічній спадщині С. Русової.....	140
Пенішкевич Одарка. Особливості розвитку шкільництва на Буковині: історія та сучасність.....	144
Платаш Лариса. Омелян Попович – організатор українського шкільництва на Буковині (друга половина ХІХ – поч. ХХ століття).....	149
Прокоп Інна. Виховні пріоритети української освіти в умовах трансформаційних процесів (кінець 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст.).....	153
Салдан Світлана. Античні мислителі про музично-естетичне виховання особистості.....	160
Сілевич Лілія. Українська освітянська преса Львова 20-30-х рр. ХХ ст. як джерельна база історії національної педагогіки.....	165
Сливка Лариса. Традиційні засади виховання здорового способу життя у змісті букварів і читанок для народних шкіл західної України (1919–1939 рр.).....	173
Тимчук Людмила. “Добрий вчитель – ... шастя для громади”: роль народного учительства у просвітництві українців Буковини (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.).....	181
Шоліна Тетяна. Степан Смаль-Стоцький – історик української освіти на Буковині.....	187
Ящук Інна. Виховання нової вчительської інтелігенції в розвитку педагогічної освіти 1928–1941 рр.	191
Для нотаток.	202

CONTENTS

NATIONAL CUSTOMS, TRADITIONS AND RITUALS IN TEACHING AND EDUCATION OF CHILDREN IN CONDITIONS OF ETHNOREGION OF UKRAINE

Bilavych Halyna, Savchuk Borus. Ukrainian creative aspect education children of preschool age and junior pupils.....	3
Bubin Alla. The Volyn folk toy in ethnocultural education of children of pre-school age.....	7
Vovk Myron, Doronyuk Vasyl. The musical ethnopedagogics functioning in the national customs and traditions of Ukrainians.....	11
Hnatyuk Mykhailo. Javoriv toy in coffer: the history of development and the peculiarities of design.....	21
Golovach Ljudmyla. Ideas of ethnology are from problems sexual education of young people.....	28
Grytsaj Tamara. The kindergarten – the native town, kindcrgstener – the mother.....	33
Hutterer Eve. Entitled children folklore is dealing with the role of children.....	38
Davydjuk Natalia, Bezpalko Ganna. National toy in personal child's development.....	47
Dubyna Anastasya. Using national wisdom – responsible attitude to our duties and work – in forming trying of junior pupils.....	51
Izvekova Ganna. Labour traditions and customs as important factors of children's education in the conditions of a microdistrict of a mountain village.....	56
Klepar Maria. Gutsul customs, traditions and rituals in national culture education.....	62
Kolosowa Olena. Using custom-legal traditional culture of Ukrainian people education of junior pupils.....	66
Matsuk Lyudmyla. Folklore as the influence over verbal development of six-year children.....	72
Nyzhnykevych Zoryana. In the article the question of spirituar and moral education in Ukrainian family is considered.....	82
Novosjолоv Oleksandr. Talisman traditions of Ukrainian pisanki as means of forming estetic values of personality.....	
Olijnyk Maria. National play as menss of correction of the emotional-sensual sphere of children from distant families.....	90
Prysyazhnyuk Larysa. The using of traditional custom culture of Ukrainians in organization of collective forms of work with students of rural little numeral schools.....	95
Semenova Nataliya. The ethnology traditions of forming of healthy personality of preschool child.....	99

<i>Strunnikova Daryna</i> . Ukrainian national tale as means of children education of pre-school age.....	103
<i>Yatsyshyn Roman</i> . Teenagers esthetic education as means of fine art and arts and crafts.....	107

THE HISTORY OF EDUCATION

<i>Voronetska Natalya</i> . Ukrainian Thematics of International Illinois University Conferences in Urbana-Shampain.....	114
<i>Dybach Arsen</i> . Progressive ideas of pedagogics of M. Montessori and their use in modern preschool educational establishments of Ukraine.....	120
<i>Zvozdetska Valentyna</i> . Social initiative and folk education of Bukovina (the second half of XIX – beginning of XX century).....	127
<i>Maryevych Natalya</i> . The Organisation of Musical-playing Activity of Junior Schoolchildren on the Basis of Pedagogical Ideas of V.M.Verkhovynets.....	132
<i>Mashkina Lyudmyla</i> . Ethnology tendencies in Pedagogical legacy of S. Rusova.....	140
<i>Penishkevych Odarka</i> . Development peculiarities of school in Bukovina: the history and the present time.....	144
<i>Platash Larisa</i> . Omelyan Popovich is an organizer of national community on Bukovina (end 19 – began 20 ages).....	149
<i>Prokop Inna</i> . Educational priorities of Ukrainian education in the conditions of transformation processes of (the end of 90-th XX century – the beginning of XXI century).....	153
<i>Saldan Svitlana</i> . Ancient thinkers about musical-esthetic education of personality.....	160
<i>Silevich Lidia</i> . Ukrainian educational Lviv press 20-30-th XX century as fundamental base of the history of National Pedagogy.....	165
<i>Slyvka Larysa</i> . Traditional elements of healthy style of life education in content of ABC-book and textbook at West Ukraine schools.....	173
<i>Tymchuk Ljudmyla</i> . “Good a teacher is happiness for mass”: role of folk teacher in elucidative Ukrainians of Bukovina (second half of XIX – beginning of XX century).....	181
<i>Sholina Tatiana</i> . S.Smal-Stotskiy as historian of education on Bukovina.....	187
<i>Yashchuk Inna</i> . New teachers intelligentsia education in development of pedagogical education in 1928 – 1941.....	191
Notes	202

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського національного університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лїве – 2,5 см, правє – 1,5 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/І від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
 - автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
 - назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
 - резюме й ключові слова українською мовою;
 - постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
 - виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список використаних джерел;
 - резюме й ключові слова англійською мовою.
7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вичитана й підписана автором(ами).
8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського національного університету

788343

ПЕДАГОГІКА
Випуск XXVIII–XXIX

Видається з 1995 р.

едколегії: 76000, м.Івано-Франківськ, вул. Мазени, 10
Педагогічний інститут

Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. тел. 2-33-62

Ministry of Education and Science of Ukraine
Precarpathian National University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian National University named after V.Stefanyk

PEDAGOGICS
№ XXVIII–XXIX Issue

Published since 1995

Publishers adress: Pedagogical Institute,
Precarpathian National University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025, Ivano-Frankivsk. tel. 59-60-21

Головний редактор: Головчак В.М.
Літературний редактор: Будник О.Б.
Комп'ютерна правка і верстка: Андрусяк У.М., Дмитрів Р.В., Семотюк А.В.

За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей відповідають автори

Друкуються українською мовою. Реєстраційне свідоцтво КВ №435

З'яно до набору 10.03 2009 р. Підп. до друку 01.04.2009 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Ум. друк. арк. 13,00. Тираж 100 прим. Зам. 40.

Віддруковано у Видавничо-дизайнерському відділі ЦНТ
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Бандери 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру від 12.12.2006 серія ДК 2718